

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

əlyazması hüququnda

Sevinc Nəcəfova Salman qızı

“Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ekoloji aspektləri: beynəlxalq hüquqi mexanizmlərdən istifadənin istiqamətləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı :

050404 “İqtisadiyyat”

İxtisasın adı:

“İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri

h.e.d., prof, O.F.ƏFƏNDİYEV

h.ü.f.d., b/m S.Z.SƏBZƏLİYEVƏ

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof M.A.ƏHMƏDOV

BAKI-2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL.DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.....	8
1.1.Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ümumi xarakteristikası,məqsədləri və ətraf mühitin mühafizəsində onun rolu	8
1.2. Dayanıqlı inkişafı xarakterizə edən əsas göstəricilər və bu sahədə əhalinin maarifləndirilməsi tədbirləri.....	18
1.3. Enerjidən səmərəli istifadənin effektivliyi dayanıqlın inkişafı təmin edən prioritet vasitə kimi.....	29
II FƏSİL.ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MEXANİZMLƏRDƏN İSTİFADƏNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ.....	39
2.1. Ekologiya sahəsinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi və müasir beynəlxalq vəziyyət.....	39
2.2.Beynəlxalq təşkilatlar dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinin əsas subyekti kimi.....	50
2.3.Beynəlxalq hüquqi aktlar Azərbaycan qanunvericilik sistemində.....	60
III FƏSİL.AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ EKOLOJİ TARAZLIĞIN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	68
3.1. Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair milli qanunvericiliyin yerinə yetirilməsi və onun iqtisadi perspektivləri.....	68
3.2. Azərbaycan Respublikasının dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində beynəlxalq əməkdaşlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	75
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	84
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	86

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Qloballaşan dünyada ətraf mühitdə gərginliyin artması elmi-idraki dəyərə sahib dayanıqlı inkişaf modelinə keçiddə ekoloji faktorun nəzərə alınmasını obyektiv bir zərurətə çevirmişdir. Dayanıqlı inkişafın konseptual ideyaları və model təqdimatları milli, regional və s. siyasətlərə və proqramlara inteqrasiya etməyə yönəlməli, beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmlərində əks olunmalı, indikatorların və göstəricilərin köməyi ilə müəyyənləşdirilməli və yerinə yetirilməli olan tapşırıqlara uyğun olaraq məqsədyönlü düşünülmüş alətlər vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir.

İqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının müasir konsepsiyası BMT-nin Ətraf mühit və İnkişaf üzrə dünya konferensiyasının qərarlarının birbaşa təsiri altında formalaşmışdır. Nəticədə, elmi dövriyyəyə cəmiyyət və təbii mühit arasındakı münasibətlərin uyğunlaşdırılmasını və müasir sənaye-istehlakçı cəmiyyətdən bir noosferik sivilizasiyaya keçidi nəzərdə tutan qabaqcıl dayanıqlı inkişaf anlayışı daxil olmuşdur. BMT-nin qlobal səciyyəli konfransının sənədlərini nəzərə alaraq, illər ərzində davamlılıq ideyalarının həyata keçirilməsi konsepsiyasına və təcrübəsinə əhəmiyyətli dəyişikliklər və əlavələr edilmiş və hələdə edilməkdədir.

Büdcə resurslarının cari və perspektivli vəziyyətini nəzərə alaraq, iqtisadi inkişafa yeni yanaşmaların təsdiq olunması bu günün əhəmiyyətidir və bu, cəmiyyətdə inkişaf etdirilən resurs və ekoloji siyasətdə və yerinə yetirilməsi üçün müvafiq mexanizmlərdə əks olunmalıdır.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, müasir ideyalar prizmasından əhalinin böyük hissəsinin həyat müddəti və keyfiyyətinə əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklər etməyən iqtisadi artım dayanıqlı hesab edilə bilməz.

Müasir mərhələdə dayanıqlı inkişafın məqsədini həyata keçirmək üçün yeni iqtisadi mexanizmlər və müvafiq alətlər formalaşmışdır. Bu alətlərin fərqli xüsusiyyətləri yüksək sosial-ekoloji və iqtisadi səmərəlilik, çeviklik, müasir ekoloji problemlərin xüsusiyyətlərinə uyğunluq təşkil edir. Alətlər bazasının yaradılması bazar mexanizminin qaydalarına əsaslanmışdır.

Dissertasiyanın məqsədi çağdaş dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının nəzəri əsaslarını aydınlaşdırmaqdan, ekoloji amilin milli iqtisadiyyatın inkişafına və əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirinin açıqlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın əsas məsələləri onun məqsədi ilə müəyyən edilir və aşağıdakılardır:

1. cəmiyyətin iqtisadi, sosial və ekoloji məqsədlərinə balanslı yanaşma ehtiyacını nəzərə alaraq, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının məzmununu aydınlaşdırmaq;

2. ekoloji faktor nəzərə alınaraq davamlı inkişaf göstəricilərinin seçimi və əsaslandırılması;

3. ekoloji problemlərin həllində ölkələrin praktikasının təhlili;

4. ölkəmizin dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün gördüyü işlər və dövlətdaxili hüquq sistemini nəzərdən keçirmək;

5. beynəlxalq ekoloji hüquq müstəvisində dayanıqlı inkişafın qısa tarixi təhlilini aparmaq;

6. ətraf mühitin mühafizəsi və davamlı inkişafa dair əsas beynəlxalq müqavilələri nəzərdən keçirmək.

Dissertasiya tədqiqatının obyektı dövlət sərhədləri çərçivəsində bazar idarəetmə forma fəaliyyətinin şərtlərində təbiətin idarə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində ekoloji, iqtisadi, sosial, hüquqi və siyasi əlaqələr sistemi, predmeti isə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ekoloji baxımdan hərtərəfli təhlilidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodik və məlumat bazası. Dissertasiya tədqiqatının metodik əsasları Rusiya və xarici mütəxəssislərin elmi nailiyyətləri, o cümlədən dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının formalaşdırılması problemlərinə həsr olunmuş işlərdir. Tədqiqat zamanı yerli və xarici alimlərin dövlət ekoloji siyasətinin formalaşdırılması, onun göstəriciləri və tətbiqi vasitələri sahəsində təcrübələrindən istifadə olunmuşdur: Tədqiqatın informasiya bazası BMT-nin və beynəlxalq təşkilatların metodoloji və analitik materiallarından, Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası və qanunlarından, normativ-hüquqi aktlarından, statistik

göstəricilərindən, həmçinin, xarici ölkələrin statistik məlumatlarından və sənədlərindən ibarətdir.

İşin yazılması zamanı ümumi elmi tədqiqat metodları, sistem analizi üsulu, sosial iqtisadiyyata metodoloji yanaşmalar və təbiət idarəetmə iqtisadiyyatı, statistika metod və s. istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işi aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməyi qarşıya qoymuşdur:

1. Dayanıqlı inkişafın müasir konsepsiyası sosial və təbii -ekoloji metasistemlər arasında qarşılıqlı əlaqələndirmədə yeni inkişaf modelinə keçid imkanı və iqtisadi, sosial və ekoloji maraqların balanslaşdırılmış uyğunlaşdırılması öz əksini tapmışdır.

2. Ekoloji faktor, sosial-iqtisadi və siyasi parametrlərlə yanaşı, cəmiyyətin həyatında, müasir sivilizasiyanın inkişafında sistem yaradan amil kimi qiymətləndirilməlidir. Davamlı inkişafa keçid, ətraf mühitə təsir göstərməyi və əhalinin ehtiyaclarını rasionallaşdırmaq da daxil olmaqla, mərhələlərin və prioritetlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə yönəldilməlidir.

3. Qloballaşmanın artan miqyası nəzərə alınmaqla, cəmiyyətin məqsədyönlü inkişafı Yer biosferini qoruyan dövlətlərin səylərini birləşdirmək zərurəti ilə müəyyən edilir. Bu əməkdaşlıq bütün insanlar üçün vacib olan prinsiplərə və dəyərlərə əsaslanmalıdır. Yeni bir qüvvə ilə mövcud vəziyyətdən sivilizasiyaya keçid edərkən, yalnız əhalinin geniş təbəqələri arasında deyil, həmçinin rəhbərliyin müxtəlif səviyyələrində qərar qəbul edənlər arasında müasir ekoloji bilik yaratmaq üçün daha çox aktiv səy göstərməyə ehtiyac duyulur.

4. Dayanıqlı inkişafa transformasiya, ətraf mühitin vəziyyətini əks etdirməyən ənənəvi makroiqtisadi göstəricilərin məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasına yönəldilən ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi sisteminə ekoloji faktorun daxil edilməsini nəzərdə tutur. İntegrasiya olunmuş ekoloji və sosial-iqtisadi göstəricilərə əsaslanan və milli və regional səviyyədə effektiv tətbiq oluna bilən dayanıqlı inkişafın xüsusi göstəricilərinə ehtiyac vardır. Qlobal səviyyədə vahid ekoloji məkanın fəal şəkildə formalaşdırılmasını nəzərə alaraq, milli göstəriciləri beynəlxalq qəbul edilmiş yanaşmalarla uyğunlaşdırmaq məqsədəuyğundur. Onların

tərifində əsas prinsip, ətraf mühitin çirklənməsi və təbii ehtiyatların tükənməsini makroiqtisadi səviyyədə əhalinin həyat keyfiyyəti və həyat müddəti ilə birlikdə öyrənilməsi zərurətini nəzərə almaqdır. Dayanıqlı inkişaf indikatorları iqtisadiyyatın, sosial sahənin və ətraf mühitin vəziyyətində olan dəyişiklikləri vaxtında əks etdirmək, ən aktual problemlərin kəmiyyət və keyfiyyətlə təsvir edilməsi və vəziyyətin inkişafının proqnozlaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

5. Qloballaşma nəzərə alınaraq ətraf mühit problemlərinin təbiətindəki dəyişiklik onların həlli üçün yeni mexanizmlərin tətbiqini tələb edir. Kioto Protokolu qüvvəyə mindikdən sonra, ilk dəfə istixana qazı emissiyası kvotalarının satışına dair bazar vasitələri qlobal miqyaslı ekoloji problemlərdə gərginliyi minimuma endirmək və ətraf mühitin qorunmaq üçün prioritet vasitə kimi istifadə olunmağa başlamışdır.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi, qloballaşma faktorunun artan əhəmiyyətini və yeni bir ekoloji siyasət alətindən asılı olmağı nəzərə alaraq, önləyici iqtisadi inkişaf modelinə keçid dövründə sosial-iqtisadi maraqların cəmiyyət səviyyəsində həll olunmasıdır.

Elmi yeniliyə malik olan əsas nəticələr aşağıdakılardır:

1. Dayanıqlı iqtisadiyyatın müasir konsepsiyasının məzmununun əsaslandırılmasında əsas nəzəri yanaşmaların təhlili və sistemləşdirilməsi;
2. “Resurs” və “biosfer” konsepsiyasının müqayisəli analizindən ictimaiyyətin inkişafının açıqlanması;
3. Resursların istifadəsinə və ətraf mühitin vəziyyətinə təsir edən dayanıqlı inkişaf göstəricilərinin seçilməsi və əsaslandırılması;
4. Əhali amilinin resurs istehlakı səviyyəsinə və fərdi ölkələrdə və bölgələrdə ətraf mühitin vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi;
5. Milli ekoloji siyasətlərin dayanıqlı iqtisadi inkişafa və ətraf mühitin vəziyyətinə təsirini müəyyənləşdirir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və səkkiz yarım fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat və əlavələrdən ibarət olmaqla tərtib olunmuşdur.

FƏSİL I . DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASININ NƏZƏRİ-
METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ümumi xarakteristikası, məqsədləri və ətraf mühitin mühafizəsində rolu.

Dünya ictimaiyyəti ilk dəfə XX əsrdə bəşəriyyətin gələcək inkişaf yolunun seçilməsi məsələsi ilə üz-üzə qalmışdır. Zamanın qlobal problemlərinin birgə həllinə, spontanlığın inkişafın şüurlu şəkildə idarə olunan yollarına keçməsinə ehtiyac var idi. İnsan birliyi daha dərinlən anlayır ki, bəşəriyyətin qlobal birlik ideyası insanların siyasi məqsədləri ilə deyil, Yer kürəsi biosferinin qorunub saxlanması ilə müəyyən edilir. İnsan cəmiyyətinin inkişafına olan bu baxış, cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı fəaliyyətinin optimallaşdırılması zamanı keyfiyyətə yeni qərarlar tələb edir. Dünya inkişaf konsepsiyasının formalaşması üzrə elmi axtarışlar XX əsrin 70-ci illərinin sonundan başlayaraq daha da fəallaşmışdır. Nəticədə, elmi dövriyyəyə “dayanıqlı inkişaf” termini daxil edilmişdir və müasir sənaye-istehlakçı cəmiyyətindən noosfer sivilizasiyaya keçid cəmiyyətin təbii mühit və biosfer ilə harmonik inkişafı deməkdir. Burada daha dəqiq desək, dayanıqlı inkişaf balanslı bir inkişaf olaraq tərcümə edilir. Belə bir tərcümə mütərəqqi iqtisadi inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi arasında bir tarazlığın qorunmasına çalışmaqdan ibarət olan bu konsepsiyanın mahiyyətini daha aydın şəkildə nəzərə çatdırır.

İndi isə, dünya ictimaiyyətinin dayanıqlı inkişafı üçün özünəməxsus modelin formalaşmasında ən əhəmiyyətli və vacib olan mərhələlərin bir hissəsini qeyd edək. Beləliklə, ilk dəfə Massaçusets universitetinin professoru C.Forrester iqtisadi proqnoza əvvəllər diqqətdən kənar qalmış, nəzərə alınmayan təbii ehtiyatların ekstremal dəyərləri və təbii ekosistemlərin məhdud imkanları kimi faktorları daxil etmişdir. Bu iddialı fikirlər 1972-ci ildə “Artım məhdudluğu” adı altında nəşr olunan Denis Medouzun işində daha da inkişaf etdirilmişdir. Sözügedən konsepsiya son bir neçə ildə BMT-nin himayəsi altında keçirilən bir sıra elmi-nəzəri konfransların və alimlərin və mütəxəssislərin beynəlxalq görüşlərinin sənədlərində və materiallarında əksini tapmışdır. Beləliklə, 1962-ci ildə BMT Baş Assambleyası “İqtisadi inkişaf və qoruma” adlı xüsusi qətnamə qəbul etmişdir. 1972-ci ildə Stokholm şəhərində ətraf mühit problemləri mövzusunda keçirilmiş konferensiyada

təbii mühitin qorunması üzrə müvafiq proqram hazırlanmış və həyata keçirilməsi üçün xüsusi bir təşkilat yaradılmışdır – UNEP. 1982-ci ildə BMT sessiyası planetin və təbii ehtiyatların qorunması üçün bütün dövlətlərin məsuliyyətini tətbiq edən “Təbiətin qorunması üzrə ümumdünya nizamnaməsini” təsdiq etdi. BMT Baş katibinin təşəbbüsü ilə 1984-cü ildə Norveçin Baş naziri Gro Harlem Brundtlandın başçılıq etdiyi Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiya yaradıldı. Komissiyanın ən ümdə vəzifələri, xüsusilə, 2000-ci ilədək və daha uzun müddətdə davamlı inkişafı təmin edəcək uzunmüddətli ətraf mühit strategiyaları təkliflərini hazırlamaq; dünya ictimaiyyətinin ekoloji problemləri effektiv şəkildə həll edə biləcəyi yolları və vasitələrini nəzərdən keçirmək olmuşdur . Xanım Brundtlandın sözlərinə görə, assambleyanın tapşırıqları cəmiyyətin həyati əhəmiyyətli qlobal problemləri başa düşməsinə və onların uğurlu şəkildə həlli yollarını tapmağa imkan verən beynəlxalq ictimaiyyətin məyusluq və bədbinliyin yayılmış hissələrinə reaksiyasının öyrənilməsinə istiqamətlənmişdir. BMT-nin aktiv fəaliyyətinin nəticəsi hökumətlərarası təşkilatlar və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən birgə hazırlanan “Dünya Qoruma Strategiyası” olmuşdur. Dayanıqlı inkişaf anlayışının formalaşmasında mühüm addım 1992-ci ilin iyun ayında Rio de Janeyro şəhərində keçirilən konfrans olmuşdur. Bunun çərçivəsində Yer planetinin problemləri ilə əlaqədar yüksək səviyyədə görüş keçirilmiş, 179 dövlət başçısı davamlı inkişafın bütün aspektlərini əhatə edən tarixi sənədləri qəbul etmişdir.

Qəbul edilmiş sənədlər içərisində mühüm əhəmiyyət kəsb edənlər:

- 1) “XXI əsrin gündəmi”;
- 2) Rio-de-Janeyroda qəbul edilmiş BMT-nin fəaliyyət proqramı;
- 3) Ətraf Mühit və İnkişaf haqqında Bəyannamə;
- 4) “Meşə prinsipləri haqqında Bəyanat”;
- 5) “İstilik təsirinə səbəb olan qazların təsiri altında İqlim dəyişikliyi haqqında Çərçivə Konvensiyası”;
- 6) “Bioloji müxtəlifliyin qorunması haqqında Konvensiya”.

27 prinsipi əhatə edən saziş gələcək inkişafın təmin edilməsində ölkələrin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir , “Yerli gündəlik” sosial, iqtisadi və ekoloji baxımdan ətraf mühitlə dayanıqlı inkişafın koordinasiyasına dair tövsiyələr irəli sürür. Bu sənəd bütün ölkələrin hökumətlərini davamlı inkişaf üçün milli strategiyaları qəbul etməyə çağırır və eyni zamanda onlara qarşıdakı dəyişikliklər üçün məsuliyyətli olmağa sövq edir.

Konfransın baş katibi N.Desai tərəfindən qiymətləndirilmiş əsas nəticələr aşağıdakılardır:

- 1) görüş inkişaf və ətraf mühit üzrə beynəlxalq əməkdaşlıqda əhəmiyyətli irəliləyişlərə imza atan hökumətlər arasında bir sıra müqavilələr təmin etmişdir;
- 2) ən yüksək səviyyədə razılaşmaların qəbul edilməsi və beynəlxalq diplomatik gündəmdə əsas məsələ kimi dayanıqlı inkişafın tanınması təmin edilmişdir;
- 3) inkişaf və ətraf mühit problemlərini həll etmək üçün səy göstərən rəsmi və qeyri-rəsmi təşkilatlar arasında yeni ünsiyyət və əməkdaşlıq yolları açmışdır;
- 4) insanların müzakirə olunan problemlər barədə məlumatlılığının artmasına səbəb olmuşdur.

Nəticədə, dünya ictimaiyyəti ətraf mühitin və inkişaf problemlərinin ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilə bilməyəcəyinə dair bir nəticəyə gəldi. Rusiya alimləri və mütəxəssisləri konfransın ümumi nəticələrini bütövlükdə müsbət qiymətləndirdi, eyni zamanda qəbul edilmiş sənədlərin konseptual əsasları ilə bağlı tənqidi rəylər verdilər. Beləliklə , Rio Deklarasiyasını nəzərə alaraq, K.Y. Kondratiyev və V.G .Gorşkov sənədin çox deklarativ formada olduğunu qeyd etmişdilər. Burada xüsusi prioritetləri inkişaf etdirmək və razılaşmaq mümkün deyildir.

Ümumiləşdirilmiş formada ekoloji problemlərin həllində iki əsas prioritet müəyyən edilə bilər:

1. Planetin ekoloji rifahını müəyyən edən biosfer resurslarının istehlak səviyyəsi.
Tədqiqatçıların zənnincə, biosferə olunan təsirin antropogen xarakterini nəzərə alaraq, ilk növbədə, ekologiya probleminin sosial-iqtisadi aspektlərini tanımaq zəruridir. Bu məqsədlə də sosial-iqtisadi inkişaf və ətraf mühit problemini

müzakirə etmək lazımdır. Bundan əlavə, ekoloji müşahidələrin qlobal sisteminin optimallaşdırılması probleminə də diqqət yetirilməlidir.

2. Biosfer resurslarının istehlak səviyyəsi və əhali artımı arasındakı nisbət.

Bu nisbəti ölçmək üçün müxtəlif üsullar təklif olunur, lakin onların heç biri optimal deyil. Tədqiqatçılar belə qərara gəldilər ki, bir çox korrelyasiya hallarındada maddi zənginlik və insanların rifahı arasında heç bir əlaqə yoxdur. Beləliklə, adambaşına düşən ÜMM-a görə ilk sıralarda qərarlaşan ölkələr müxtəlif sosial inkişaf səviyyələri ilə xarakterizə edilə bilər. Buna görə tək iqtisadi cəhətdən böyümə hələ də insanların yaşayış şəraitinin yaxşılaşmasına təminat vermir. Əhalinin sayını azaltmaqla demoqrafik problemlərin həlli üçün heç bir perspektiv yoxdur. Hazırkı mərhələdə vəziyyətdən çıxış yollarını, məsələn, bir sıra alimlər "həyat tərzinin və sosial prioritetlərin dəyişdirilməsinin mümkün yolları", "istehlakçı cəmiyyətin mövcud stereotipinin aradan qaldırılması" analizlərində görürlər.

Rio-92də baş tutan qlobal forum müvafiq gündəlik üzrə davam etdirdiyi işlər çərçivəsində BMT Komissiyasını təşkil etdi. Forumdan sonra, insanlığın qlobal problemlərinin həllində beynəlxalq partnyorluğun ən effektiv formaları və metodlarının axtarışı üçün müxtəlif sahələrdə işlər davam etdirilmişdir. Qərargahı Cenevrə şəhərində yerləşən İş Şurası və mərkəzi Paris şəhərində yerləşən Sənaye Şurasının birləşməsi nəticəsində Dünya İş Şurası yaradılmışdır. Şuranın vəzifələri "dayanıqlı inkişafa dair biznesin qabaqcıl ideyalarına rəhbərlik etmək, dayanıqlı inkişafa səmərəli töhfə verəcək şərait yaratmaq, iş səmərəliliyinə nail olmaqda müvəffəqiyyət nümayiş etdirmək və Şuranın üzvləri ilə ən yaxşı təcrübələri bölüşmək məqsədilə metodların inkişafında iştirak etmək; inkişaf etməkdə olan ölkələrin və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrin balanslı gələcəyinə kömək etməkdir".

Cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı və eko-səmərəlilik kimi anlayışları mütəmadi şəkildə nəzərdən keçirmək üçün ilk təşəbbüs ÜTT-nin Sahibkarlar Şurasının mütəxəssislərinə məxsusdur.

Dayanıqlı inkişaf ətraf mühitin və inkişaf problemlərinin kompleks, bir-birinə bağlı əsaslarla həll edilməsi lazım olduğunu aydın şəkildə nəzərdə tutur.

Gündəlik 21, cəmiyyətin müxtəlif sahələri, o cümlədən, yerli hökumətin davamlı inkişafa nail olmaq üçün fəaliyyətdə mühüm rol oynayacağı əsas qrupların konsepsiyasını ortaya qoyur.

1992-ci ildən etibarən milli və beynəlxalq qurumlar tərəfindən verilən öhdəliklər əsasən həyata keçirilməmiş və ya çox yavaş şəkildə həyata keçirilmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrə ümumi milli məhsulun 0,7 faizini inkişafa yardım məqsədilə ayırmaq öhdəliyi yalnız bir neçə ölkə tərəfindən yerinə yetirilmişdir. Hazırda ABŞ bu məqsədlər üçün ÜDM-in 0,1% -ni ayırır. Sammitdə iştirak edən ölkələrin parlament üzvləri, davamlı inkişafa yönəltmək üçün 900 milyard ABŞ dolları həcmində illik hərbi xərclərin azaldılmasına tərəfdar olaraq çıxış etdilər. Ekoloji problemlərin və inkişafın həlli üçün balanslı yanaşma tələb olunmasına baxmayaraq, inkişaf etmiş ölkələrin hökumətləri ətraf mühit məsələlərinə daha çox diqqət yetirirlər.

Brundtland Komissiyası, dayanıqlı inkişaf məsələlərini iqtisadi, ekoloji və sosial inkişaf məsələləri ilə bərabər olaraq nəzərdən keçirməyi tövsiyə etmişdir. Hal-hazırda, qloballaşma prosesində, sosial inkişaf və ətraf mühitin qorunması hesabına iqtisadi inkişafa üstünlük verilir. Bu davamlı inkişaf nəticəsində bir çox insanlar ənənəvi məlumat sahibləri və qoruyucuları, yerli xalqlar, yaşlılar, fermerlər və qadınlar yoxsulluq xəttinin altına düşdülər. Qloballaşma prosesində yerli səviyyədə də dayanıqlı inkişaf təmin edilməlidir. Bir sıra qeyri-hökumət təşkilatları, eləcə də şimali və cənubi ölkələrin səyləri sayəsində bioloji təhlükəsizlik məsələsi “ Bioloji Müxtəliflik Konvensiyası”nın əsasını təşkil edir. 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Bioloji müxtəlifliyin qorunması” protokolu genetik cəhətdən dəyişdirilmiş orqanizmlərin transsərhəd köçürülməsini tənzimləmək üçün mühüm addım idi. Bununla belə, inkişaf problemləri təkcə global makro səviyyədə deyil, həm də cəmiyyətin müxtəlif sahələri ilə bağlıdır. Bu nisbətdə tipik bir nümunə 2000-ci ilin avqustunda keçirilmiş olan Beynəlxalq Geoloji Konqresdir. Burada XXI əsrin mineral ehtiyatları və iqtisadi inkişaf problemləri müzakirə olunmuşdur. 2002-ci ilin sentyabrında baş tutan

sammitdə qlobal strategiyanın seçim prinsipi elan edilmişdir: müasir dünyanı təhlükəsiz etmək. Ekoloji və sosial sahələrdə investisiya layihələrinin dünya birliyi tərəfindən həyata keçirilməsi barədə məsələ qaldırılmışdır.

Yohannesburqda keçirilən sammitdə ən böyük diqqət iki problemə yönəlmişdir - ətraf mühitin qorunması və yoxsul ölkələrə yardım. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası əsasında dünya iqtisadiyyat quruluşuna, dövlətin və bazarın roluna yeni yanaşmalar hazırlanır, özünüidarəetmənin, alternativ enerjinin və yeni texnologiyaların tətbiqi, məhsuldar qüvvələrin rəşional yerləşdirməsi problemləri həll olunur. Beləliklə, ekoloji faktor, sosial-iqtisadi və siyasi komponentlərlə yanaşı, cəmiyyətin həyatında bərabər və sistemyaradıcı rol oynamağa başlamışdır.

Beynəlxalq yığıncağın nəticələrinin müsbət cəhəti iştirakçıların qeyd etdiyi kimi, biznesin dayanıqlı inkişaf məsələlərinin həll edilməsinə cəlb edilməsidir, çünki məhz biznesin stabilliyə marağı vardır. Belə ki, transmilli korporasiyalar tədbirin fəal iştirakçıları qismində çıxış edirdi.

Təşkilatın baş katibi Kofi Annanın Ümumdünya görüşündəki çıxışı diqqətəlayiqdir, o demişdir ki, “Yer üzündə həyatın qorunması üçün planetar ideya lazımdır, hansı ki, irqindən, milliyətindən, cinsindən və dinindən asılı olmayaraq dünya ictimaiyyətini birləşdirə bilər, bəşəriyyətin qlobal fəlakətlərinin qarşısını almaq üçün və layiqli həyatın bütöv sistemini yaratmaq üçün planetar ideya noosfer inkişafa istiqamətlənməlidir.”

Forumda daha çox diqqət, ilk növbədə, təklif olunan kvotaların ticarəti mexanizminə, yəni Kioto protokolunun çərçivəsində çirklənmə üçün kvotaların alqı-satqısına yönəlmişdir. Protokol qlobal ekoloji problemləri həll etmək üçün bazar mexanizmlərindən istifadə edən ilk beynəlxalq sənəddir. İqlim Dəyişikliyi Konvensiyası çərçivəsində 84 ölkə tərəfindən 1997-ci ildə imzalanmış olan protokol qlobal istiləşməyə qarşı yönəlmişdir. İstiləşmə səbəbi sənaye qazlarının, ilk növbədə, karbon qazının atmosferə buraxılmasıdır ki, bu da istixana təsirini yaradır. 2002-ci ildən 2012-ci ilə qədər olan dövrdə sənayeləşmiş ölkələr bu qazların emissiyalarını 1990-cu ildə olan səviyyədə ən azı 5,2% azaltmalı idi. AB ölkələri tullantıları 8%-ə

qədər azaltmaq barəsində öhdəliklər qəbul etmişlər. ABŞ - 7%, Yaponiya və Kanada – 6% Ekspertlərin fikrincə, emissiya kvotasının ton başına təxmin edilən qiyməti 15-20 ABŞ dolları qiymətləndirilə bilər. Beləliklə, oriyentasiya hesablamalarına əsasən, kvotaların ticarəti Rusiya büdcəsinə hər il 2,5-3 milyard dollar gətirə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən beynəlxalq iclasdan sonra dünya birliyinin kvotaların satışı məsələsində işi daha da güclənmişdir. Beləliklə, 2002-ci ilin sonunda AB-nin ətraf mühit nazirləri karbon emissiyalarına icazə verən bir bazar yaratmağa qərara aldılar. Enerji, polad, sement, üoə və kağız sənayesi emissiyaları 2005-ci ildən etibarən ala və sata bilərdilər. Rusiyanın Arxangelsk şəhərində 2002- ci il 4-6 dekabr tarixlərində Şimal ölkələri nazirlərinin dəstəyi əsasında yerli və xarici təşkilatların iştirakı ilə, "İqlim Ekologiyası: Dayanıqlı inkişafın yeni məsələləri və imkanları" konferensiyası keçirildi.

Konfransda üç mühüm sual müzakirə olundu:

- 1) regional və federal səviyyədə KP-nun bazar mexanizmlərinin işini necə təşkil etmək olar;
- 2) istixana qazı emissiyasının hesabını və nəzarətini necə təşkil etmək olar;
- 3) Baltik dənizi ölkələrində enerji sahəsində əməkdaşlığı necə inkişaf etdirmək olar.

BMT-nin inkişaf və ətraf mühit üzrə qəbul etdiyi və təsdiqlədiyi sənədləri təhlil etdikdə aydın olur ki, bunların hamısı "qaynaq konsepsiyasına" əsaslanır. Bu konsepsiya həm də müxtəlif sənədlərdə qəbul edilmiş "dayanıqlı inkişaf" tərfi ilə eynilik təşkil edir.

Eyni zamanda, yeni modelə keçid dünya ictimaiyyətinin qarşısında duran üç strateji vəzifəni həll etməyi tələb edir:

- 1) biosferin resurslarının və çirklənmə mənbələrinin əsas istehlakçıları olan sənayeləşmiş ölkələrdə istehsal və istehlak artımının məhdudlaşdırılması;
- 2) xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhali artımının məhdudlaşdırılması;
- 3) zəngin və yoxsul arasında sosial bərabərsizliyin dərinləşməsinin qarşısını almaq .

Bir çox alimlər “inkişafın biosferik anlayışı” adlanan alternativ bir inkişaf konsepsiyasını təklif etdilər və əsaslandırıdılar. O, ətraf mühitin təbii bioloji tənzimlənməsi nəzəriyyəsinə əsaslanır, onun mahiyyəti, “biotanı və ətraf mühiti əhatə edən biosfer canlı mühitin optimal səviyyəyə yaxın olmasını təmin etmək məqsədilə ekoloji parametrləri sabitləşdirmək üçün güclü mexanizmlərə malikdir”. Ətraf mühitin bioloji tənzimlənməsi nəzəriyyəsi XX əsrin 80-ci illərində Rusiyada formalaşmağa başlamışdır. Bu nəzəriyyənin əsası qlobal sferanın sabitliyinin həddini müəyyənləşdirməkdir. Ətraf mühitin aşınma dəyəri artdıqca biotanın və onun yaşayış mühitinin sabitliyi pozulur. Müşahidə məlumatlarına əsaslanan iki müstəqil metod biosferin sabit olduğunu göstərir, yəni insanın təsərrüfat fəaliyyəti ilə yaranan, hər hansı bir narazılıq kompensasiya edə bilər, nə qədər ki biota məhsullarının insan tərəfdən istehlakı 1%-i keçmir, qalan 99%-i biota ətrafdakıların sabitliyi üçün xərcləyir. Beləliklə, bu konsepsiya çərçivəsində insanların fotosintez məhsullarının istehlakı sahəsində fəaliyyəti kritik hesab edilir.

Biosfer konsepsiyasına görə, “dayanıqlı inkişaf davamlı biosfer şəraitində insanların həyatının yaxşılaşdırılmasıdır, yəni o şəraitdə, nə vaxt ki təsərrüfat fəaliyyəti biosferin qəzəbinin yol verilən həddi aşmasına səbəb olmur və yaxud nə vaxt ki, təsərrüfat fəaliyyəti daxil olmaqla davamlı biosferin sabitliyini təmin etməyə qadir olan təbii mühitin həcmi qorunur”.

Bizim fikrimizcə, inkişafın biosfer konsepsiyası resursların inkişafı baxımından əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir, çünki o nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır, siyasi aspektlərdən məhrumdur, biosferin inkişafının təbiət qanunları üzərində qurulmuşdur. Sözügedən konsepsiya problemin belə bir həllini təklif edir, yeni təfəkkürə keçid epoxasında ekoloji fəlakətin aradan qaldırılması və insanın sağ qalması problemlərinin həlli məqsədilə bəşəriyyətə bir müddət vaxt ayrılır. İndiki vaxtda quruda yalnız 39% təsərrüfat fəaliyyəti ilə pozulmayan ərazi qalmışdır və onların qorunması və genişləndirilməsi tələb edilir. Biosfer konsepsiyası çərçivəsində, qlobal dəyişikliklərin mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün iqtisadi fəaliyyəti müəyyən həddə qoruyub saxlayaraq, pozulmuş ərazilərin sahəsini 61% -dən 38% -dək

azaltmaq lazımdır. Yalnız bunlara paralel olaraq, enerjiyə qənaət və resursa qənaət texnologiyaları vasitəsilə təsərrüfat fəaliyyətinin enerji potensialını tədricən azaltmaq üçün səy göstərilməlidir.

Konsepsiyaya əsasən, əsas sənaye ölkələrinin cəmləşdiyi şimal yarımkürəsində, belə bir keçid üçün yalnız iki dövlət hazırdır - Rusiya və Kanada. Qonşu ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə pozulmayan ərazilərin böyük sahəsi vardır.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təhlili göstərir ki, onun bir çox aspektləri və komponentləri vardır ki, bunlardan da əsasını göstərəcəyik:

1. Siyasi-hüquqi aspekt;
2. İqtisadi aspekt;
3. Ekoloji aspekt;
4. Sosial aspekt;
5. Beynəlxalq aspekt;
6. İnformativ aspekt.

Müasir ədəbiyyatda, əsasən “Bizim gələcəyimiz” kitabında verilən dayanıqlı inkişaf tərifindən geniş şəkildə istifadə olunur: “Dayanıqlı inkişaf – bu günün ehtiyaclarına cavab verən inkişafdır, lakin gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini təhlükə altında qoymur.” Daha sonra bu kitabda daha geniş bir tərif verilir: “Dayanıqlı inkişaf strategiyası insanlar arasında, cəmiyyət və təbiət arasında harmoniyaya nail olmağa yönəlmişdir.”

Cəmiyyətin keyfiyyətə yeni vəziyyəti, həqiqi dəyərlər - əxlaqi-mənəvi dəyərlər və təbii və sosial mühit ilə harmoniyada yaşayan insanın bilikləri, onun mahiyyəti akademik V.İ.Vernadski tərəfindən aydınlaşdırılmış olan “noosfera” termini ilə ifadə olunur. Yohannesburqda təqdim olunan elm adamlarının hesabatında, dayanıqlı inkişaf konsepsiyası noosferik mövqeyə əsaslanmışdır: “Noosfera dayanıqlı inkişafın son mərhələsidir, bəşəriyyətin gələcək vəziyyətidir, o

zaman ki, insanın təbiətə ekoloji cəhətdən təsiri təmin olunur və insanların ehtiyaclarını rasionallaşdırır”.

İnsan cəmiyyətinin yeni bir dəyər sisteminə keçməsi davamlı inkişaf yolu ilə yeni bir dünya qurulmasına gətirib çıxaracaqdır.

Nəticədə, gələcəkdə qloballaşma nəticəsində ortaya çıxan ziddiyyətlərin mənfi nəticələrini aradan qaldıran və müəyyən mənada həll edə bilən bir sosial-təbii sistem formalaşa bilər. Dünyadakı dayanıqlı inkişafın ən mühüm meyarı insan fəaliyyətinin və biosferin təkrar istehsal imkanlarının qorunub saxlanmasının strateji balansının əldə edilməsidir, onda insan fəaliyyəti təbiətdə dönməz pozulmalara gətirib çıxarmayacaqdır.

Sivilizasiyalı inkişafa keçid radikal dəyişikliklər tələb edir, onun mərkəzində insanlığın bütün əsas fəaliyyətlərinin ekologizasiyası, insanın özü, onun şüurunda dəyişiklik və yeni bir "davamlı cəmiyyət" yaratmaq durur. Bu cür dəyişikliklər vahid bəşəriyyətin ağılından, mümkün olan bütün sosial-iqtisadi, siyasi və texniki vasitələrdən istifadə edərkən, özbaşına deyil, məqsədyönlü, şüurlu şəkildə həyata keçirilməlidir. Davamlı inkişafa keçid üçün, rəhbərlik qərarları və məqsədli dövlət proqramları lazımdır, hansılarki risk və qeyri-müəyyənlik şəraitində vaxtından tez, çevik və operativ şəkildə alınmalı və realizasiya olunmalıdır.

Təhlilimizdə göstəriləndi kimi, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını inkişaf etdirən və tərəfdaş olan xarici tədqiqatçı-alim və mütəxəssislər, ekoloji faktorun dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində mühüm bir ünsür olduğu qənaətinə gəlmişlər.

1. 2. Dayanıqlı inkişafı xarakterizə edən əsas göstəricilər və bu sahədə əhəlinin maarifləndirilməsi tədbirləri

Dayanıqlı inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi göstəricilər sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir. İlk dəfə olaraq, 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda qəbul edilmiş "21-ci Əsrin Gündəmində" davamlı inkişaf göstəricilərinin inkişafı zərurəti qeyd edilmişdir. Qlobal, regional, milli, yerli, sektoral ölçülü sistemlər üçün göstəricilərin seçilməsi metodikası ilə bağlı bəzi tövsiyələr və nəzəriyyələr mövcuddur. Ətraf mühit göstəricilərinin və insan inkişafı indeksinin müəyyənləşdirilməsinin ən inkişaf etmiş metodu yaradılmışdır. Qiymətləndirmə göstəriciləri həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət olmaqla iki yerə ayrılır. Kəmiyyət göstəriciləri sistemin bu təhlükənin yayılması sürətinin təhlükəyə olan cavabın sürətinə nisbətini ifadə edən "Beaspot" göstəriciləri mexanizmi ilə hesablanır. Göstəriciləri təsnif edərkən sistemə bir yanaşma tətbiq etmək məqsəduyğundur. Hər bir sistemin effektivliyi müəyyən göstəricilərlə ölçülür. C. Bossel, məsələn, sistemin ətraf mühitlə əlaqələndirilmiş 6 əsas istinad nöqtəsini təklif etmişdir: mövcudluq, effektivlik, hərəkət azadlığı, təhlükəsizlik, adaptasiya, bir yerdə yaşamaq; digər tərəfdən, sistem tərəfindən şərtlənən 3 əsas istinad nöqtəsi mövcuddur: reproduktiv, psixoloji ehtiyaclar, məsuliyyət.

Ekoloji və iqtisadi göstəricilərin inkişafı sahəsində dünya təcrübəsini ümumiləşdirən S.N. Bobylev 2 yanaşma irəli sürmüşdür:

- 1) üç göstərici qrupu əsasında inteqral, birləşdirilmiş göstəricilər matrisini qurmaq
 - ekoloji-iqtisadi;
 - ekoloji-sosial-iqtisadi;
 - ekoloji
- 2) İqtisadi, ekoloji, sosial, institusional göstəricilərin ayrılması ilə dayanıqlı inkişafın fərdi aspektlərini əks etdirən göstəricilər sisteminin qurulması.

İnkişafı xarakterizə edən göstəricilər coğrafi bölgənin, məsələn, şəhər, ölkə, region, qitənin inkişaf səviyyəsini qiymətləndirməyə kömək edən meyarlar və göstəricilərdir, onun gələcək vəziyyəti proqnozlaşdırılır, bu vəziyyətin sabitliyi ilə bağlı nəticələr çıxarılır. Göstəricilər dayanıqlı inkişaf istiqamətində planlaşdırma

fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. “Məsələn, S.N. Bobylev və O.E. Medvedev göstəricilərin məzmununu bu cür təyin edir: Məlum göstəricilər gələcək nəsillərin ehtiyaclarını öz ehtiyaclarını ödəmək üçün məhdudlaşdırmadan, müasir nəslin ehtiyaclarını ödəmək üçün iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri əks etdirməlidir”. Nəticədə göstərilən konsepsiyaları təhlil edərkən məlum olur ki, yalnız davamlı inkişafın iqtisadi amilini deyil, eyni zamanda sabitliyin sosial və iqtisadi göstəricilərini nəzərə alan sistemli yanaşma zəruridir.

Buna görə də, dayanıqlı inkişafın obyektiv qiymətləndirilməsi üçün ənənəvi iqtisadi göstəricilər kifayət deyil, çünki onlar sistemin sabitliyi barədə fikir yürütməyə imkan vermir. Bu göstəricilər təbii mühitin qorunması ilə bağlı ehtiyatlarla əlaqəli olmalıdır, resursların qənaətini, bütün növ resursların istifadəsinin effektivliyini, texnologiyanın effektivliyini nəzərə almalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tip göstəricilərin seçimi və əsaslandırılması metodoloji və metodik baxımdan çox mürəkkəb bir prosesdir. Dayanıqlı inkişaf göstəricilərinin mövcud problemi barədə danışmaq hələ çox çətindir. Buna görə elmi ictimaiyyət universal göstəricilərin tərtibi və tətbiqi üçün metodoloji və metodik tövsiyələrin hazırlanması ilə qarşı-qarşıya qalır, bununla da inkişafın davamlılığını qiymətləndirmək mümkündür. Müəyyən bir ölkənin göstəricilərini seçərkən müqayisəli təhlili təmin edən beynəlxalq göstəricilərdən və razılaşdırılmış metoddan istifadə etmək lazımdır. Eyni zamanda, ölkələrin dövlət strukturunun xüsusiyyətlərini və onların digər xüsusiyyətlərini nəzərə almaq məqsədəuyğundur.

Davamlılığın birləşdirilmiş göstəricisinin qurulmasına dair vahid yanaşma BMT və Dünya Bankının strukturları miqyasında tam və obyektiv şəkildə həyata keçirilir. Bu beynəlxalq təşkilatlar ətraf mühitə təsir etmə faktorunu milli hesablara, milli sərvət göstəricilərinə daxil etməyi təklif etmişlər. Makro səviyyədə vahid ekoloji və iqtisadi göstəricilərin mövcudluğu strateji qərar qəbul etmək üçün ölkənin inkişafında ekoloji faktor nəzərə alınmaqla idealdır.

BMT katibliyi milli statistika sahəsində ekoloji və iqtisadi amil nəzərə alınmaqla ətraf mühit və iqtisadi mənşəli bir sistem təklif etmişdir. Bu sistem təbii

mühit və iqtisadi ölkə arasındakı əlaqəni təsvir etmişdir. Əlaqələr ətraf mühit faktorları və təbii ehtiyatları nəzərə almaqla BMT-nin MHS-inin birləşdirməklə ifadə edilir.

“Yaşıl” hesablar iki dəyərdən ibarət olan ənənəvi göstəricilərin tənzimlənməsinə əsaslanır: təbii ehtiyatların tükənməsi və ekoloji-iqtisadi zərərin çirklənmədən qiymətləndirilməsi. Milli hesabların ekoloji çevrilməsinin əsasında aşağıdakı göstərici yerləşir - ekoloji cəhətdən uyğunlaşdırılmış xalis milli məhsul. Bu göstərici xalis daxili məhsulun düzəldilməsinin nəticəsidir. Düzəliş iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci mərhələdə təbii ehtiyatların tükənməsinin dəyəri xalis milli məhsuldan çıxarılır. Sonra alınan dəyərdən hava və suyun çirklənməsi, torpağın tükənməsi, yeraltı suyun istifadəsi nəticəsində ətraf mühitə vurulan ziyan nəticəsi çıxarılır.

BMT-nin statistika şöbəsinin ilkin qiymətləndirmələrinə görə, orta hesabla ətraf mühitə uyğun məhsulun dəyəri ÜDM-in 60-70% -ni təşkil edir. DB dünya ölkələri üçün düzgün qənaət göstəricisini təklif etmiş və hesablamışdır. Bu göstərici ümumi daxili qənaətin, yəni ümumi qənaətin düzəldilməsinin nəticəsidir. Bu vəziyyətdə düzəliş iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci mərhələdə xalis daxili qənaətin dəyəri ümumi daxili qənaətin və çıxarılmış aktivlərin amortizasiyasının məbləği arasındakı fərq kimi müəyyən edilir. İkinci mərhələdə xalis daxili qənaət təhsil xərclərinin miqdarına görə artır və təbii ehtiyatların miqdarı və ətraf mühitin çirklənməsindən yaranan zərəre görə azalır. Hesablamada istifadə olunan bütün dəyərlər ÜDM-dən faiz kimi götürülür. 1997-ci ildə dünya üzrə real qənaətin orta səviyyəsi DB tərəfindən ÜDM-in 13,6% -ni, ümumi daxili qənaət isə ÜDM-in 22,2%-i kimi qiymətləndirilir. Ətraf mühitin dayanıqlılığı indeksi Davosda keçirilən Forumda Yale və Kolumbiya Universitetlərinin bir qrup alimləri tərəfindən hazırlanmış hesabatda irəli sürülmüşdür. Ətraf mühitin davamlılığı dayanıqlı inkişaf ideyasının tərkib hissəsi kimi başa düşülür.

Ekoloji dayanıqlılıq 5 əsas bölmə ilə müəyyən edilir:

- ətraf mühitin komponentlərinin– havanın, suyun, torpağın və ekosistemlərin xüsusiyyətləri;
- çirklənmə səviyyəsi və ətraf mühitə təsir;
- ətraf mühitin çirklənməsinə görə istehsalın miqyasının məhdudlaşdırılması və müəyyən xəstəliklər şəklində insanlara dəyən zərər;
- ekoloji problemləri həll etmək üçün sosial və institusional imkanlar;
- təbiəti qoruma səyləri birləşdirilərək qlobal ekoloji problemləri həll etmək bacarığı.

Göstərici dəyəri 22 göstərici ilə hesablanır. Hər bir göstərici orta hesabla 2-5 dəyişənlər ilə müəyyən edilir. Cəmi 67 dəyişən müəyyən edilmişdir. Formal olaraq, bütün dəyişənlər indeksin hesablanmasında bərabər ağırlıq alırlar.

Müəlliflər belə hesab edirlər ki, indeks ətraf mühitin davamlılığı, ətraf mühit siyasətinin nəticələrini qiymətləndirmək, ən optimal nəticələri dəyərləndirmək, ekoloji böhranla üzləşən ölkələri müəyyənləşdirmək, iqtisadi artım və mühafizə məsələlərini analiz etmək ölkələri müqayisə etməyə imkan verir. İndeks dəyəri 122 ölkə üçün hesablanmışdır. Siyahıda ilk 10 ən sabit ölkə: Finlandiya, Norveç, Kanada, İsveç, İsveçrə, Yeni Zelandiya, Avstraliya, Avstriya, İspaniya, Danimarka, ABŞ. Real tərəqqi indeksi və davamlı iqtisadi rifahın indeksi iqtisadi rifahın kifayət qədər göstəricisini yaratmaq üçün bir cəhddir, xaricdəki vəziyyətin nəzərə alınması ilə ÜDM göstəricisini yaxşılaşdırmaqdır.

Real tərəqqi indeksləri aşağıdakı şərtləri əks etdirir:

- Cinayətkarlıq və ailələrin dağılması.
- Ev və könüllü iş.
- Gəlirin bölüşdürülməsi.
- Resursların tükənməsi.

- Çirklənmə.
- Uzun müddətli ətraf mühitə zərər dərəcəsi.
- Boş vaxtın dəyişdirilməsi.
- Hərbi və müdafiə xərcləri.
- Uzun müddət istifadə olunan malların dayanıqlığı.
- Xarici kapitaldan asılılıq.

Dayanıqlı inkişafın ümumi göstəriciləri, əsasən, davamlı inkişafın aspektlərini əks etdirən insan inkişafı indeksidir. Bu indeks BMT proqramı çərçivəsində hazırlanmışdır. İnsan potensialının inkişaf indeksi üç göstərici əsasında hesablanır: uzunömürlülük, əldə edilmiş təhsil səviyyəsi və tələbələrin ümumi payı və satınalma qüvvəsi paritetinə əsasən, adambaşına düşən real ÜDM –a əsaslı olaraq ölçülən yaşayış səviyyəsi.

Planetin təbii ekosistemlərinin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün “canlı planetin” birləşdirilmiş indeksləri Dünya Yabanı Heyvanlar Fondunun illik hesabatı çərçivəsində hesablanır və konstruktiv göstərici olan “ekoloji ayaq izi” hazırlanmışdır.

İnkişafın fərdi aspektlərini əks etdirən davamlı inkişaf göstəriciləri əhatə dairəsi baxımından bir və ən əhatəli variantlarını Komissiya yaratmışdır. Göstəricilərin alt sisteminin 3 sahəsi əsaslandırıldı: sosial, iqtisadi, institusional. Göstəricilər siyahısına aşağıdakılar aiddir: adambaşına düşən ÜDM, ÜDM-də investisiya, ticarət balans, ÜDM-ə nisbətə borc, gəlirlərin alınması və ya yardım göstərilməsi, tullantıların dörd göstəricisi və nəqliyyat istifadəsi.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına məxsus olan ekoloji göstəricilər sistemi dünyada geniş tanınmışdır. Onlar bir neçə növə bölünür:

- ekoloji tədbirlərin effektivliyini qiymətləndirmək üçün İƏİT-in ekoloji göstəricilərinin əsas dəsti;

- ətraf mühit məsələlərinin sektoral siyasətlərə inteqrasiyasını təmin etmək üçün bir sıra sektoral göstəricilər qrupu;
- ətraf mühit məsələlərinin sektoral siyasətlərə inteqrasiyasını təmin etmək üçün ekoloji hesabatlardan əldə edilən göstəricilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən təşkilat “təzyiq - vəziyyət – reaksiya” modelini təklif etmişdir və modelin qurulması mexanizmini və onu təşkil edən komponentlərin qarşılıqlı əlaqələrin bu cür təhlil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir :İnsan fəaliyyəti təbii ətraf mühitə “təzyiq” göstərir və təbii ehtiyatların keyfiyyətinə və miqdarına təsir göstərir (“vəziyyət”); cəmiyyət bu dəyişikliklərə ekoloji, ümumi iqtisadi və sektoral siyasətlər və ictimai şüur və davranış dəyişikliyi vasitəsilə cavab verir (“təzyiqə reaksiya”). TVR modeli, iqtisadi fəaliyyət və ətraf mühit və sosial şərait arasında bağlılıq əlaqələrini müəyyənləşdirir və qərar qəbul edən şəxslərə və ictimaiyyətə bu sahələrin müvafiq problemlərin həlli istiqamətində siyasət hazırlamaq üçün kömək edir.

Aİ ölkələrində ekoloji tədqiqatlar sahəsində elmi praktik təcrübəyə böyük maraq var. Avropa Komissiyasının 1990-cı illərdə Avropa məlumatları əsasında ekoloji iqtisadiyyat sahəsində qabaqcıl mütəxəssislər tərəfindən GARPİ və GARPİİ, TEPI layihələri həyata keçirilmişdir. Bu layihələrin məqsədi AB səviyyəsində, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsində yaranan zərərin qiymətləndirilməsinin mümkünlüyünü qiymətləndirməkdir. Aşağıdakı ölkələr üçün ətraflı analiz aparılmışdır: Almaniya, İtaliya, Hollandiya və Böyük Britaniya.

Bəzi sənaye sahələrində iqtisadi fəaliyyətin artması, məsələn, avtomobil və məişət texnikasının sayının artması ətraf mühitə olan təzyiqin artmasına səbəb oldu. Ev təsərrüfatları iqtisadiyyatın mühüm bir hissəsidir, ətraf mühitə və təbii ehtiyatların istehlakçılara təzyiq qaynağıdır. Lakin, bir hədəf qrupu olaraq, ev təsərrüfatı digər qruplara misal olaraq məhsul istehsalçılara nisbətən inteqrasiya siyasətində dəyərsizdir. Birlik ölkələrində , ev təsərrüfatlarının sayının və onların

saxlanılma xərclərinin artmasına görə elektrik enerjisinin istehlakı, tullantıların həcmi, nəqliyyat vasitələrinin sayı 1990-cı illərdə daha da artmağa başlamışdır.

Nəqliyyat sektorunun inkişafı və avtomobil nəqliyyatına və aviaşirkətə keçid nəticəsində karbon dioksid emissiyaları artmağa davam edir. Təmiz texnologiyalar, xüsusilə üçtərəfli katalizatorların istifadəsi, turşlu maddələrin və ozon hissəciklərinin emissiyası və nəqliyyatın inkişafı ilə əlaqənin mütləq şəkildə həllinə gətirib çıxardı. Bununla yanaşı, texnoloji müasirləşdirmə və ətraf mühitə olan yükün azaldılması arasında təxminən 10 illik boşluq vardır. Nəqliyyat, AB-də sürətlə böyüyən enerji istehlakçısıdır və sərnişin daşımalarının səmərəliliyində müəyyən inkişaf olsa da, yük daşımalarında heç bir dəyişiklik izlənilmir. 1990-cı illərdə enerji sektorundan atmosfərə atılan emissiyaların kəskin sürətdə azalması müşahidə edildi. Bu, əsasən, “qorumaq” texnologiyası və kömürdən qazaya keçid vasitəsi ilə əldə edilmişdir. Bununla yanaşı, mövcud inkişaf səviyyələri iqtisadiyyatdakı planlaşdırılan artımı və müəyyənləşdirilmiş emissiyaların azaldılması hədəflərinə nail olmaq üçün tələb olunan çirklənmənin azaldılması ilə müqayisədə yüksək deyildir.

Kənd təsərrüfatının effektivliyində bəzi əhəmiyyətli inkişaf olmuştur. Gübrə və pestisidlərin istifadəsində bir az geriləməyə baxmayaraq, nitratların çirklənməsi ciddi şəkildə qalmaqda davam edir. İstixana qazlarının, turşu substratlarının və troposferik ozonun emissiyası azalır, lakin ammonium emissiyaları narahatlıq doğurur. AB-nin dayanıqlı inkişaf strategiyası, bütün sənaye sektorlarının və istiqamətlərin əsasında davamlı inkişafın olmasını təmin edir.

DB-nin BMT-nin haqqında danışdığımız Proqramı və Beynəlxalq Tropik Kənd Təsərrüfatı Mərkəzi ilə birgə həyata keçirdiyi son işlər arasında Mərkəzi Amerikada ətraf mühitin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması üçün hazırlanmış göstərici sistemi qeyd olunmalıdır. Göstəricilər milli, regional və yerli səviyyələr də daxil olmaqla, ucqar idarə etmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Göstəricilər cəmiyyətin fəaliyyətinin bütün sahələrini və onların qarşılıqlı təsirini əks etdirir - iqtisadi, ekoloji, ekoloji-iqtisadi, sosial-iqtisadi, sosial-ekoloji.

Beynəlxalq təşkilatlarla yanaşı, bir çox ölkələr davamlı inkişaf göstəricilərinin inkişafında fəal rol oynamışlar. Ölkə səviyyəsində ABŞ-da makro səviyyədə davamlı inkişaf göstəriciləri sisteminin qurulmasına böyük diqqət yetirilir. Burada bir neçə şöbənin mütəxəssislərindən ibarət olan, xüsusi bir hökumət qrupu yaradılmışdır. Ölkə inkişafının makro səviyyədə dayanıqlılığını xarakterizə edən 40 göstəricinin ilk sınaq sistemi ABŞ-ın bu qurumları tərəfindən hazırlanmışdır: Enerji Nazirliyi, Şəhərsalma Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyinin Geologiya və Biologiya Resursları İdarəsi, Ətraf Mühitin Mühafizəsi Agentliyi, Prezidentin Davamlı İnkişaf Təşkilatı.

Göstəricilər sistemi aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- ölkənin dayanıqlı inkişaf xüsusiyyətlərini təqdim etmək;
- ölkənin inkişaf tendensiyalarını qiymətləndirmək;
- dayanıqlı inkişafın daha əhəmiyyətli tədbirlərini müəyyənləşdirmək.

Sistem üç növ göstəricini əhatə edir: iqtisadi, ekoloji və sosial. 40 seçilmiş göstəricidən 17-i davamlı inkişafda müsbət dinamika, 13 mənfi, 10 qeyri-müəyyənlik göstərmişdir.

Avropa ölkələrindən 1999-cu ildə Böyük Britaniyada tətbiq edilən dayanıqlı inkişaf göstəriciləri sistemi xüsusilə qeyd edilməlidir. Göstəricilərin hər biri ölkənin inkişaf strategiyasında göstərilən xüsusi məqsədləri əks etdirir. Bu sistem 150 milli göstəricinin əsas tendensiyalarını müəyyənləşdirməyə kömək edən 14 əsas göstəricini əhatə edir. Əsas göstəricilər sistemi 4 punkta bölünmüşdür:

iqtisadi inkişaf və məşğulluğun yüksək və sabit səviyyədə saxlanması;

- hər bir fərdin ehtiyaclarını qarşılamaq üçün sosial tərəqqi;
- ətraf mühitin effektiv mühafizəsi;
- təbii ehtiyatlardan ehtiyatlı istifadə.

Dayanıqlı inkişaf prosesini xarakterizə edən göstəricilər barədə ətraflı, hərtərəfli məlumatların toplanması, təhlili və onlardan səmərəli istifadə

edilməsi həm mütəxəsislər, həm də ictimaiyyət nümayəndələri qarşısında mühüm vəzifə qoymuş olur. Bu mühüm vəzifə əhalinin dayanıqlı inkişafın əsas indikatorları ilə yaxından tanış olması və bu barədə əhalinin maarifləndirilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsini qarşıya qoymuşdur.

Ətraf mühitin mühafizəsinin inkişafı bütün sivil ölkələrin təcili və ümdə vəzifəsidir və təbii mühitin sabitliyinin qorunması və cəmiyyətin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi problemlərinin həllində ən vacib şərtlərdən biridir. Belarus Respublikası təmsalında əhalinin maarifləndirilməsi üçün görülmüş məqsədyönlü tədbirləri, işləri nəzərdən keçirək.

Belarus Respublikasında sosial inkişafın dəyişən prioritetləri ilə əlaqədar ətraf mühitin mühafizəsi, təhsil, ictimaiyyətin məlumatlandırılması və kadrların hazırlanması sistemi hələdə kifayət qədər effektiv deyildir. Davamlı inkişafa keçid mövcud ekoloji təhsil sisteminin islahatını tələb edir. Yalnız bundan sonra cəmiyyət ictimai təbii mühitin imkanları daxilində rəşional ehtiyacları təmin edən yeni bir dövlət və qlobal dayanıqlı inkişaf ideologiyasına transformasiya oluna bilər.

Əvvəlki dövrün müsbət nəticəsi dövlət və hökumət orqanlarının ətraf mühit üzrə milli təlim konsepsiyasında və ekoloji təhsilin təkmilləşdirilməsi üzrə respublika proqramında əks olunmuş davamlı ekoloji təhsilə olan tələbatın təmin edilməsində öz əksini tapmışdır.

Hazırda ətraf mühitin mühafizəsi və tələbə təlimlərinin əhəmiyyətli təcrübəsi Respublika Ekoloji Uşaq və Gənclik Mərkəzi tərəfindən koordinasiya edilən məktəbdənkənar təhsil və iş yerləri tərəfindən toplanır. Orta ixtisas təhsili müəssisələrində “Ətraf mühitin mühafizəsi əsasları” və “Sənaye ekologiyasının əsasları” mövzularında, eləcə də ekoloji məsələlər üzrə digər xüsusi fənlər tədris edilmişdir. Peşə məktəblərində ətraf mühitin qorunması və rəşional təbiətin idarə edilməsi məsələləri xüsusi fənlər və kurslar üzrə seçilmiş mövzulara daxil edilir. Ekoloji təhsil və təlimin təkmilləşdirilməsi media, mədəniyyət müəssisələri, kitabxanalar, xüsusi qorunan təbiət əraziləri, ictimai ekoloji təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən əhalinin ekoloji təhsili ilə birləşdirilməlidir.

Ətraf təbii mühitin idarə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi mexanizminin səmərəliliyini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş informasiya resurslarını yaratmaq üçün ilk addımlar atılmışdır. Ölkə ətraf mühit məsələlərində məlumat əldə etmək, qərarların qəbul edilməsində ictimaiyyətin iştirakına və ədalətli çıxışına nail olmaq məqsədilə Orxus konvensiyasını ratifikasiya etmişdir. Ekoloji cəhətdən əhəmiyyətli qərarlar qəbul etmək üçün demokratik prosesin inkişafında əhəmiyyətli bir addım Belarus Respublikasının Təbii Sərvətlər və Ətraf Mühitin Mühafizəsi Nazirliyinin nəzdində İctimai Koordinasiya Ekoloji Şurasının yaradılmasından ibarət idi.

Belarusiyanın səmərəli təbiətin idarə edilməsi aspektində cəmiyyətin bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dəyişikliklərə hazırlıq və uyğunlaşma təmin edən yüksək səviyyəli kadrlara və davamlı inkişaf modelinə ehtiyacı vardır.

Belə ki, müasir şəraitdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi əsasında ekoloji mədəniyyətin formalaşması təhsilin və təhsilin bütün növlərinin strateji vəzifəsi kimi fəaliyyət göstərir, bu ,şəxsin optimal ekosistemə sahib olmasının ən yüksək dəyəri kimi tanınmasına yönəldilmişdir . Eyni zamanda ,bu, ictimai-ekoloji biliklər sistemə istiqamətlənmiş, insanların fəaliyyət sahələrinin ekoloji mahiyyətini dərk edərək öyrənilmiş bütün fənlərin məzmununda müvafiq dəyişikliklərin edilməsini nəzərdə tutur.

Ətraf mühit təhsili sistemi milli təhsil sisteminin məcburi bir elementi olmalıdır, onun təşkilati strukturuna əsaslanmalı və tədrisin davamlılığına, təhsil sisteminin bütün səviyyələrində təlim səviyyəsinin uyğunluğuna əsaslanmalıdır . Təbii mühitin mühafizəsinin təkmilləşdirilməsi ölkədə təhsil sisteminin bütün səviyyələrinin məzmununu və təşkilati strukturunu müasir tələblərə uyğun olaraq formalaşması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu strateji məqsədlərin həyata keçirilməsinin ümumi istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- ekoloji təhsilin normativ-hüquqi, metodik, elmi-metodik və maddi-texniki əsaslarının formalaşdırılması;

- bütün təhsil müəssisələrinin , eləcə də milli hədəf, regional və yerli inkişaf proqramlarında dayanıqlı inkişaf çərçivəsində ətraf mühit məsələlərinin, təbiətin və cəmiyyətin birgə iştirakı;

- ətraf mühitin mühafizəsi sisteminin yaradılması və inkişafı üçün dövlət strukturlarının (respublika idarələrinin, respublika rəhbərliyinin, regional və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, digər orqanlarının), ictimai təşkilatların və biznes strukturlarının şəffaf və üfüqi praktik hərəkətləri üzrə koordinasiya;

- universal davamlı ekoloji təhsil və ictimai təhsil sisteminin informasiya dəstəyi;

- əhalinin ekoloji təhsili sahəsində beynəlxalq tərəfdaşlıq.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirməsi konteksti prioritetlərin əks edildiyi ekoloji siyasətin reallaşması barədə qanunvericiliyin müddəalarına və tələblərinə ,hüquq ədəbiyyatına,o cümlədən qlobal səciyyəli razılaşmalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Deyilənlərlə yanaşı,ekoloji maarifləndirmə sahəsində həyata keçirilən ölkə siyasətinin konseptual prinsiplərini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

- ümumi qaydada zəruri ekoloji bilik və informasiyalara sahiblənmək üçün hər bir kəsə bərabər hüquqlu imkanların yaradılması;
- orta təhsil müəssisələrində müvafiq biliklərin icbari tədrisi;
- ekoloji təhsil və maarifləndirmənin fasiləsiz xarakter alması;
- ekoloji təhsil prosesində şəffaflığın və bərabərliyin təmin edilməsi;
- müvafiq sahədə dövlətin uğurlu siyasətinin gerçəkləşdirilməsi məqsədilə əhalinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti üçün geniş imkanların yaradılması.

1.2. Enerjidən istifadənin effektivliyi dayanıqlı inkişafı təmin edən prioritet vasitə kimi

Müasir sivilizasiyanın böyük texnoloji nailiyyətləri ,sürətli inkişaf templəri,yüksək destruktivlik, texnoloji, ekoloji ,sosial fəlakətlərin nəticələrinin böyük miqyası ilə sosial inkişaf ,proqnozlaşdırma və idarəetmənin harmonizasiyası qlobalistika elmi üçün yeni çətinliklər yaratmaqdadır. Belə bir şəraitdə dünya ölkələri dayanıqlı inkişafı təmin etmək məqsədilə siyasətlərini bu istiqamətdə qururlar.

Planetimizdə enerji resurslarından istifadə tempi durmadan artmaqdadır və aparılan hesablamalara görə 2000-ci ildə 16-24 trilyon kVt/s təşkil etmişdir.

Enerji səmərəliliyinin artırılması istiqamətində misilsiz mövqeyə malik Enerji Xartiyasının konseptual ideyalarını və müddəalarını nəzərdən keçirək.

Enerji Xartiyası, 1990-ci illərin əvvəllərində Avropa qitəsinin öncəki iqtisadi bölünməsinin mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün misli görünməmiş bir fürsət yaratdığı dövərdə Avropada təşəkkül tapmış siyasi təşəbbüsdür. Qeyd etmək lazımdır ki, Şərqlə Qərb arasındakı qarşılıqlı faydalı iş birliyinin müsbət nəticələri, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın perspektivləri enerji sektorundan başqa digər sahələrdə mümkünsüz olduğu aydın məsələ idi. Belə ki, Rusiya və bir çox qonşu ölkələr təbii sərvətlərlə zəngin idi, lakin belə bir şəraitdə Qərbi Avropa ölkələri stratejik olaraq enerji təchizatı mənbələrinin diversifikasiyasını həyata keçirmək və onların inkişafını təmin etmək üçün böyük həcmdə investisiyalara ehtiyac duyurdu. Buna görə də Avrasiya dövlətləri arasında enerji əməkdaşlığının inkişafı üçün universal xarakter daşıyan bir təməlin yaradılmasını təmin edən şüurlu addım atılması qaçılmaz hal almışdır. Bu mülahizələrə əsasən, Enerji Xartiyası beynəlxalq hüquq müstəvisində enerji əməkdaşlığı üçün unikal dəyərə malik çoxtərəfli bir sənəddir. Bu normaların strateji dəyəri azad rəqabətin mövcud olduğu bazarlarda və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan qlobal enerji təhlükəsizliyi üçün hüquqi bazanın yaradılmasına dair səylər kontekstində artacaqdır.

Xartiyanın məqsədi bütün iştirakçı hökumətlərin riayət etməsi vacib olan hüquq sahəsini yaratmaq yolu ilə enerji məsələlərində hüquqi normaları

gücləndirmək və bununla da investisiya qoyuluşları və enerji istifadəsi ilə bağlı riskləri minimuma endirməkdir.

Müqavilənin müddəaları beş əsas sahəyə fokuslanmışdır:

- milli rejimin genişləndirilməsi yolu ilə xarici investisiyaların qorunması və təşviq edilməsi ;
- konsepsiyanın qaydalarına uyğun olaraq,enerji materialları,məhsullar və enerjinin daşınması ilə bağlı avadanlıqların sərbəst ticarəti;
- boru kəmərləri və şəbəkələr vasitəsilə enerjinin ötürülməsi azadlığı;
- enerji səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə ətraf mühitə mənfi təsirin minimumlaşdırılması;
- dövlətlər arasında və ya dövlət və investor arasındakı mübahisələrin həlli mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması.

Enerji səmərəliliyi və ətraf mühit aspektləri üzrə Enerji xartiyasına dair protokol 1994-cü ilin dekabrında eyniadlı müqavilə ilə birgə imzalanmışdır.PEEREA iştirakçı-üzv ölkələrdən enerji səmərəliliyinin artırılması və ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmaq məqsədilə aydın və şəffaf proqram məqsədlərini hazırlamağı tələb etmişdir.Avropa enerji xartiyası konfransının yekun plenar sessiyası 16-17 dekabr 1994-cü il tarixində Lissabon şəhərində keçirilmişdir.Yekun iclasda müəyyən ölkələrdən və beynəlxalq və regional təşkilatlardan dəvət olunmuş müşahidəçilər iştirak etmişdir.

Dövlət səviyyəsində enerjinin dayanıqlılığını qiymətləndirmək üçün iki metodoloji yanaşma mövcuddur.Belə ki,enerji dayanıqlılığının vahid qiymətləndirilməsinə dair metodikanın tətbiqi müvafiq ölkələrdə enerji inkişafı üçün prioritet sahələri müəyyənləşdirməyə,daha səmərəli enerji siyasətini həyata keçirməyə və davamlılıq nöqteyi-nəzərən enerji sənayesinin digər sahələrlə müqayisədə daha perspektivli sahəyə çevrilməsinə şərait yaradacaqdır.Məlumdur ki.sivilisasiyanın gələcək nkişafı və qorunub saxlanması enerji rolunu mübahisəsizdir.

“Enerji Trilemma”-sı aşağıda qeyd etdiyimiz prioritet istiqamətləri özündə ehtiva edir:

- 1) enerji təhlükəsizliyi - milli və xarici mənbələrdən öncül enerji tədarükünün effektiv təşkili, enerji infrastrukturunun etibarlılığı və enerji təchizatçılarının mövcud və gələcək tələbatı qarşılamaq qabiliyyəti;
- 2) enerji bərabərliyi - əhəlinin tələbatlarını ödəmək üçün zəruri enerji resurslarının mövcudluğu və ayrı-ayrı təbəqələr arasında balanslı bölüşdürülməsi;
- 3) ətraf mühitin dayanıqlılığı - enerjiyə olan tələbat və tələbatın səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də bərpa olunan mənbələrdən və digər aşağı karbonlu mənbələrdən enerji tədarükünün inkişafının müəyyən edilməsi.

Bizim fikrimizcə, dayanıqlı enerji inkişafını təhlil edərkən, O. Şalamovanın yanaşmasını tətbiq etmək məqsəduyğundur hesab edilməlidir ki, "dayanıqlılığın təhlili yalnız özü səviyyəsində deyil, həm də sektoral və regional inkişaf sistemində vacibdir". Beləliklə, müəllifin fikrincə :

- 1) dövlət enerji sektorunun dayanıqlı inkişafı;
- 2) enerji sektorunun dayanıqlı inkişafı;
- 3) enerji şirkətlərinin dayanıqlı inkişafı.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, enerjinin dövlət səviyyəsində dayanıqlılığı enerji sənayesinin davamlı inkişafı və ayrı-ayrı enerji müəssisələrinin davamlılığından asılıdır.

Davamlı enerji inkişafı konsepsiyasının əsas məqsədi operativ enerji mənbələri, xüsusilə elektrik enerjisi ilə təmin edilmək, dünya əhəlisinin beşdə biri çıxmadan müəyyən edilir. 2012-ci ildə Rio +20 kimi tanınan zirvə toplantısının sonuncu sənədində enerjiyə mərkəzi rol verilir: “Enerjinin inkişaf prosesində oynadığı mühüm əvəzsiz rolunu tanıyıyıq və eyni zamanda, müasir davamlı enerji xidmətlərinə çıxış yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, səfillikdən əziyyət çəkən insanların həyatlarını xilas etməyə və onların sağlamlığının

yaxşılaşdırılmasına kömək edir və həmçinin insanların əsas ehtiyaclarını ödəməyə kömək edir”.

Məlum məsələdir ki,enerji sektoru sosial-iqtisadi tərəqqini stimullaşdıran ,ona təkan verən prioritet mexanizm və vasitələrdən biri və hətta birincisidir demək olar.Hal-hazırda enerjiyə olan tələbatın artması bir çox dövlətlərin iqtisadiyyatına mənfi təsir etməklə,onların enerji istehsalçılarından asılılığına gətirib çıxarmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkələrin demək olar ki,hamısı enerjiyə olan tələbatını neft,təbii qaz və daş kömür kimi ənənəvi olan enerji mənbələrindən istifadə ilə ödəmək imkanına malikdirlər.Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki,bu kateqoriyadan olan enerji resursları həm tükənən,həm də ətraf mühitə çox zərərli təsirə malikdir.Bu səbəbdən alternativ yaxud bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə məqsəduyğun hesab edilməlidir.Bu qəbildən olan mənbələrdən istifadə ölkələrin yerləşdikləri fiziki-coğrafi mövqedən ,relyef şəraitindən və regional xüsusiyyətlərdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatında enerjiden istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsində ölkə siyasəti prioritet vasitə rolunu oynamaqdadır. Sözügedən alət və vasitələr inzibati və maliyyə tədbirləridir.Ümumiyyətlə,bu tədbirlər enerji effektivliyinin təşviq edilməsi məqsədilə hüquqi tənzimləməni zəruri edir.

Sənaye müəssisələrində çalışan işçilər arasında aparılan sorğu mövcud qanunvericilik bazasının enerjiden istifadə səmərəliliyini nə dərəcədə dəstəklədiyini öyrənməyə əsaslanmışdır.Respondentlərin çoxu hissəsi qeyd etmişdir ki,mövcud struktur bu sahədə keçirilən tədbirlərin icrasını təşviq edir.

Cədvəl 1.1

Müvafiq sahələr	respondentlərin faizi
Vergi mənfəətləri	67%
Daha aşağı enerji tarifləri	54%

İnvestisiyalar üzrə vergi tutulmalarının qaytarılması	36%
Sürətləndirilmiş amortizasiya	19%
Dövlət vəsaiti hesabına kredit faizlərinin kompensasiyası	15%
Enerji səmərəliliyi layihələrinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi	14%

Mənbə: Enerji səmərəliliyi: davamlı inkişaf üçün yeni vasitə

Belə ki, respondentlərin müəyyən hissəsi qeyd etmişdir ki, bu sahədə layihələrin təşviqi məqsədilə aşağı enerji tariflərinin tətbiq olunması stimullaşdırıcı amil hesab edilə bilər. Bu mülahizə onunla izah olunur ki, yüksək enerji tarifləri müəssisə xərclərinin artmasına gətirib çıxarır.

Belə ki, dayanıqlı enerji strategiyası və taktikası iki prioritet istiqamət üzrə həyata keçirilir :

- bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin stimullaşdırılması;
- enerjiyə qənaət və enerjiden istifadənin effektivliyinin artırılması.

Neft və qazla zəngin olan bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, ölkəmizdə son illərdə bu sahəyə diqqət artırılmış və çoxsaylı məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu platformada reallaşan tədbirlərə və atılan addımlara ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin təsdiqləmiş olduğu 2004-cü il 21 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nı və 2009 –cu ildə isə bu strategiyaya müvafiq olaraq xüsusi agentliyin yaradılmasını misal göstərmək olar.

Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, effektiv və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsi yüksək iqtisadi gəlirin əldə olunması ilə nəticələnir. Gələcək perspektivdə davamlı inkişafa nail olunması üçün hər iki məsələ paralel olaraq həyata keçirilməlidir. Misal olaraq, bu sahələr investisiya qoyuluşunu və yeni iş

yerlərinin yaradılması prosesini intensivləşdirir və regionların inkişafına stimül yaradır. AK-nın direktivinə diqqət yetirsək onu görürük ki, son enerji istehlakında bu kateqoriyadan olan mənbələrin payı hədəf göstərici kimi 20%, nəqliyyat sektorunda isə 10% olmalıdır.

Cədvəl 1.2

İllər	2010	2011	2011- 2012	2013- 2014	2020hədəf
AB-27	12.5	13.0	;	;	20.0
AB-28	12.5	13.0	;	;	20.0
Belçika	4.9	4.1	4.4	5.4	13.0
Bolqarıstan	13.7	13.8	10.7	11.4	16.0
Çexiya	9.2	9.4	7.5	8.2	13.0
Danimarka	22.0	23.1	19.6	20.9	30.0

Mənbə: Eurostat

Enerji səmərəliliyinin artırılması üçün əsas müddəalar, prinsiplər 1996-cı ildə qəbul edilmiş “Enerji resurslarının istifadəsi haqqında” Qanunda öz əksini tapmışdır. Qanunda göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, enerjiden qənaətli şəkildə istifadənin həvəsləndirilməsi üçün iqtisadi və hüquqi stimullar olmalıdır və enerji sərfinin sayğaclaşdırılması, yəni ölçülməsi icbari xarakter daşmalıdır. Bundan əlavə, qanunda enerji səmərəliliyi standartlarının tətbiqi, bu normaları pozan şəxslərə isə sanksiyaların tətbiq edilməsi və digər tədbirlər təsvir edilmişdir.

1996-cı ildə ölkəmizin bu sahədə qəbul etmiş olduğu Qanunda ölkə ərazisində enerjiden səmərəli istifadənin təşviqi ilə əlaqədar olaraq müvafiq məqsədyönlü inzibati və maliyyə tədbirləri əks olunmuşdur. Bu tədbirlərə aşağıdakılar aid edilir:

- həm yeni, həm də xeyli müddət istismarda olan çox enerji sərf edən avadanlığın, qurğunun məcburi dövlət sertifikatı.

- illik enerji sərfi 8,141Mvs-dan çox olan müəssisələrin məcburi enerji auditi.
- enerji səmərəliliyi sahəsində layihələrin,tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Enerji Resurslarının Rasional İstifadəsi fondundan subsidiyaların ayrılması .
- səlahiyyətli dövlət orqanları sənaye müəssisələrində monitoring keçirmək və enerji sərfinin limit çərçivəsində olmasına nəzarət etmək və pozuntu aşkar etdikdə isə həmin müəssisəyə cərimə və sanksiya tətbiq etmək iqtidarındadır.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki,ənənəvi enerji mənbələrinin alternativ enerji mənbələrinə tam olaraq keçidi uzun zaman kəsiyində həyata keçirilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki,alternativ enerji mənbələrinin inkişafı yüksək miqdarda maliyyə tələb edən bahalı yeni enerji avadanlıqların istehsalatına əsaslanan ənənəvi enerji ehtiyatlarından fərqli olaraq,iş qüvvəsi bazarının yaradılmasına istiqamətlənir.2011- ci ildə Almaniyada bu sektorda təqribən 372 min iş yeri yaradılmış ,bununla da 2010-cu illə müqayisədə iş yerlərinin sayı 3% artmışdır.

Ölkəmiz külək,günəş,hidroenerji ehtiyatları ilə zəngindir və alternativ enerji mənbələrindən böyük miqyasda istifadənin təşkil edilməsi dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında başlıca əhəmiyyətə malikdir.Aşağıdakı cədvəl ölkə ərazisində istifadə olunan hidroenerji,külək.günəş enerjisindən istifadə və onların ümumi enerji təchizatındaki payı öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1.3

İllər	2013	2014	2015	2016
Hidroenerji	128.1	11.8	140.8	168.5

Hydroenerjinin ümumi enerji təchizatında payı,%-lə	0.9	0.7	0.9	1.1
Külək elektrik enerjisi	0.1	0.2	0.4	2.0
Külək enerjisinin ümumi enerji təchizatında payı,%-lə	0.0	0.0	0.0	0.0
Günəş enerjisi	0.1	0.2	0.4	3.0
Günəş enerjisinin ümumi enerji təchizatında payı,%-lə	0.0	0.0	0.0	0.0
Bərpa olunan mənbələrdən enerji təchizatının ümumi enerji təchizatında payı,%-lə	2.0	1.8	1.9	1.8

Bərpa olunan mənbələrdən enerji təchizatının cəmi	285.4	271.1	302.3	274.3
---	-------	-------	-------	-------

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəldən 1.3- dən görüldüyü kimi, ölkəmizdə 2013-2016 cı illər dəyişmə trayektoriyasında günəş və külək enerjisinin ümumi enerji təchizatında payı 0 % təşkil etmişdir, bu alternativ enerji mənbələrinin zərərsiz olduğunu diqqət mərkəzində saxlayaraq, istifadəsi qarşıdakı illərdə yüksəldilməlidir. 2013-cü illə müqayisədə 2016-cı ildə bərpa olunan enerjinin ümumi enerjinin təchizatında payı 2%-dən 1.8%-ə qədər azalmışdır. 2016-cı ildən etibarən qarşıdakı illər ərzində bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi məqsədəuyğundur.

Ölkəmizdə bərpa olunan enerji mənbələrinin səmərəli istifadəsinə mənfi təsir edən amilləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

1. alternativ enerji mənbələrinin inkişafını stimullaşdıran güclü hüquqi bazanın, həmçinin mexanizm və alətlərin mövcud olmaması;
2. bu kateqoriyadan olan mənbələrin iqtisadi perspektivi haqqında ölkə əhalisinin məlumatsızlığı;
3. alternativ enerji mənbələri ilə məşğul olan ixtisaslı kadrların azlığı və bu sahə üzrə hüquqi tənzimlənmənin tam formalaşmaması;
4. müvafiq sahə üzrə texnologiyaların alınması və quraşdırılmasında kredit mexanizmlərinin və maliyyə imkanlarının yetərincə olmaması.

Alternativ enerji mənbələri və dayanıqlı inkişaf arasındakı qarşılıqlı əlaqələr çoxsaylı xüsusiyyətləri əks etdirən məqsədlər iyerarxiyası baxımından qiymətləndirilə bilər.

Aparılan təhlillərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, enerjinin dövlət səviyyəsində dayanıqlılığı enerji sənayesinin davamlı inkişafı və ayrı-ayrı enerji müəssisələrinin davamlılığından asılıdır.

FƏSİL II. ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MEXANİZMLƏRDƏN İSTİFADƏNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ

2.1. Ekologiya sahəsinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi və müasir beynəlxalq vəziyyət

Beynəlxalq ekologiya hüququ Yer in təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi və qlobal mühitin zərərli təsirlərdən qorunması üçün beynəlxalq hüquq subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən bir sıra beynəlxalq hüquq normalarıdır. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq yalnız XIX əsrin sonlarında təşəkkül tapmışdır. Əvvəlcə , bu cür əməkdaşlıq ikitərəfli tədbirlərə əsaslanan epizodik xarakter daşıyırdı, fərdi təbii obyektlərin qorunmasına aid idi. Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə əsas çoxtərəfli tədbir 1913-cü ilin noyabrında Berndə, İsveçrədə keçirilən Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə Konfransıdır. Bir sıra amillərin təsiri altında, XX əsrin ikinci yarısında aktiv çoxtərəfli və ikitərəfli ekoloji əməkdaşlıq gücləndi.

İndiki mərhələdə ətraf mühitin beynəlxalq hüququ müasir beynəlxalq hüququn və elmin dinamik inkişaf edən bir sahəsidir. Bu sahədə beynəlxalq müqavilələr olmadığı təqdirdə, dövlətlərarası münasibətlər beynəlxalq gömrüklər əsasında tənzimlənir. Qurulan gömrüklərdən biri qonşu dövlətin mühitinə zərər verməmək prinsipinə əsaslanırdı. Bu prinsip nəzərə alınaraq qərarlar beynəlxalq məhkəmələr tərəfindən qəbul edilirdi.

Müasir dövrdə ətraf mühitin beynəlxalq hüququ mənbələri iki növə bölünür:

- mövcud hüquqi prinsipləri və normaları müəyyənləşdirmək və sözün həqiqi mənasında məcburi hüquq formalaşdırmaq;
- müəyyən istiqamətli qaydaları ehtiva edən, həm də beynəlxalq əlaqələrə öz səlahiyyətləri ilə təsir göstərən tövsiyə xarakterli hüququ formalaşdırmaq.

Ətraf mühitin mühafizəsi qlobal, regional və milli səviyyələrdə həll olunan

kompleks bir problemdir. Beynəlxalq ekologiya hüququ dövlətlərin ekoloji fəaliyyətini tənzimləyən bir sıra hüquqi normalardan ibarətdir.

Ətraf mühitin bütün təbii və sosial komponentləri ilə birlikdə qorunması əsasən fərdi ölkələrin daxili qanunvericiliyinin vəzifəsidir. Hal-hazırda bütün ölkələrdə təbiəti mühafizə və ətraf mühitlə bağlı inkişaf etmiş bir milli qanunvericilik vardır. Ancaq inkişaf etmiş ölkədaxili ətraf mühit qanunvericiliyinə baxmayaraq, ətraf mühitin qorunması məqsədi ilə bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığa hər zaman ehtiyac vardır.

Nəticə etibarilə , ətraf mühitin mühafizəsi üzrə tənzimlənmənin iki sahəsinin - dövlət-hüquqi və beynəlxalq-hüquqi münasibətlərin bir-birinə bağlı inkişafı vacibdir.

Prinsiplər, bildiyiniz kimi, bütün qanunun və ya hüquq sahəsinin təbiətinin xarakterini müəyyənləşdirir. Bu, təbii ki, beynəlxalq hüquq və onun filiallarına aiddir. Prinsiplərin müəyyən edilməsi beynəlxalq hüquqi tənzimləmə sahəsində təşəkkül tapmış ümumi prinsiplər üzərində qurulmuşdur. Beynəlxalq hüquq prinsipi xüsusi normaların əsasını təşkil edən daha ümumi hüquq normasıdır və buna görə də beynəlxalq ekologiya hüququ prinsiplərini başa düşmək digər ekoloji qaydaların təbiəti və qarşılıqlı təsirini aydın şəkildə müəyyən etməyə imkan verir. Başqa sözlə, beynəlxalq hüquq institutları tez-tez müvafiq beynəlxalq hüquq prinsipi əsasında formalaşır. Beləliklə, ətraf mühitin mühafizəsinin əsas prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi eyni zamanda bu sənayenin sistemində yaradılan müəssisələri müəyyən edəcəkdir. BEH əlaqələrin xüsusi bir sahəsinə tənzimləyən bir sıra qaydalara əsasən, beynəlxalq hüquqi tənzimləmə sisteminin bir hissəsidir. Dövlətlərin ekoloji münasibətləri qurulduqları fundamental qanuni prinsiplərə əsasən ümumi beynəlxalq hüquqla əlaqələrin dərəcəsi və xarakterindən asılı olaraq fərqlidir. Beynəlxalq hüququn tanınmış prinsipləri, jus cogens prinsipləri, ətraf mühitin qorunması və rəşional təbiət idarəçiliyi ilə əlaqələr də daxil olmaqla, dövlətlərarası münasibətlərin hər hansı bir sahəsinin tənzimlənməsinin qanuniliyi üçün meyar təşkil edir.

Ətraf mühitin beynəlxalq hüquqi müdafiəsi atmosferin, dünya okeanının və

onun yeraltı sularının, beynəlxalq çayların və biosferin digər ünsürlərinin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün realizə olunan dövlətlərin birgə tədbirləri kimi başa düşülməlidir. “Dünya Təbiət Xartiyası” ətraf mühitin mühafizəsi prinsiplərini və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə mexanizmlərini tamamlamış və aydınlaşdırmışdır. Rio+92 konfransında, dövlətlər, ictimaiyyətin əsas sektoru və fərdi vətəndaşlar arasında yeni əməkdaşlıq səviyyələri yaratmaqla bərabər, tərəfdaşlığın qurulmasının məqsədi elan edilmiş deklarasiya qəbul edildi.

Dayanıqlı inkişaf vəziyyətinə çatmaq üçün ətraf mühitin qorunması inkişaf prosesinin ayrılmaz bir hissəsi olmalıdır və ondan təcrid olunmaq mümkün deyildir. Bundan əlavə, Stokholm Bəyannaməsi Yerlərin təbii ehtiyatları, o cümlədən hava, su, quru, flora və fauna və xüsusilə təbii ekosistemlərin sahələri, zəruri planlaşdırma və idarə etmə metodları vasitəsilə mövcud və gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanılmalıdır. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində vətəndaşların vəzifələrini müəyyənləşdirən digər bir qrup prinsiplər müəyyən edilir. Hər bir fərd Təbiət Xartiyasının müddəalarına uyğun olaraq hərəkət etməyə çağırılır; məxsusən fəaliyyət göstərən hər bir şəxs nizamnamənin məqsədləri və müddəalarının əldə olunmasına nail olmaq üçün səy göstərməlidir.

Rio Bəyannaməsində bu müddəalar aşağıdakı kimi hazırlanmışdır:

1) Dünya gənclərinin yaradıcı qüvvələri dayanıqlı inkişafa nail olmaq və planetin təhlükəsiz gələcəyini təmin etmək məqsədilə qlobal tərəfdaşlıq yaratmaq üçün səfərbər olunmalıdır;

2) Yerli əhali və onların cəmiyyətləri, habelə digər yerli icmalar, onların bilik və ənənəvi təcrübələrindən ətraf mühitin idarə olunmasında və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayırlar. Dövlətlər yerli əhəlinin kimliyini, mədəniyyətini və maraqlarını tanımalıdır və dəstəkləməlidir, dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün onun səmərəli iştirakını təmin etməlidir;

3) Zülm, hökmranlıq və işğalda yaşayan xalqların təbii ətraf mühit və təbii ehtiyatları qorunmalıdır;

4) Ətraf mühitin qorunması üçün məsuliyyət prinsiplərini müəyyən edən bir sıra əlverişsiz amillər tərəfindən ciddi təhlükə altında olan təbiət və ətraf mühitin mühafizəsi və düzgün idarə edilməsi fonunda inkişaf etmiş ölkələr, sahib olduqları texnologiyalar və maliyyə resurslarını nəzərə alaraq, istiqamətverici inkişafa nail olmaq üçün beynəlxalq səylər kontekstində məsuliyyət daşıyırlar.

Ekoloji deqradasiyanın mənfi nəticələrini səmərəli şəkildə həll etmək üçün dövlətlər iqtisadi artım və sivilizasiyalı inkişafa gətirib çıxaracaq əlverişli və açıq beynəlxalq iqtisadi sistem yaratmaqda əməkdaşlıq etməlidirlər.

Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi milli bir vasitə kimi, ətraf mühitə əhəmiyyətli bir mənfi təsir göstərə bilən və səlahiyyətli milli orqanın qərarı ilə təsdiqlənən, eyni zamanda hüquqyaratmada təklif olunan fəaliyyətlərə müvafiq surətdə reallaşdırılır.

Dövlətlər strateji transsərhəd təsirlərə malik ola biləcək tədbirlər barədə digər dövlətlərə əvvəlcədən və vaxtında xəbərdarlıqları və müvafiq zəruri məlumatları göndərir və bu dövlətlərlə əvvəlcədən və yaxşı niyyətlə məqsədə uyğun məsləhətləşmələr aparırlar. Dövlət davamlı inkişaf üçün milli potensialın gücləndirilməsi üçün sıx partnyorluq etməlidir.

Müharibə qətiliklə təbiətə dağıdıcı təsir göstərir və bu səbəblə də, dövlətlər silahlı münaqişələr zamanı ətraf mühitin qorunmasını təmin edən beynəlxalq qanunlara hörmətlə yanaşmalıdırlar. Sülh, inkişaf və ətraf mühitin qorunması məhfumları bir-birinə sıx bağlı və ayrılmazdır. BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər ekoloji mübahisələri sülh yolu ilə və müvafiq vasitələrlə həll etməlidirlər.

Qəbul edilmiş “Gündəm 21”, ümdə vəzifələrin - ətraf mühitin qorunması və bütün xalqların sağlam iqtisadiyyatının formalaşmasını təmin edən dünya ictimaiyyətinin inkişafı üçün bir strategiyadır. Bu, ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan rəşional istifadəni, təbiətin bioloji müxtəlifliyinin qorunmasını, yüksək texnologiyaların ekoloji cəhətdən təhlükəsiz istifadəsini nəzərdə tutur. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi sosial, iqtisadi və ekoloji sahələrin sabit fəaliyyət göstərən,

balanslaşdırılmış qarşılıqlı təsirini əks etdirən ən əhəmiyyətli əlaqəli göstəricilərin dəyişməsinin müsbət dinamikasını təmin edəcəkdir.

Ətraf mühitin mühafizəsinin təmin edilməsi sahəsində davamlı inkişafın, hüquqi tənzimləmənin məlumatlandırılması və hüquqi dəstəklənməsi fonunda Stokholm müşavirəsində irəli sürülmüş davamlı inkişaf ideyaları, xüsusilə tanınmışdır:

- təbii və insan yaradıcı mühitlər cəmiyyətin mövcud olması və sağlam yaşamaq hüququ daxil olmaqla digər əsas insan hüquqlarının təmin edilməsi üçün vacibdir;

- ətraf mühitin mühafizəsi və təkmilləşdirilməsi yerli hakimiyyət orqanlarının və bu ərazidə siyasət və fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyacaq bütün milli hökumətlərin məsuliyyətidir;

- sülhün və beynəlxalq sosial-iqtisadi inkişafın əsas məqsədlərinə uyğun olaraq, dövlətlərin və xalqların birgə səyləri çərçivəsində indiki və gələcək nəsillər üçün təbii insan mühitinin qorunması və təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

Qeyd olunan müddəalar İnsan Hüquqları üzrə Stokholm Bəyannaməsində konsolidasiya edilmiş, bu da beynəlxalq hüququn xüsusi ekoloji qaydalarının formalaşdırılması ilə bağlıdır. Bunlara, ilk növbədə, belə prinsiplər daxildir:

1. mövcud və gələcək nəsillər üçün təbii mühitin qorunması və təkmilləşdirilməsi;
2. dövlətlərin təbii sərvətlərindən kənar ayrılmaz suverenliyi;
3. təbii ətraf mühitə zərər vermədən milli yurisdiksiyanın həddlərindən kənar ətraf mühitə dəyən ziyanın qarşısının alınması, belə ziyan üçün beynəlxalq məsuliyyət; beynəlxalq ekoloji əməkdaşlıq.

Öncül inkişaf modelinə keçid epoxası çərçivəsində Yer kürəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üç mümkün yolun zəruriliyini şərtləndirir: Birinci məqsədyönlü üsul təbii ekosistemlərin, ilk növbədə bitki mənşəli cəmiyyətlərin geniş mühitinin qorunmasıdır, belə ki, ətraf mühitin formalaşması funksiyası insan mühitində normal dinamik balansın təminatıçısı kimi çıxış edir. İkincisi, təbii-iqtisadi sistemlərin idarə edilməsi, ətraf mühitin özünü bərpa funksiyası

təsirə məruz qalan yerin təbii ekosistemlərin funksiyalarına bərabərdir. Üçüncü müəssər vasitə iqtisadi fəaliyyətin zərərli nəticələrini aradan qaldıran, insan həyatı üçün əlverişli olan ekoloji cəhətdən səmərəli və mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsidir.

Müasir beynəlxalq ekoloji qanunvericiliyin xüsusi prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir:

- hər bir kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ,
- dayanıqlı sosial və iqtisadi inkişaf prosesində ətraf mühit hüquqlarının və insan maraqlarının prioriteti,
- dövlətin öz təbii sərvətlərindən ayrılmaz suverenliyi,
- davamlı, yəni ekoloji cəhətdən sağlam sosial və iqtisadi inkişaf,
- bərabər ekoloji təhlükəsizliyə nail olunması;
- ətraf mühitə hərbi və ya digər xarakterli təcavüzün qadağan edilməsi;
- milli və ya regional səviyyədə ətraf mühitin vəziyyətinə dair müntəzəm informasiya mübadiləsi,
- ətraf mühitə transsərhəd zərərin qarşısının alınması,
- ekoloji fəvqəladə hallarda əməkdaşlıq,
- ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində, o cümlədən texnologiyaların inkişafı, tətbiqi, yayılması və ötürülməsini təşviq edən elmi və texniki əməkdaşlıq,
- ətraf mühitin mühafizəsi üçün razılaşdırılmış tələblərə riayət edilməsi, ətraf mühitə transsərhəd təsirlər ilə bağlı mübahisələrin sülh yolu ilə həlli,
- beynəlxalq məsuliyyət və dövlətin ərazisində yerinə yetirilən hərəkətlər ərazinin xaricinə ziyan vurmasına gətirib çıxarırsa, bu zaman ətraf mühitə ziyan vurulması üçün kompensasiya.

Beynəlxalq ekoloji hüquq sahələrindən biri dəniz mühitinin beynəlxalq qorunmasıdır. Bu, okeanın resurslarını qorumaq, çirklənmənin qarşısının alınmasına yönəlmiş bir sıra hüquqi normaları özündə ehtiva edir. Regional əsasda Baltik dənizinin su mühitinin mühafizəsi üzrə Konvensiya (1974), Aralıq dənizinin çirklənmədən qorunması haqqında Konvensiya (1976) və s. kimi sazişlər

bağlanmışdır.

Antarktika üzərində və daha sonra Arktika üzərində “ozon çuxurlarının” aşkarlanmasından sonra dövlətlər Vyana Konvensiyasını (1985) və Monreal Hökumətlərarası Müqaviləsini (1987) imzaladılar.

Ətraf mühitin mühafizəsinə beynəlxalq təşkilatların iştirakı beynəlxalq müqavilələrə riayət edilməsini, elmi məlumatların mübadiləsi və ətraf mühitin monitorinqi üzrə qlobal və regional sistemlərin koordinasiyasını müşahidə etmək zərurəti ilə şərtlənir. Beynəlxalq təşkilatlar konsolidə edilmiş intellektual, texniki və maliyyə ehtiyatları olan və iştirakçı dövlətlərə münasibətdə siyasi müstəqilliyə malik olan daimi qurumlar kimi ətraf mühitin mühafizəsi üçün effektiv vasitədir.

Bu sahədə əsas başlıca fəaliyyət beynəlxalq ekoloji tədbirlərin təşkili üçün dünya forumu rolunu oynayan BMT-yə məxsusdur. Təşkilatın fəaliyyəti dünya səviyyəsində qiymətləndirilir və siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-texniki istiqamətləri birləşdirir. Ümumplanetar problemlərin həlli məqsədilə beynəlxalq hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları milli resursları səfərbər etməyə imkan verir. 1949-cu ildə keçirilmiş müşavirədən sonra ətraf mühit problemləri bir çox ixtisaslaşdırılmış təşkilatın gündəliyində mühüm və önəmli yerlərdən birini tutmuşdur. BMT-nin ekoloji fəaliyyətində bir dönüş nöqtəsi, ətraf mühitin müxtəlif problemlərinin həlli üçün balanslı və vahid bir yanaşmanın təməlini qoyan təşkilatın İnsan Ətrafi Konfransıdır.

Konferensiyadan sonra bir çox dövlətlərarası və milli ətraf mühit proqramları hazırlanmış və onların həyata keçirilməsində effektiv hüquqi mexanizmlər yaradılmışdır. Müşavirə çərçivəsində İnsan Ətrafi üçün səmərəli və iddialı fəaliyyət planı qəbul edildi.

UNEP üç mərhələdə həyata keçirilmiş sözdə proqram üsulları ilə fəaliyyət göstərir. Birinci mərhələ ətraf mühit problematikasi və onların həlli fonunda ətraflı informasiya əldə edilməsi ilə səciyyələnir. İkinci mərhələdə məqsədlər və strategiyalar müəyyən edilir və ona uyğun olaraq fərdi fəaliyyət planlaşdırılır. Üçüncü mərhələdə məqsədyönlü fəaliyyətlərin seçilməsinin Təbiət Fondu tərəfindən

dəstəklənməsi ön xəttə çəkilmişdir. Burada toplanmış və əldə olunmuş informasiyalar dünyanın hər yerində müxtəlif ölkələrin ətraf mühitlə bağlı qərarlar qəbul etməsi üçün zəruridir. Xüsusilə, 50-dən çox dövlət UNEP-dən ətraf mühit qanunvericiliyinin inkişafında yardım almışdır ki, bu da hökumətlərdə hesabatların hazırlanması, habelə tövsiyələr və qanun layihələrinin reallaşması ilə nəticələnmişdir.

Hal-hazırda, UNEP, gələcəkdə BMT-nin maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi də daxil olmaqla, biosferin iqtisadi potensialının istifadəsinin yaradılması və monitorinq funksiyalarını həyata keçirə biləcək qlobal ekoloji təşkilat kimi inkişaf etməkdədir.

Məlum reallıqdır ki, XXI əsrin əvvəllərində insanlığın ən vacib problemlərindən biri ümumbəşəri ekoloji böhranın qarşısının alınması və aradan qaldırılmasıdır. Başqa bir alternativ istiqamət mövcud deyildir. Əgər bəşəriyyət bu problemi həll etmirsə, onun varlığı bu məsələ öz həllini tapana qədər riskli olaraq qalmaqda davam edəcəkdir.

Dünyadakı inkişafın hazırkı mərhələsində insan sivilizasiyasının mövcudluğuna ekoloji çağırış bəşəriyyətin texnoloji imkanlarının planetin inkişafı üçün zəruri olan qlobal proseslərlə uyğunlaşması ilə şərtlənir. İlk növbədə Vernadsky noosferin kosmik bir orqan kimi planetin inkişafında aparıcı amil qismində çıxış etməsi fikrini irəli sürmüşdür.

Bildiyimiz kimi, 80-ci illərdə BMT ekoloji böhran problemlərinin planetdə insan cəmiyyətinin və təbii mühitin mütərəqqi inkişaf konsepsiyasının strateji həlli kimi təklif etdiyi Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiya qurdu. Buna baxmayaraq, hətta davamlı inkişaf tərəfdarları belə təbii mühitin qorunub saxlanması ideyasını tam olaraq dərk edə bilmirlər, planetin və bütövlükdə planetin ekosistemi kimi insanın ətrafdakı təbiətə və öz təbiətinə münasibətini dəyişdirmədən; mütəxəssislər və ölkə əhalisi arasında ekoloji məsuliyyəti formalaşdırmadan, insanlığın kütləvi ekoloji şüurunu dəyişdirmədən problemlərin çözümü mümkünsüz bir hal almışdır.

Təbiəti mühafizə aspektində tədqiqatın yarım əsr təcrübəsi ,həmçinin ətraf mühitin öyrənilməsi və təhsil təcrübəsi nəzərə alınaraq, ətraf mühit biliyi və ətraf mühitin mühafizəsi problemləri yeni olduğundan xəbərdar olmalıdır. Bu problemlər yeni davamlı inkişaf konsepsiyasına nə kimi anlayışları gətirir? Ekoloji düşüncə xüsusiyyətləri və mütəxəssisin ətraf mühitə təhlükə şəraitində etdiyi hərəkətlər və qərarların bu Konsepsiyanın kontekstində necə öz əksini tapmışdır?

Dayanıqlı inkişaf ekoloji və iqtisadi problemlərin müstəsna çözümlüdür. Günümüzdəki siyasət sahəsi ekoloji təhlükəsizlik məsələləri ilə məşğul olan siyasi ekologiya - vahid intizamda ətraf mühitin mühafizəsi ilə birbaşa əlaqələndirilir. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq səviyyədə tanınmış prinsiplər və normalara əsaslanan beynəlxalq ekoloji qanunla tənzimlənir.

Eyni zamanda, inkişaf etməkdə olan ölkələr sürətlə artan əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağa çalışdığı üçün günahlandırılmalı deyildir.

Əslində, sosial və iqtisadi problemləri həll etmədən ətraf mühit problemlərini həll etmək mümkün deyildir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, hazırki dövrdə iqtisadi inkişafın müvəffəqiyyəti əsasən onun gətirdiyi pul miqdarı ilə təxmin edilir. Bununla belə, milli zənginlik mühasibat uçotu sistemləri miqyasında ətraf mühitin pozulmasının tam dəyəri nəzərə alınmalıdır. Çirkləndirən şəxs, prinsipcə, çirklənmənin aradan qaldırılmasına vəsait xərcləməlidir və zərər riskini azaltmaq üçün ətraf mühitin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola biləcək layihələrin həyata keçirilməsindən öncə müəyyən edilməlidir. Hökumətlər davamlı inkişafın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olmayan layihələr üçün subsidiyaları azaltmalı və ya aradan qaldırmalıdır.

Çağdaş dövr üçün gündəmdə olan vacib bir mövzu , davamlı inkişaf üçün mövcud resurslara daha geniş istifadə imkanını verərək yoxsulluğun aradan qaldırılmasının zəruriliyidir. Bu paktı qəbul edərək sənayeləşmiş ölkələr iqtisadiyyatı geridə qalmış ölkələrə nisbətən təbii mühitin mühafizəsi və təkmilləşdirilməsində daha vacib rol oynayacaqlarını öz öhdələrinə götürdülər. Sözügedən saziş milli

hökumətlərə dəyişikliklər üçün əsaslı məsuliyyət yükləyir və eyni zamanda onlar beynəlxalq qurumlar, işgüzar dairələr, regional və yerli hakimiyyət orqanları ilə, eləcə də qeyri-hökumət qrupları və vətəndaş birlikləri ilə sıx əməkdaşlıq etməlidir.

İnsan ehtiyaclarının təmin edilməsi təbii ehtiyatların istifadəsi olmadan mümkün deyildir. İnkişafın indiki səviyyəsində təbiət müxtəlif resursların mənbəyi kimi qəbul olunur: sənaye (sənaye üçün xammal və enerji), kənd təsərrüfatı (təbii torpaq məhsuldarlığı, bitki və heyvandarlıq üçün istilik və nəm təchizatı), səhiyyə və istirahət (insanlar üçün müalicə və istirahət təmin etmək); estetik və elmi .

İqtisadi yanaşma ilə təbii ehtiyatların dəyəri qiymətləndirilir. Beləliklə, məsələn, daxili və dünya bazarlarında xammalın dəyəri, qazma xərcləri və emal sahəsinə çatdırılması, eləcə də təbiətin qarşılıqlı istifadəsi növlərini seçmək iqtisadi cəhətdən mümkündür. Hər bir xüsusi vəziyyətdə daha məqsədəuyğunluğuna qərar vermək lazımdır: məsələn, mineralların çıxarılması zamanı, meşə ehtiyatlarının, yaşıllıqların qorunması strateji vəzifə kimi çıxış etməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji yanaşmaya əsasən təbii ehtiyatların insan tərəfindən istehlak edilməsi həm fərdi təbii komponentlərin, həm də peyzajın dəyişməsinə gətirib çıxarır - ərazinin ekoloji rejimi pozulur və ətraf mühitin vəziyyəti pisləşir. Təbii ehtiyatların istifadəsinin ekoloji və iqtisadi qiymətləndirilməsi təbii sərvətlərin istifadəsi nəticəsində meydana çıxan dəyişikliklər fonunda landşaftın təbii potensialının özünü bərpa xərclərinin qiymətləndirilməsini əhatə edir.

Ümumiyyətlə, ekoloji və iqtisadi yanaşma nəzərə alınmırsa, təcrübə göstərir ki, bu, ciddi nəticələrə səbəb ola bilər - torpaq hasilatının dəyəri sonradan istifadə olunan resursların qiymətindən daha yüksək ola bilər. Normal bir yaşayış sahəsinin bərpası üzrə qənaət faciəli ekoloji və sosial nəticələrə gətirib çıxarır – məsələn, iş qabiliyyətinin azalması, sağlamlıq vəziyyətinin pisləşməsi, insanların ölüm hallarının artması.

Beynəlxalq müqavilələrdə iştirak edənlər, onların effektiv, tam və dərhal həyata keçirilməsini təşviq etmək və nəzərdən keçirmək üçün prosedurlar və mexanizmləri nəzərdən keçirməlidirlər. Bu məqsədlə, dövlətlər, xüsusilə:

- (a) beynəlxalq hüquqi sənədlərin effektiv, tam və tez istifadəsi üçün məqsədyönlü və effektiv hesabat sistemlərinin yaradılması;
- (b) UNEP kimi müvafiq beynəlxalq qurumların bu cür mexanizmlərin daha da inkişaf etdirilməsinə kömək edə biləcəyi yolların nəzərdən keçirilməsi;
- (c) beynəlxalq hüquq müstəvisinin inkişafında məqsədyönlü iştirak.

Məlum reallıqdır ki, bütün bu fəaliyyətlərdə, həmçinin gələcəkdə yuxarıda göstərilən çərçivədə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yalnız beynəlxalq müqavilələrin və alətlərin müddəalarını həyata keçirmək üçün tək-cə milli fəaliyyətlərinə yardımçı olmaq deyil, yeni və ya mütəmadi olaraq işlənmiş müqavilələrin və ya alətlərin müzakirələrində effektiv iştirakının təmin edilməsi və praktiki əhəmiyyətli beynəlxalq fəaliyyətinə dəstək vermək lazımdır. Bu yardım beynəlxalq hüquqa, xüsusilə də davanıqlı inkişafa dair peşəkar təcrübənin və biliklərin yığılmasının təşviq edilməsini, habelə lazımi arxiv məlumatları və elmi və texniki biliklərin əldə edilməsini təmin etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, davamlı inkişaf məsələləri üzrə mübahisələr aşağıdakı mexanizmlər üzrə öz həllini tapır:

1) mübahisələrin qarşısının alınması və həlli sahəsində dövlətlər mövcud olan beynəlxalq müqavilələrdə, hüquqi sənədlərdə və ya qurumlardan əldə edilmiş təcrübəni nəzərə alaraq, onların mülkiyyətində olan metodların spesifikliyini və mütərəqqiliyini şərtləndirən üsul və vasitələri hərtərəfli nəzərdən keçirərək, münaqişələrin qarşısının alınması və həlli mexanizmlərinin yaradılması.

2) qeyd olunan ideya və prinsiplər, dayanıqlı inkişaf vektoruna dair digər dövlətlərlə mübahisələrə gətirib çıxara biləcək vəziyyətlər haqqında məlumat və xəbərdarlıqlar, bildirişlər və məsləhətlərin mübadiləsi kimi prosedur qaydalarını, habelə nizamnamə ilə əlaqədar münaqişələrin konkret şəkildə həlli yollarını özündə ehtiva edən sistemin yaradılması üçün geniş imkanlar açır.

2.2. Beynəlxalq təşkilatlar dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinin əsas subyekti kimi

1970-ci illərin əvvəllərində ətraf mühitin qorunmasında əsas institusional rol beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarına mənsub olmuşdur. Sonrakı dövrdə və indiyədək dövlətlərarası təşkilatlar meydana gəldi. Bəllidir ki, dünya miqyasında ekoloji fəlakətin ümümlanetar xarakter alması ətraf mühitin mühafizəsinin təcili problemlərinin yalnız dövlət səviyyəsində həll oluna biləcəyi mümkünsüzdür. Bu baxımdan, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ən geniş struktura malik olması, habelə dövrümüzün ekoloji problemlərinə uyğunlaşa bilməsi üçün yeganə qlobal hökumətlərarası forum kimi rolu əhəmiyyətli dərəcədə artır. BMT beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması məqsədilə fəaliyyətini həyata keçirən beynəlxalq təşkilatdır.

Belə ki, XXI əsrin əvvəllərində insanlığa qarşı böyük çətinliklərdən biri həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təbii mühitin keyfiyyətinə təhlükə yaradan əhalinin artımı və iqtisadi artım problemidir. Bu, həmçinin, bir çox ekoloji problemlərin təbiətdə transsərhəd və qlobal səviyyədə olması ilə bağlıdır və bu məsələnin həlli universal beynəlxalq hüquqi tənzimləmə tələb edir.

Uzun müddətdir ki, GATT-ın beynəlxalq təşkilat olmaması istiqamətində fərziyyələr hökm sürürdü, ancaq tədricən bu mülahizə və fikirlər dəyişməyə başladı. GATT-ın ən böyük Amerika tədqiqatçılarından biri olan D. Jackson qurumun "beynəlxalq təşkilatın bütün spesifik xüsusiyyətlərinə malik olduğunu iddia etmişdir". 1947-ci ildəki Tariflər və Ticarət Baş Sazişinin mətni öz xüsusi qurumları haqqında heç bir fikir irəli sürməsədə, onun "müqavilə tərəflərinin birgə hərəkətləri" çərçivəsində bir sıra müddəaları xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, XXV maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, müqavilə tərəflərinin nümayəndələri mütəmadi olaraq birgə fəaliyyət tələb edən GATT müqaviləsinin şərtlərini nəzərdən keçirmək üçün zaman-zaman görüşməlidirlər və ümumiyyətlə, bu müqavilənin məqsədlərinə nail olmaq üçün tədbirlər asan xarakter almalıdır. GATT müqaviləsi yalnız ətraf mühit məsələlərini dolaylı olaraq nəzərə alan tövsiyələrdən ibarət idi. Bu, insan və

digər canlı varlıqların həyatını və sağlamlığını qoruması və tükənmiş təbii sərvətlərin mühafizəsi üçün zəruri hallarda ticarətin müəyyən edilmiş qaydalarını pozmağa imkan verən GATT müqaviləsinin 20-ci maddəsinin xarakteridir. GATT müqaviləsi qəbul olunduqdan sonra ətraf mühitin vəziyyətinin pisləşməsinin səbəblərindən biri ticarətdir, lakin vaxt keçdikcə nə siyasətçilər, nə də ictimaiyyət tərəfindən bu böyük aktual problem kimi qəbul edilməmişdir. İqtisadi təhlil nəticəsində ticarətin təbii mühitə birbaşa mənfi təsir göstərməsi fikri öz təsdiqini tapdı. Belə ki, əgər dövlətlər ətraf mühitin istehsal və istehlak xərclərinin azaldılmasına yönəlmiş ətraf mühitin qorunması üçün müvafiq tədbirlər görsələr, ticarət ölkələrin rifah səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər. Təşkilatın mövcudluğunun ilk onilliklərində təbii mühitin mühafizəsi spektrində müqavilə tərəflərinin görüşlərində və ya ticarət mübahisələrinin çözülməsində heç bir tövsiyə qəbul edilmədi. 1970-ci illərin astanasında GATT iştirakçıları ticarətlə bağlı ətraf mühit məsələlərini həll etmək zərurətini tanımışlar və ilk dəfə olaraq, bu məsələ 1972-ci ildə Stokholm Konfransının gündəminə daxil edilmişdir.

Beləliklə, 1972-ci il Stokholm konferensiyasının hazırlanmasına dair hazırlıq işləri zamanı BMT-nin Baş Katibi təşkilatın Katibliyindən hesabat verməsini tələb etdi və buna adekvat cavab olaraq, GATT Katibliyi yüksək məsuliyyət hissi ilə “Sənaye çirklənməsinə nəzarət və beynəlxalq ticarət” adlı məruzə hazırlamışdır. Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, 1971-ci ilin noyabrında şuranın iclasında ətraf mühit üzrə tədbirlər və beynəlxalq ticarət üzrə qrup (GEMMT) yaradılmasına qərar verilmiş və aşağıdakı səlahiyyətlər tanınmışdır:

- Tələblərə nəzarət etmək məqsədi ilə ticarət tədbirləri üzrə siyasətlə bağlı istənilən məsələləri araşdırmaq xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin xüsusi problemlərini nəzərə alaraq, GATT müqaviləsinin müddəalarını yenidən istifadə etməklə çirklənmənin qarşısını almaq və insan mühitini qorumaq;
- öz fəaliyyətlərini ətraflı şəkildə şuraya bildirmək.

GEMMT, ətraf mühitin qorunması üçün GATT çərçivəsində yaradılmış ilk quruluş olmaqla bərabər, əlavə bir orqan kimi yaradılmışdır, o şərtlə ki, müqavilə tərəflərinin tələbinə müvafiq olaraq hərəkət etməlidir.

Təxminən iyirmi il sonra, bir qrup ölkə, müqavilə tərəfləri üçün ətraf mühit siyasəti və GATT qaydaları arasındakı əlaqəni daha dərinədən başa düşməyin vacib olacağına inanaraq, GEMMT-in canlandırılmasını tələb etdi.

Ümumiyyətlə, 1980-ci illərdə ətraf mühitin vəziyyətinə və GATT gündəminə aid olan yeganə problem qadağan olunmuş malların ixracına aiddir. Bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrin tələbi ilə əhəlinin sağlamlığına və ətraf mühitə zərərli təsirinə görə ixrac edilməsinə qadağa qoyulmuş təhlükəli malların bazarını yaratmaq istəyi gündəliyə daxil edilmişdir. İdxalatçı ölkələrin tez-tez bazarlarına daxil olan mallarla bağlı riskləri qiymətləndirmək üçün ekspertizası yox idi. 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən ticarət və təhlükəsizlik problemləri ilə yanaşı, ətraf mühiti məsələləri ön plana çəkilmişdir. Bunlara, ətraf mühitlə yaxından əlaqəli bir sıra ticarət ziddiyyətləri, xüsusilə Meksika ilə ABŞ arasındakı "delfin - sunami" mübahisəsi aid edilir. Mübahisənin mahiyyəti dəniz məməlilərinin qorunması ilə bağlı Amerika qanununun təkrarlanan istifadəsini şərtləndirir.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, 1988-ci ildə ABŞ hökuməti yunusların qorunması üçün standartlara cavab verməyən Şərqi Sakit okeanda tutulan tuna balığının idxalını qadağan edən zəruri bir qanun qəbul etdi.

GATT-ın baş direktoru 1971-ci ilin oktyabrında müqavilə tərəflərinə ətraf mühitin çirklənməsini azaltmaq üçün tədbirlər yolu ilə beynəlxalq ticarətə təhlükə yarada biləcək problemlərin hərtərəfli araşdırılmasını təklif etmişdir. Onun sözlərinə görə, müqavilənin müddəalarının istifadəsini diqqət mərkəzində saxlamaqla bərabər, beynəlxalq ticarətdə sənaye tullantıları ilə çirklənmənin əhəmiyyətini nəzərə almaq lazımdır. Razılığa gələn tərəflər bu sahədə xüsusi məsuliyyət daşıyırlar və hökumətlər ətraf çirkliliyinə qarşı mübarizə səylərinin ticarətə yeni maneələr yaratmamasını təmin etməlidirlər.

Deyilənlərlə yanaşı, 1990-cı ilin dekabrında Brüsseldə keçirilən nazirlər zirvəsində EFTA ölkələri nazirlər tərəfindən qəbul edilmiş ticarət və ətraf mühit məsələləri ilə bağlı bəyanat üçün rəsmi təklif təqdim etmişlər.

Belə ki, ticarət və ətraf mühit siyasətinin bir-birindən asılılığına üstünlük verilməsi və bu məqsədlə müttəfiq tərəflərin qarşısında aşağıdakı vəzifələr icrası qoyulmuşdur :

- a) ətraf mühit siyasəti ilə çoxtərəfli ticarət sisteminin qaydaları arasındakı əlaqəni öyrənmək;
- b) 1992-ci ildə UNCED-in hazırlanmasına dair ilkin işin mənasını və bu konvensiyaya GATT hesabatının ötürülmə imkanını nəzərdən keçirmək;
- c) 1991-ci ildə mübahisəli tərəflər bu məsələlərlə bağlı foruma təqdim etmək üçün yenilənmiş mandata əsasən GEMMT-i çağırmaq.

Ancaq Brüsselin nazirlər toplantısı Uruqvay dövrünü tamamlaya bilmədi və təklif edilən bəyanat dəstəksiz qaldı.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, UNEP-in idarə heyəti BMT Baş Assambleyası tərəfindən üç il müddətinə seçilmiş 58 dövlət nümayəndəsini təmsil edir. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində üzv ölkələrlə beynəlxalq əməkdaşlığın əsas məsələlərini müzakirə etmək üçün hər il görüş keçirilir. Xüsusilə, bütün mövcud məsələləri idarə edir, heyətin hər bir müntəzəm sessiyasının hazırlanmasını təmin edir.

Ətraf Mühit Fondu UNEP çərçivəsində həyata keçirilən ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq tədbirlərə əlavə maliyyə dəstəyi göstərmək üçün yaradılmışdır. Fond, ölkələrdən könüllü töhfələr əsasında formalaşır və şuranın tövsiyələrinə uyğun olaraq fəaliyyətini həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçirilmiş Stokholm konfransı sonrasında UNEP qurulduğu təqdirdə, tədbirin müsbət nəticələrindən biri, ECOSOC-un köməkçi bir quruluşu olan Davamlı İnkişaf üzrə BMT-nin yaradılmasıdır .

YUNESKO bu problemlərin araşdırılmasını aparmış və onlardan beşini ən əhəmiyyətli nöqtə kimi təsvir etmişdir:

1. sürətli əhali artımı
2. yoxsulluğun artımı
3. təbii mühitin vəziyyətinin pisləşməsi
4. hərbi münaqişələrin və şiddətin artan sayı
5. iqtisadi inkişafın məqsədi və təbii mühitin qorunması arasındakı ziddiyyət.

Öz növbəsində, beynəlxalq münasibətlər, o cümlədən hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını tətbiq etmək üçün bu nəzəriyyəni öyrənmək və təhlil etmək lazımdır. Bu problemin beynəlxalq ictimaiyyətin artan diqqətini çəkdiyinə dair sübut 1992-ci ildə UNCED-in və BMT Baş Assambleyasının 2003-cü ildə Yohannesburqda, həmçinin 1997-ci ildə Rio + 5 iclasının keçirilməsidir.

Sivilizasiyalı inkişaf problemləri fonunda son dövrlərdə nəzəri baxımdan yeni inkişaf nəzəriyyəsi müəyyən edilmiş və beynəlxalq hüququn mövcud qanunvericilik bazası təşəkkül tapmışdır. Milli qanunvericilikdə vəziyyət beynəlxalq hüquq normalarına bənzəyir. Davamlı inkişaf anlayışını hazırlayarkən ətraf mühit problemlərini beynəlxalq səviyyədə həll etmək lazımdır. Bu işdə tədqiqat mövzusunda beynəlxalq hüquq baxımından nəzər salmaq, beynəlxalq ekoloji hüququn ümumi qəbul edilmiş prinsipləri və sektoral prinsiplərini nəzərdən keçirməyə cəhd göstərmək, eləcə də beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində qəbul edilmiş əsas beynəlxalq hüquqi sənədləri təhlil etmək cəhdi mütləq nəzərə alınmalıdır.

Məlum reallıqdır ki, 30 ölkəni birləşdirən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (bundan sonra İƏİT) ilk növbədə üzv dövlətlərin iqtisadi və sosial siyasətlərini müzakirə etmək və inkişaf etdirmək imkanı verən forumdur. Bu çərçivədə, təcrübə mübadiləsi, ümumi problemlərə həll axtarmağı və günümüzün bir-birinə bağlı və bir-birinə qarışan dünyasında bu problemlərin həllində getdikcə sıx bir xüsusi yanaşma şəbəkəsini təmsil etməsi lazım olan daxili və xarici siyasətin inkişaf etdirilməsini təmin etməyə istiqamətlənmişdir. Hökumətlər arasında fikir mübadiləsi ümumi üsullarla yerinə yetirilən hərəkətlər haqqında müqavilələrin bağlanmasına

gətirib çıxara bilər - məsələn, kapital və xidmətlərin sərbəst hərəkətini tənzimləyən hüquqi bağlayıcı kodların yaradılması, korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında və ya gəmiqayıma üçün subsidiyaların ləğv edilməsinə aid sazişlər.

Bununla belə, bu cür müzakirələrin nəticələri daha çox dövlət siyasətinin istiqamətlərində hökumətlərin iş üsullarının təkmilləşdirilməsi və ayrı-ayrı dövlətlərin bu və ya digər siyasətinin bütövlükdə həyata keçirdiyi siyasətə təsirinin aydınlaşdırılmasından ibarətdir.

Təhlillər göstərir ki, quruma üzv olmaq üçün əsas şərt ölkənin bazar iqtisadiyyatı və plüralist demokratiyaya sadıq qalmasıdır. İƏİT üzv ölkələrinin hökumətləri tərəfindən keçirilən müzakirələrin mövzusu katiblikdən irəli gələn informasiya və analitik təhlildir. Katibliyin müvafiq strukturları məlumat toplamaq, iqtisadi prosesləri təhlil etmək və proqnozlaşdırmaq, sosial dəyişikliklərin öyrənilməsi, ticarət əlaqələrinin, ətraf mühitin, kənd təsərrüfatının, texnologiyanın, vergitutmanın və s. strukturların tədqiqi ilə məşğul olur. Ölkə nazirliklərinin struktur bölmələri nəzdində siyasi qərarların inkişafından məsul olan üzvlər müvafiq qərarlar qəbul edərkən nəticələrdən istifadə edən şəxslərlə sıx əməkdaşlıq qururlar. İƏİT-nin 1961-ci ildə əsas məqsədi üzv ölkələrdə sağlam iqtisadiyyat qurmaq, onun səmərəliliyinin artırılması, bazar sistemi elementlərini bir-birinə uyğunlaşdırmaq, ticarət azadlığını yaymaq və həm sənayeləşmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin gələcək inkişafına yardım etməkdir.

İƏİT-in işi daha çox fərdi sektorlardan kənara çıxan disiplinlərarası və "horizontal" tədqiqatlar əsasında qurulur. Ətraf mühitin mühafizəsi və iqtisadi proseslərin problemlərini ayrı-ayrılıqda araşdırmaq mümkün deyildir. Ticarət və investisiya problemləri bir-biri ilə bağlıdır. Müdiriyyət ətraf mühit siyasətinin, ticarətin, enerji və kənd təsərrüfatı siyasətinin, eləcə də iqlim dəyişikliyinə iqtisadi aspektlərinin və təbii bərpa işinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə təsirini araşdırır. Ətraf mühitin mühafizəsi şöbəsi ekoloji tələblərə uyğunluğun davamlı monitorinqini həyata keçirir və çirklənməni azaltmaq və idarə etmək, məsələn, tullantıların təhlükəsiz istifadəsi, nəqliyyat emissiyalarının azaldılması və təmiz

texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı tədbirlərin hazırlanması üçün məsuliyyət daşıyır. Ekoloji təhlükəsizliyin və ictimai sağlamlığın təmin edilməsi məqsədilə kimyəvi məhsulların istehsalı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərə daxildir:

kimyəvi analizin və kimyəvi məhsulların təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi prosedurlarının standartlaşdırılmasına; məlumat formatının sertifikatlaşdırılmasına və laboratoriya analiz üsullarına, habelə beynəlxalq informasiya mübadiləsinə əvvəllər əsasən milli siyasət məsələləri ilə bağlıdır. İƏİT-nin bu məsələlərdə rolu həmişə həlledici deyilsə də, üzv dövlətlərin nəzərində bu baxımdan son dərəcə vacibdir. Belə ki, qurum çərçivəsində iş məlumatların toplanması ilə başlayan effektiv bir mərhələdir və müxtəlif siyasətlərin kollektiv müzakirəsi mərhələsini əhatə edən yüksək effektiv bir prosesdir. Təşkilatın fəaliyyəti milli hökumətlərin təklif etdiyi həllərin yoxlanılması, onların həyata keçirilməsinin çoxtərəfli monitorinqi və ölkələrin öhdəliklərini yerinə yetirmək və ya islahatların realizasiyası fonunda qarşılıqlı təsir əsasında həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, effektiv işlərə, iqtisadi artıma, modernizasiyaya və onların müsbət nəticələrinə maneələrin müəyyən edilməsi milli hökumətlərin iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması üçün sərt siyasi qərarlar qəbul etməsinə gətirib çıxarır. Bəzi hallarda, İƏİT çərçivəsində başlanan müzakirələr təşkilatın himayəsi altında tam miqyaslı danışıqlara gətirib çıxarır ki, nəticədə üzvlər beynəlxalq miqyasda əməkdaşlığın müəyyən qaydalarını inkişaf etdirmək barədə razılığa gəlirlər. Bu danışıqlar rəsmi müqavilələrin bağlanması, eləcə də beynəlxalq vergitutmada müəyyən standartlar və modellərin hazırlanması, ya da təbiəti mühafizə sahəsində əsas siyasət alətlərinin formalaşması ilə nəticələnməyə bilər. 1971-ci ildə İqtisadi Şuranın tərkibində Ekoloji Siyasət Komitəsi (CEP) yaradılmışdır.

Komitəyə forum üzvləri tərəfindən təqdim edilən CEP-lərin mandatlarının məqsədi aşağıdakılardır:

- Ümumi problemləri həll etmək və ekoloji siyasətə yeni yanaşmalarda əməkdaşlığı təşviq etmək ;

- Davamlı inkişafı dəstəkləmək, dövlətlərin ekoloji, iqtisadi və siyasi alətlərini birləşdirmək, unikal ekoloji aktivlər və ekosistemlər; verilənlərin mübadiləsi, məlumat və təcrübə mübadiləsi; OECD ölkələri tərəfindən ətraf mühit proqramlarının həyata keçirilməsinin qiymətləndirilməsi ;
- OECD-yə üzv olmayan ölkələrlə informasiya mübadiləsini asanlaşdırmaq ;
- İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının fikir və təcrübələrinin istifadəsinin təmin edilməsi qlobal və milli ekoloji siyasət üzrə qruplar, ətraf mühitin mühafizəsi, məsələn, tədbirlər, nəqliyyat, biomüxtəliflik və s. məsələlərdə işçi ekspert qrupları tərəfindən dəstəklənir.

Ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı məsələlər də daxil olmaqla , hər hansı bir məsələni müzakirə edə bilən BMT-nin Baş Assambleyası beynəlxalq ekoloji əməkdaşlığın təşkili sistemidir. Assambleya tərəfindən təmsil olunan BMT, qlobal ekoloji problemlərin həlli üçün qəbul edilmiş aktları əks etdirən birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əsas platformadır. BMT-nin baş katibinin məruzələri ətraf mühitin vəziyyətinə təhlükə və onun mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Beynəlxalq Hüquq Komissiyası ətraf mühitin qorunması da daxil olmaqla, beynəlxalq hüququn kodlaşdırılmasını və mütərəqqi inkişafını təmin edir. Eyni zamanda, Nayrobidə yerləşən UNEP, BMT sistemində koordinasiya etmək və ətraf mühit üçün əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün əsas ətraf mühit orqanıdır.

UNEP-in əsas orqanı, ədalətli coğrafi təmsilçilik əsasında dörd il müddətinə Baş Assambleya tərəfindən seçilən 58 üzv dövlətdən ibarət olan İdarə Şurasıdır.

UNEP-in funksional proqramları aşağıdakılardır:

1. qlobal mühitin vəziyyətini qiymətləndirmək, ortaya çıxan problemləri proqnozlaşdırmaq və onları erkən xəbərdar etmək;
2. ətraf mühit siyasətinin və ətraf mühit qanunlarının inkişafı; ekoloji siyasətin həyata keçirilməsi;
3. texnologiya, sənaye və iqtisadiyyat;
4. regional əməkdaşlıq və nümayəndəlik;

5. çoxtərəfli ətraf mühit müqavilələri;
6. rabitə və ictimai informasiya məsələləri.

Ətraf mühitin qorunması digər beynəlxalq təşkilatların strateji məqsədləri kimi qəbul edilir. Xüsusilə, bunlar:

- Mülki aviasiyanın ətraf mühitə mənfi təsirlərini minimuma endirmək üçün fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (ICAO);
- Sağlamlıq problemlərinin ətraf mühitin qorunması sahəsində davamlı inkişaf proqramlarına daxil edilməsini tələb edən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatıdır (ÜST) ;
- Bir neçə ixtisaslaşdırılmış idarəni birləşdirən Dünya Bankı Qrupu (DB) ətraf mühitin strategiyasını həyata keçirir, bu da ətraf mühitin prioritetlərini müəyyənləşdirmək üçün ciddi analitik və məsləhət işləri, eləcə də ekoloji kreditlərin verilməsində inteqrasiyanı tələb edir;
- Dünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT). Bu, ixtisaslaşmış bir təşkilat deyil, BMT ilə, o cümlədən UNEP ilə əməkdaşlıq mexanizmləri və təcrübəsinə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırki mərhələdə ətraf mühit məsələləri beynəlxalq ictimaiyyətin qlobal prioritetlərinin ön planında qərarlaşmışdır.

Əlverişli ətraf mühit şəraitinin qorunmasına mühüm töhfə regional səviyyədə ekoloji problemləri müzakirə etmək və həll etmək üçün ən uyğun forumdur. Regional təşkilatların fəaliyyətində əsaslı əhəmiyyət kəsb edən məqam ətraf mühitin mühafizəsi və iqtisadi inkişaf arasında davamlı bir tarazlığın əldə olunmasıdır.

Növbəti haqqında danışacağımız təşkilat ASEAN -dir . ASEAN üçün davamlı inkişaf həm qlobal, həm də regional problemdir. ASEAN ölkələrinin əksəriyyəti 1992-ci ildə UNCED-ə qatılmışlar. Onlar 1992-ci ilin Rio sənədinin prinsiplərinə riayət etməyə çalışırlar və 21-ci Gündəmə uyğun olaraq onların NEAP-lərini hazırlamışlar. ASEAN üzvləri təbii mühitin qorunması probleminin digər aspektlərini də nəzərdən keçirirlər. ASEAN hazırda aşağıdakı çoxtərəfli ətraf mühit müqavilələrinə xüsusi diqqət yetirir:

- 1987-ci ildə “ Ozon qatını pozan maddələr üzrə Monreal protokolu”

- “Təhlükəli tullantıların transsərhəd hərəkətinə nəzarət üzrə Bazel Konvensiyası“(1989)
- BMT-nin 1992-ci ildə qüvvəyə minmiş “ İqlim Dəyişikliyi üzrə Milli Çərçivə Konvensiyası”və 1997-ci ildə imzalanan Kioto Protokolu
- 1998-ci ildə “ beynəlxalq ticarətdə bəzi təhlükəli kimyəvi maddələrə dair televiziya və pestisidlərə dair əvvəlcədən razılaşıdırılmış razılıq prosedurası üzrə Rotterdam Konvensiyası”.

Mövcud ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş ekoloji siyasət müvafiq ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu üç əsas istiqamətlər:

- ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatların idarə edilməsi dövlət sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- ətraf mühitə olan antropogen və texniki yükü minimuma endirmək və resurs-enerji qənaət edən istehsal modelinin inkişafı üçün elmi və texnoloji tərəqqinin istifadəsi;
- ekoloji maarifləndirmənin artırılması məqsədilə ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji təhsil sistemi.

Beləliklə,İUCN, 1948-ci ildə dünya miqyasında qurulan qədimi və ən böyük ekoloji təşkilatdır. Bioloji müxtəlifliyin qorunması 200-dən çox hökumət və 900-ü mülki şəxsəndən ibarət olan İUCN –in strateji missiyasıdır. Qurum, həmçinin iqlim dəyişikliyi, davamlı inkişaf və qida təhlükəsizliyi kimi əsas məsələləri də nəzərdən keçirir. İUCN Qırmızı kitabı dünyada bitki və heyvanat aləminin ən qlobal qorunma statusu inventarlığıdır.Sözügedən kitabda minlərlə növün və alt növlərin soyu tükənməsi riskini qiymətləndirmək üçün dəqiq meyarlardan istifadə olunur.

Təhlillərdən aydın olur ki,beynəlxalq təşkilatlar ətraf mühitin idarə edilməsi məqsədilə qəbul edilmiş dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının formalaşmasında misilsiz rola malikdir.

2.3. Beynəlxalq hüquqi aktlar Azərbaycan qanunvericilik sistemində

Müasir dövrdə mövcud dövlətlərin inkişaf tempi sürətləndikcə, beynəlxalq inteqrasiyanın qaçılmaz olduğu kimi, bir sıra iqtisadi sosial və ekoloji problemlərin həll edilməsi məsələsində də ölkələrin biri –biri ilə əməkdaşlığı labüddür. Çoxsaylı problemlərin global xarakter alması və həmin problemlərin həllini tapması üçün dövlətlərin birgə səy göstərməsinin vacibliyi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı şəraitində dövlətləri tez-tez, qarşılıqlı əlaqədə olmağa sövq edir. Hazırki dövrdə digər dövlətlərdən təcrid olunmuş, ayrılmış və yalnız öz daxili resurları, imkanları hesabına iqtisadiyyatını quran ölkə, demək olar ki, mövcud deyil. 19-20-ci əsrlərdə dövlətlərarası qurumların inkişafı, qarşılıqlı surətdə əlaqələrin geniş vüsət alması bir sıra fəaliyyət növlərinin dövlətdaxili səviyyədə deyil, dövlətlərarası münasibətlər səviyyəsində yerinə yetirilməsi zərurəti beynəlxalq hüququn formalaşması və inkişafı üçün əlverişli imkan yaratdı. Bu zamandan etibarən, beynəlxalq hüquq anlayışı ilə yanaşı, daxili hüquq anlayışı da tədqiq edilməyə, öyrənilməyə başlamışdır. Çağdaş dövrümüzdə beynəlxalq və daxili hüquqla əlaqədar müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur, lakin nəticə etibarilə, onların hamısı iki başlıca nəzəriyyənin müxtəlif təzahür formalarıdır: dualizm və monizm.

1899-cu ildə görkəmli alman alimi G. Trippel "Beynəlxalq və daxili hüquq" monoqrafiyasını nəşr etdi və o, dualizm nəzəriyyəsini geniş şəkildə şərh etdi.

Trippel yazırdı:

“Beynəlxalq və daxili hüquq yalnız müxtəlif hüquq sahələri deyil, müxtəlif qanuni əmrlərdir. Bunlar yaxın təmasda olan, lakin kəsişməz olan iki dairədir.”

Alim bu qanuni əmrlər arasındakı iki əsas fərqi müqayisəli şəkildə açıb göstərdi:

- 1) milli hüquq subyektləri şəxslərdir, beynəlxalq hüquq subyektləri yalnız dövlətlərdir;
- 2) daxili hüququn mənbəyi dövlətin iradəsidir, beynəlxalq hüquq mənbəyi isə dövlətlərin ümumi iradəsidir;

G. Trippelin sözlərinə görə, beynəlxalq hüquqa öz vəzifəsini yerinə yetirə bilməsi üçün daxili qanunvericiliyin daimi kömək etməsi vacib məsələlərdəndir. O olmadan, qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsi bir çox yollarla tamamilə mümkünsüzdür. Beynəlxalq hüquq fərdlərdən daha çox „şəxslərin davranışını, hərəkətlərini nizama salan, lakin öz-özünü kifayət qədər tənzipləməyi bacara bilməyən hüquqi sistemdir. Dövlətlərin nə bir ruhu, nə də müstəqil iradəsini ifadə etmək qabiliyyəti var; onlar fərdlər vasitəsi ilə fəaliyyət göstərən "müçərrəd" strukturlardır ... Şəxslər, seçicilərin seçilməsi və ya təyin edilməsi prosedurlarını müstəqil şəkildə təyin edən və onların fəaliyyət və səlahiyyətlərini müstəqil şəkildə quran milli hüquq sistemlərinin subyektidir. Bu sahədə beynəlxalq hüquq daxili orqanlara təqdim edilməlidir. ... Buna görə də beynəlxalq hüquqa daimi kömək lazımdır, milli hüquq sistemlərinin köməyi və dəstəyi olmadan beynəlxalq hüquq sistemi səmərəli fəaliyyət göstərə bilməz.

Beynəlxalq hüququn dualizm doktrinası heç bir dövlətin iradəsindən asılı deyildir, çünki bütün dövlətlərin ümumi iradəsini ifadə edir. Hər bir dövlət öz beynəlxalq hüquqi öhdəliklərini yaxşı niyyətlə yerinə yetirmək məcburiyyətindədir. Ancaq dövlət bu öhdəlikləri necə yerinə yetirəcəyini sərbəst şəkildə müəyyənləşdirir. İtaliyalı professor L. Ferrari-Bravonun qeyd etdiyi kimi, bu nəzəriyyə boşluqdan çıxmadı - bu bir sıra tarixi dəyişikliklər qarşısında qaldı. XIX əsrin sonunda, bir çox Avropa ölkəsində qanunun aliliyi prinsipinin konsolidasiya edildiyi yeni ali qanunvericilik qəbul edildi. Bu baxımdan daxili standartlarda beynəlxalq standartların necə tətbiq ediləcəyini daha dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. Dualizm nəzəriyyəsinin tərəfdarı kimi çıxış edən dövlətlərdə məhkəmələr və digər dövlət orqanları beynəlxalq hüquq normalarına, beynəlxalq hüquqi aktlara istinad etmir və mövcud məsələnin həllində beynəlxalq normativ hüquqi aktlar birbaşa qanuni qüvvəyə malik deyildir. Beynəlxalq hüquq ilə dövlətdaxili hüququn münasibətini nizama salan normalar Konstitusiyanın bir çox maddələrində öz əksini tapmışdır. Belə ki, Konstitusiyanın 7-ci, 10-cu və 12-ci maddələri, 95-ci maddəsinin 4-cü bəndi, 109-cu maddəsinin 17-ci və 30-cu bəndləri, 148-ci maddəsi, 151-ci maddəsi və digərləri

beynəlxalq hüquq ilə əlaqədar bir sıra məsələləri tənzimləyir[12]. Müxtəlif dünya ölkələrinin təcrübəsinə nəzər saldıqda məlum olur ki, yalnız konstitusiya normalarının tətbiq edilməsi ilə beynəlxalq və milli hüququn münasibətini müəyyənləşdirmək olduqca çətin bir situasiyadır. Onlar arasında olan əlaqələri ifadə etmək üçün “milli-hüquqi implementasiya” anlayışından istifadə edilir. Milli-hüquqi implementasiya beynəlxalq hüququn milli qanunvericiliyə tətbiqi metodlarını və üsullarını bildirir. Milli-hüquqi implementasiya prosesinin başlıca olaraq aşağıdakı üsulları fərqləndirilir:

- 1) inkorporasiya
- 2) istinad
- 3) resepsiya

Beynəlxalq normativ hüquqi aktların implementasiyası, yəni yerinə yetirilməsinin həyata keçirilməsi prosesinin nizama salınmasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1994-cü il 16 avqust tarixli “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə qoşulma praktikasının qaydaya salınması üzrə tədbirlər haqqında” Sərəncamı əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu nizamasalma 1995-ci il 13 yanvar tarixli “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası, denonsasiyası haqqında” Qanunu və 1996-cı il 20 dekabr tarixli “Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələrinin bağlanması, icası, denonsasiyası qaydalarının təsdiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə həyata keçirilir.

İnkorporasiya üsulunun tətbiqi şəraitində dövlət, beynəlxalq hüquqi aktların qaydaya saldığı məsələni eyni üsulla tənzimlənməni reallaşdıran müvafiq akt qəbul edir.

Resepsiya dövlətə beynəlxalq müqaviləyə qoşulmadığı halda beynəlxalq müqavilənin norması olduğu kimi dövlətdaxili hüquqa gətirilməsi, istifadə edilməsi və inkişaf etdirilməsi kimi hüquqlardan istifadə imkanını tanıyır

İstinad beynəlxalq hüquq normasını milli qanunvericiliyə tətbiq edən üsul kimi nəzərdən keçirilir. Belə ki, Konstitusiyanın 10-cu, 69-cu, 70-ci, 151-ci maddələri buna baris misal ola bilər.[12]

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, beynəlxalq əlaqələrin geniş vüsət alması ölkənin çoxsaylı müqavilələrdə iştirak etməsinə və beynəlxalq konvensiyalara qoşulmasına gətirib çıxarmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan vətəndaşların ekoloji hüquqlarının qorunması ilə bağlı qəbul edilmiş bir sıra beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısı olmuşdur. 1992-ci ildə qəbul edilmiş “İqlim dəyişikliyi üzrə” Çərçivə Konvensiyası və 2000-ci ildə Konvensiyaya əlavə edilən Kioto protokolu, 1987-ci ildə “Ozon qatını dağıdan maddələr üzrə” Monreal Protokolu, Vaşinqton şəhərində 3 mart 1973-cü ildə qəbul edilmiş və Azərbaycanın 1998-ci ildə qoşulduğu “Kökünün kəsilməsi təhlükəsi olan vəhşi fauna və yabanı flora növlərinin beynəlxalq ticarəti haqqında” Konvensiya, 2000-ci ildə qoşulduğu “Bioloji müxtəliflik haqqında” Konvensiya, “Bitki mühafizəsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiya, 2003-cü ildə qoşulmuş olduğu “Davamlı üzvi çirkləndiricilər haqqında” Stokholm Konvensiyası, 2004-cü ildə “Dənizin gəmilərdən çirkləndirilməsini qarşısının alınması haqqında” 1973-cü il tarixli Beynəlxalq Konvensiya, 2006-cı ildə “Xəzər dənizinin dəniz ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası, 2016-cı ildə “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iqlim dəyişmələri üzrə çərçivə konvensiyası ilə bağlı tərəflərin 21-ci konfransında qəbul olunmuş Paris Sazişi” və s. misal göstərmək olar. Azərbaycan qeyd etdiyimiz beynəlxalq müqavilə və konvensiyaları başlıca prioritet hesab edərək öz dövlətdaxili qanunvericiliyində vətəndaşların ekoloji hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin etmişdir

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsində göstərilir: “Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.”[1] Hər bir kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır. Məzmun və

mahiyyət nöqteyi-nəzərən bu maddədə vətəndaşların üç bir-biri ilə əlaqəli hüquqları öz əksini tapmışdır.

Ətraf mühitin mühafizəsi, biomüxtəlifliyin qorunması ,mövcud olan təbii resursların səmərəli istifadəsi,ekologiya sahəsində qanunçuluğun və hüquqi aktların reallaşması ,sosial-iqtisadi cəhətdən dayanıqlı inkişafa nail olmaq məqsədilə dövlətimiz tərəfindən bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”,“Ekoloji təhlükəsizlik haqqında”, “Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında” və “İstehsalat və məişət tullantıları haqqında”qanun belə qanunlardan hesab edilir.

Ətraf mühitin mühafizəsi və idarə edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq dünyanın milli ekoloji siyasətinin vacib hissəsidir.Ətraf mühitin mühafizəsi və idarə edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın aşağıdakı xüsusi prinsiplərə əsaslanır:

- Dövlətlərin milli təbii ehtiyatlar üzərində əvəzsiz suverenliyi
- ətraf mühitə transsərhəd zərər vurulmasının yolverilməzliyi
- ətraf mühitə məruz qalan hərbi və ya digər düşmən vasitələrinə qadağa qoyulması
- məlumat mübadiləsi
- ehtiyat tədbirləri
- qarşılıqlı məsləhətləşmələr
- ətraf mühitə minimal təsir

Kioto protokolu milli hökumətlərin müstəsna səlahiyyətinə çevrilən və hökumətlərarası müqavilələrin obyektinə halına gələn müasir iqtisadiyyatın qloballaşmasının təzahürüdür.Sözügedən protokola müvafiq olaraq, Azərbaycan davamlı inkişafa nail olmaq məqsədilə :

- a)ölkənin özünəməxsus olan daxili, milli xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq ekoloji siyasət və tədbirlər planı ,strategiya işləyib hazırlayır və həyata keçirir.
- b)ətraf mühitin mühafizəsi və qorunması sahəsində mövcud olan beynəlxalq razılaşmalara uyğun üzərinə düşən öhdəlikləri diqqət mərkəzində saxlayaraq ,meşə

təsərrüfatı idarəetməsi, meşələrin qırılması və meşələrin bərpası üçün effektiv metodların ,üsulların təşviqi

c) iqlim dəyişikliyinə nəzərə alaraq kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi və geniş miqyasda reallaşdırılması imkanları

d) yeni alternativ enerji mənbələrinin aşkar edilməsi, karbon qazının emissiyasının azalması və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların sənayenin müxtəlif sahələrində tətbiq olunması

e) güzəştli vergi və gömrük rüsumlarının tətbiqi, Konvensiya müddəalarına zidd və ya qarşı olan subsidiyalar və istixana qazlarının emissiyasının tədricən azalması və ya məhdudlaşdırılması

f) Monreal protokolu ilə tənzimlənməyən istixana qazı tullantılarının məhdudlaşdıran ekoloji siyasət və modernizasiyanın həyata keçirilməsi məqsədilə müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində islahatların yerinə yetirilməsi

g) Monreal protokolu ilə tənzimlənməyən nəqliyyat sektorunda mövcud olan parnik qazı tullantılarının azaldılması və ya ixtisarı ilə bağlı tədbirlərin reallaşması

UNFCCC ölkələri öhdəliklərinin xarakterindən asılı olaraq təsnif edilir. Bu təsnifat əlavələrdə öz əksini tapır. Əlavə-1 sənayeləşmiş ölkələr və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə şamil edilməsinə baxmayaraq, Əlavə -2 yalnız sənayeləşmiş ölkələrə aid edilir.

“Bioloji müxtəliflik haqqında” konvensiyanın müvafiq maddələrinə uyğun olaraq, qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün bioloji resursları, onların hissələrini, populyasiyaları yaxud bəşəriyyət üçün potensial faydası və dəyəri olan bioloji komponentlərindən davamlı istifadə edilməsi, məqsədə uyğun texnologiyaların tətbiqi, müvafiq maliyyələndirmə mənbələrinin bu sahəyə cəlb edilməsi nəticəsində ədalət və bərabərlik prinsipi rəhbər tutularaq birgə fayda götürməkdən ibarətdir. Stokholm Konfransının bəyanatında bildirilir ki, dövlətlər ekoloji problemlərə yanaşmada milli siyasətlərinə uyğun olaraq öz resurslarını istifadə etmək üçün suveren hüquqlara malikdir və dövlətlərin yurisdiksiyasında və ya nəzarətində altında aparılan fəaliyyətin digər dövlətlərdə və ya milli yurisdiksiyadan kənarında olan ərazilərdə ətraf

mühitə zərər vurulmasının təmin edilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Dövlətlər ətraf mühit sahəsində effektiv qanunvericilik aktları qəbul edirlər. Ekoloji standartlar, tənzimləyici məqsədlər və prioritetlər tətbiq olunan ekoloji şərait və inkişaf şərtlərini əks etdirməlidir.

“ Bitki mühafizəsi haqqında” beynəlxalq konvensiyada razılığa gələn hər bir hökumət öz ərazisində bu Konvensiyanın bütün müddələrinin və tələblərinin yerinə yetiriləcəyi məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Habelə hökumət öz imkanları daxilində aşağıdakı zəruri tədbirləri yerinə yetirir:

- bu sahədə müəyyən funksiyaları yerinə yetirən təşkilat yaradılsın;
- beynəlxalq ticarətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən bitki xəstəlikləri və ziyanvericilərin olmasını aşkar etmək məqsədilə daşınması və nəql edilməsi prosesində bitkiçilik və bitkiçilik məhsullarının yoxlamadan keçirilməsi;
- bitki ziyanvericiləri barədə ,onlara zəruri profilaktik tədbirlər və onlarla mübarizə tədbirləri haqqında informasiyanın ölkə daxilində geniş şəkildə təbliği və təşviqi, kütləvi informasiya vasitələrində bu məsələ ilə bağlı əhalinin maarifləndirilməsi ;
- bitki mühafizəsi sahəsində çoxsaylı elmi araşdırmaların və tədqiqatların aparılması;

“Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası ilə bağlı Tərəflərin 21-ci Konfransında qəbul olunmuş Paris sazişinin tərəfdarları Konfransın 17-ci sessiyası müddətində 1/CP.17 sayılı qərarı ilə yaradılmış platformaya uyğun olaraq, konvensiyanın məqsəd və vəzifələrinə, o cümlədən ədalətlik, bərabərlik və qarşılıqlı fayda prinsiplərinə riayət edilərək, qeyd edilən bütün məsələlərdə təhsilin müxtəlif səviyyələrində təlimin, maariflənmənin vacibliyini vurğulayaraq, həmçinin ,tərəfdaş ölkələr sosial yaşayış standartlarını da nəzərə alaraq ,dayanıqlı inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması üzrə məqsədlər kontekstində ətraf mühitin mühafizəsi preambulasında razılığa gəldilər.

“Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 25 fevral 1992-ci il tarixli qanununda vətəndaşların sağlamlığının ətraf mühitin

zərərli təsirlərindən qorunması məqsədilə aşağıdakı zəruri tədbirlər planının yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

1. zərərli fəaliyyət növlərinə yol verilməməsi,təbii fəlakətlərin,qəzaların və habelə bədbəxt hadisələrin qarşısının alınması və onun nəticələrinin aradan qaldırılması;

2. ətraf mühitin deqradasiyası ,çirklənməyə məruz qalması ,o cümlədən təbii fəlakətlər və ya bədbəxt hadisələr nəticəsində dəymiş zərərin kompensasiyası;

3. ətraf mühitin mühafizəsi qanunvericiliyinə riayət edilməsinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi, mütəmadi olaraq kameral və səyyar vergi yoxlamalarının ,ekoloji monitorinqlərin aparılması ,ekoloji təhlükəsizliyin tələblərini pozan şəxslərin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi.

FƏSİL III . AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ EKOLOJİ TARAZLIĞIN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair milli qanunvericiliyin yerinə yetirilməsi və onun iqtisadi perspektivləri

Müasir dövrdə həm milli,həm də beynəlxalq miqyasda ekoloji siyasətin məğzində bəşəriyyətin yeni inkişaf prioritetlərinin seçilməsi və reallaşmasında müxtəlif strukturlu çoxsaylı indikatorları və alətləri özündə ehtiva edən ,elmi-idraki dəyərə sahib olan, yeni inkişaf strategiyası və taktikası olan dayanıqlı inkişaf konsepsiyası durur.

Azərbaycan Respublikası bu konsepsiyaya tərəfdar çıxan və onun müddəalarına riayət edən dövlətlərdən biridir.Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin 2003-cü il 18 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair”Milli Proqram dayanıqlı inkişaf kontekstində əldə edilmiş çoxsaylı yeni bilikləri rəhbər tutaraq ,uzun müddət tarixin sınağından çıxmış ekoloji milli təhsil və maarifləndirməyə,beynəlxalq hüquq prinsiplərinə və ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinin koordinasiyasına əsaslanır.Millə proqramın əsas məqsədləri sırasına ölkəmizdə indiki və gələcək nəsillərin tələbatlarının dolğun şəkildə ödənilməsi naminə hal-hazırda mövcud olan ekosistemin,ətraf təbii mühitin müxtəlif komponentlərinin qorunub saxlanması və bərpa olunan təbii resurslardan effektiv şəkildə istifadə edilməsi qeyd edilməlidir.Bu məqsədləri reallaşdırmaq prizmasından məsələyə yanaşsaq onu qeyd etmək lazımdır ki,resurslardan səmərəli şəkildə istifadənin yolları üzrə təkliflər irəli sürülməli və bu təkliflər iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və dayanıqlılığına şərait yaratmalıdır.Məlumdur ki,haqqında danışdığımız proqramın tədbirlər planının həyata keçirilməsi kompleks yanaşma tələb edir.Bu rayə ölkəmizin təbii ehtiyatlarının müxtəlif əsaslarla idarə edilməsi üsul və vasitələrinin araşdırılması,amillərdən hər hansı birinin nəzərə alınmaması və

qiymətləndirilməməsi şəraitində ekoloji mühitə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə dəyə biləcək potensial zərərin mahiyyətinin daha dərindən dərk edilməsi və onun qarşısının alınması üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi daxildir.

Milli proqramın məqsədlərinə, bir –biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməklə nail olmaq olar:

-ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi və insan potensialının idarə edilməsinin müvafiq üsullarından istifadə edilməsi;

-indiki və gələcək nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılmasını təmin edən, stimullaşdıran iqtisadi modellərin, texnologiyaların yaradılması və istifadəsi;

-eyni və müxtəlif nəsillərin nümayəndələri arasında təminatın ədalətlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi;

-insanın həyat fəaliyyətini təmin edə biləcək sistemlərin , ekosistemlərin və biomüxtəlifliyin qorunması.

Yuxarıda sadaladığımız vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ilk öncə dövlət strukturlarını, idarələri , iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarını və ictimaiyyəti dayanıqlı inkişaf haqqında zəruri informasiyalarla maarifləndirilməsi üçün informasiya sistemlərinin formalaşması məqsəduyğundur.

Azərbaycan təbii resurslarla zəngin olan və inkişaf etmiş sənaye sahələrinə sahib olan bir ölkə kimi dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra təqdirəlayiq layihə və tədbirlərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır. İqtisadiyyat sahələrinin diversifikasiyası və onların bir-biri ilə uzlaşması, həmçinin planlaşdırma, proqnozlaşdırma və özünüidarəetmənin optimal xarakter alması , mütəmadi olaraq arasıkəsilməz innovativ texnoloji tərəqqi ölkəmizdə iqtisadi və sosial sıçrayışın , irəliləyişin və nəticə etibarilə , dayanıqlı inkişafın nailiyyətinin təzahürüdür. Bu sahədə əldə edilmiş , qazanılmış uğurlar bir sıra beynəlxalq təşkilatların rəsmi hesabatlarında öz əksini tapmışdır.

Hal-hazırda ölkəmizdə həllini təcili şəkildə tələb edən bir sıra problemlər mövcuddur:

1)ölkə ərazində içməli təmiz su çatışmazlığı, su sahələrinin, həmçinin Xəzər dənizinin məişət və sənaye tullantıları ilə çirklənməsi;

2)Xəzər dənizinin səviyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar vurulan ziyanlar,sənaye müəssisələrində atmosfərə zərərli qazların konsentrasiyanın izn həddindən artıq atılması;

3)kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların deqradasiyaya uğraması və şoranlaşması ;

4)iri sənaye və yaşayış məntəqələrinin məişət tullantılarının müvafiq qaydada yığışdırılmaması və s.

Adları çəkilən problemləri ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

İlk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki,Azərbaycan əhalisinin içməli suya olan tələbatının ödənilməsi və kənd təsərrüfatının tələbini ödəmək üçün su ehtiyatları kifayət qədər deyildir.Abşeron rayonunda su çatışmazlığı səbəbi kimi sudan qənaətlə istifadə edilməməsini göstərmək olar.Kür və Araz çaylarına qonşu dövlətlərdən və həmçinin ölkə ərazisində yerləşən yaşayış məntəqələrindən və sənaye obyektlərindən axıdılan müxtəlif zərərli tullantılar nəticəsində yaranmış vəziyyət qısa zaman ərzində həllini tələb edən ən mühüm ölkədaxili problemlərdən hesab edilməkdədir.Ölkədə mövcud olan sutəmizləyici qurğuların işləmə səviyyəsi və keyfiyyəti ürəkaçan deyildir,respublikamızın 75 şəhərindən sadəcə 35-də həmin qurğulardan istifadə edilir.Bu baxımdan qısa bir zaman kəsiyində respublikanın qurğularla təchiz olunma səviyyəsi yüksəldilməli və su şəbəkəsi sisteminin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması su itkisinin qarşısını müəyyən alacaqdır.

Ölkəmizdə su ehtiyatlarından effektiv məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsi miqyasında su mənbələrinə və içməli suyun keyfiyyətinə nəzarəti yerinə yetirmək məqsədilə qlobal səviyyədə mövcud olan norma və normativlərə uyğunlaşdırılmış milli norma və normativlər yaradılmalıdır.

Su ehtiyatlarının mühafizəsi və ondan effektiv şəkildə istifadə olunması strategiyanın müvafiq konturları və prinsipləri əsasında yerinə yetirilməsi,resursların çevik və operativ idarə edilməsi məqsədilə milli və regional dövlət proqramlarının

reallaşdırılması naminə aşağıda sadaladığımız kompleks təxirəsalınmaz tədbirlərin ardıcıl olaraq yerinə yetirilməsi zəruri hesab edilir:

- bu sahədə dövlət proqramlarının hazırlanması və reallaşması;
- nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi sayəsində resurslardan səmərəli istifadə edilməsinin stimullaşdırılması;
- təmiz içməli suyun keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi və müvafiq standartlara uyğunluğunun yoxlanması;
- təbii ekosistemlərin fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi
- sərhəd çaylarının çirklənmədən qorunması və regionda yerləşən ölkələr tərəfindən resurslardan məqsədyönlü istifadəsi ilə əlaqədar beynəlxalq və regional kontekstdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi
- suyun təkrar istifadəsi məqsədilə kollektor-drenaj şəbəkəsindən, sanitariya qovşaqlarından istifadəsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Proqramda özünəməxsus mövqeyə malik və başlıca yerlərdən birini tutan atmosfer havasının qorunması bölməsidir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra mövcud olan keçid dövrü ilə əlaqədar beynəlxalq iqtisadi əlaqələr pozulduğundan bir neçə sənaye müəssisələri və obyektlərinin fəaliyyəti dayanmış, müəyyən bir qismi isə istehsal güclərinin 10-20% həcmində fəaliyyət göstərirlər. Məsələ burasındadır ki, müəssisələrdə quraşdırılan qaz-tot tutucu qurğuların böyük qismi istifadəyə yararlı deyil. Fəaliyyətini dayandırmış müəssisələr təkrar istehsal prosesinə qayıtsalar, bu zaman respublikamızın atmosfer havası böyük təbii ekoloji fəlakətlə üz-üzə qalacaqdır. Sərnişindəşımaya xidmətində son bir neçə il ərzində baş verən hadisələr xüsusilə narahatlıq doğurur. Beləliklə, böyük sərnişin avtobusları öz istismar müddətini başa vurduqdan sonra onların yerinə mikroavtobuslar xəttə buraxılır ki, bununla da yollarda tıxac yaranmasına və atmosfərə buraxılan zərərli qazların, toksinlərin miqdarı artırmasına səbəb olur. Göstərilən problemlərin öz həllini tapması üçün aşağıdakı tədbirlərin yerinə yetirilməsi vacibdir:

-müəssisə və obyektlərdə sözügedən qurğuların cari və əsaslı təmiri və ya onların yenisi ilə əvəzlənməsi

-nəqliyyat sektorunda qurğusuz benzindən istifadəyə tam olaraq keçilməsi

-bugünün tələblərinə və standartlara cavab verməyən nəqliyyat vasitələrinin utilizasiyası

-ekoloji cəhətdən təmiz sərindəşmə avtobuslarının tətbiqi və piyada zolaqlarının daha da genişləndirilməsi

- ölkəyə idxal olunan nəqliyyat vasitələrinin mühərriklərinin AŞ ölkələri üçün qəbul edilmiş normalara unifikasiyasına nail olunması.

Növbəti haqqında danışacağımız bölmə torpaq resurslarıdır.Ölkəmiz mühüm əhəmiyyət kəsb edən ekoloji problemlərdən biri də əkinə yararlı torpaq sahələrinin istismardan çıxması və istifadəyə yararsız hala düşməsidir.Torpağın deqradasiyası məsələsində ən acınacaqlı vəziyyət Abşeron yarımadasındadır.Neft quyularının qazılması neftin intensiv hasilatı ilə əlaqədar olaraq torpaqda aşınma və çirklənmə prosesi güclənmişdir.Üzlaşdiyimiz problemin həlli mürəkkəb,böyük həcmdə kapital tələb edən dövrünə daxil olmuşdur.

Belə ki,mövcud olan problemi aradan qaldırmaq məqsədilə hökumət tərəfindən yardım göstərməlidir.Əks halda əkinə yaralı sahələrin istismardan çıxması eyni zamanda kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı üçün mövcud imkanları məhdudlaşdırmaqla ekoloji durum həddindən artıq gərginləşə bilər.

Bu probemin qarşısının alınması üçün aşağıdakı tədbirlərin reallaşması məqsəduyğundur:

-məhsul istehsal edə bilən torpaq sahələrinin qorunması və onun münbitliyinin yüksəldilməsi üçün ölkədaxili fəaliyyət proqramının tərtib edilməsi;

-torpaqda gedən eroziya proseslərinin qarşısını almaq məqsədilə meloriasiya və irriqasiya sistemlərinin tətbiqi;

-neft hasilatı zamanı çirklənməyə məruz qalmış sahələrin rekultivasiyasına nail olmaq və torpağı müəyyən qatqılardan təmizləmək üçün müvafiq qurğu və avadanlıqlardan istifadəyə üstünlük verilməsi;

- kollektor-drenaj şəbəkəsinin texniki istismar göstəricilərinin yaxşılaşdırılması;
- görülmüş işlər zamanı münbitliyi pozulmuş və deqradasiyaya məruz qalmış sahələrin dövrü olaraq ekoloji monitorinqin keçirilməsi ;
- respublikamızın iri sənaye mərkəzləri hesab edilən şəhərlərimizdə zərərli tullantıların təbii ətraf mühitə vurduğu ziyanın qarşısını almaq məqsədilə çoxsaylı tədbirlərin görülməsi;
- təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində yaranmış süni gölməçələrin və bataqlıqların qurudulması və həmin sahələrin münbitləşdirilməsi.

Məlumdur ki, ölkə ərazisinin sadəcə 11%-i meşə ehtiyatları ilə zəngindir. Son zamanlar meşəsalma və meşəbərpa tədbirlərinin yerinə yetirilməsi, təbiəti mühafizə tədbirlərinin genişləndirilməsi, həmçinin, qanunsuz şəkildə ağac kəsmə hallarının qarşısının alınması ilə meşə ilə örtülü sahələrin artmasına nail olunmuşdur. Bu kimi strateji tədbirlər sayəsində hal-hazırda ölkə ərazisinin 11.8%-i meşə ehtiyatları ilə zəngindir. Respublikada layiqincə davam etdirilən ekoloji siyasət və modernləşmə istiqamətində görülən işlərin baris nümunəsidir ki, beynəlxalq arenada Azərbaycan 180 ölkə içərisində 31- ci yerdə, MDB ölkələri sırasında isə 1-ci yerdə qərarlaşmışdır.

Prezident İlham Əliyevin 2010-cu ili ölkədə “Ekologiya ili” elan etməsi təbiəti mühafizə sahəsinə olan diqqəti daha da artırmışdır. Heydər Əliyev fondunun prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın göstərişi və təşəbbüsü ilə “Hərəməz bir ağac əkək” şüarı ilə reallaşan layihə çərçivəsində ölkə ərazisində minlərlə hektar torpaq sahəsi yaşıllaşdırılmış və abadlaşdırılmışdır.

Fondun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva təşəbbüskarlıq qabiliyyəti sayəsində 2011-ci ildən fəaliyyətə başlayan İDEA layihəsi xəttində ekologiya sahəsində görülmüş işlər ölkəmizdə bu problemlərə verilən diqqətin və qayğının zəruri göstəricisidir.

Bununla yanaşı, əhəlinin və xüsusilə də gələcək nəslin ekoloji sahəə olan bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi, eyni zamanda onların maarifləndirilməsi və ictimaiyyətin təbiəti mühafizəyə cəlb edilməsi məqsədilə ali təhsil müəssisələrinin və

peşə-ixtisas məktəblərinin həm tələbə ,həm də müəllim heyəti ilə səmərəli görüşlər keçirilmişdir.Həmin görüşlərdə ətraf mühit probleminin zəruriliyi diqqət mərkəzində saxlanılmış,bu kontekstdə gənc nəslin rolunun nə qədər vacib olduğu vurğulanmışdır.

Həyata keçirilən tədbirlərin və görülmüş işlərin məğzində insan birliyinin təbii mühitə olan davranışını yaxşı mənada dəyişmək,insanların diqqətini bu problemlərin vacibliyinə yönəltmək,əhalinin ekoloji şüur və düşüncəsində irəliləyişlərə nail olmaq kimi məsələlər dayanır.

2000-ci ildə Azərbaycan Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin əksini tapdığı bəyannaməni ratifikasiya etmişdir.Müvafiq bəyannamənin realizasiyası ikitərəfli və çoxtərəfli miqyasda keçirilən müşavirələrlə yadda qaldı.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-ci ildə qüvvəyə minmiş bəyannamə gələcək 5 il müddətində qarşıya qoyulmuş hədəfləri müəyyən etməklə bərabər,2030-cu ilədək qloballaşan dünyada əhali rifahının yüksəldilməsinə,sosial tərəqqiyə və ətraf təbii mühitin mühafizəsinə nail olmağı şərtləndirir.

2004-2015-ci illər ərzində orta hesabla 10.6% iqtisadi artım əldə edilmiş ,ÜDM-in nominal həcmi isə 7.6 dəfə artmışdır.Yoxsulluq səviyyəsi 2004-cü illə müqayisədə 40.2% -dən 4.9%-ə düşmüşdür.[29]Təmali ulu öndərimiz tərəfindən qoyulmuş uzunmüddətli perspektivdə neft gəlirlərinin artması ilə nəticələnən neft strategiyasının həyata keçirilməsi müqabilində əldə edilmiş maliyyə resursları iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsinə zəmin yaratmışdır.

Diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır ki, son zamanılar təşəkkül tapmış iqtisadi artım modeli böyük həcmdə strateji əhəmiyyətli valyuta ehtiyatlarının yaranmasına geniş imkanlar açmışdır ki,bu da öz növbəsində iqtisadiyyatımızın rastlaşdığı potensial riskli halların absorbsiya edilməsinə,eyni zamanda gələcək iqtisadi inkişafın maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması prosesinə mühüm çağırış olmuşdur.

3.2. Azərbaycan Respublikasının dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində beynəlxalq əməkdaşlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müasir dövrdə Azərbaycanın davamlı dinamik inkişafı, müxtəlif sektorlarda qazanılmış uğurlar ilə yalnız region miqyasında deyil, qlobal kontekstdə də yüksək nüfuz və getdikcə dərinləşən mövqeyə malik olan dövlətə çevirmiş, dövlət başçısının himayəsi ilə yürüdülmüş ədalətli, düzgün və şəffaf prinsiplərlə həyata keçirilən inkişaf strategiyası ölkənin iqtisadi qüdrətinin və potensialının yüksəldilməsinə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, və qeyri-neft sektorunun daha da inkişaf etdirilməsində nailiyyətlərin əldə olunmasına xidmət etmişdir. Ölkədə qazanılmış uğurların kökündə ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş və hazırki dövrdə prezident İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilən siyasətin məğzində innovativ texnologiyaların idarə edilməsi dayanır.

Dünya bankının məlumatlarına uyğun olaraq hazırlanmış bu cədvəldən aydındır ki, 2003-cü ildə Azərbaycan enerjinin dayanıqlı inkişafı naminə məqsədyönlü effektiv şəkildə istifadəsi sahəsində qarşılaşdırılan ölkələr sırasında sondan ikinci yerdə qərarlaşmışdır. Belə ki, indiki dövrdə nəşr olunmuş 2011-ci ilə məxsus məlumatlara görə isə ölkəmiz əvvəldən 2-ci yerdə mövqə tutmuşdur.

Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən BMT-nin İnkişaf, Ətraf mühit və Sənayenin İnkişafı proqramları, NATO, ATƏT, Qlobal Ekoloji Fond, İƏİT, ÜTT, Dünya Bankı, Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondu və s. təşkilatlarla əməkdaşlıq davam etdirilir və müvafiq müqavilə və sazişlər əsasında inkişaf etmiş ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq qurulur. Ölkəmiz bu günə qədər 21 beynəlxalq ekoloji konvensiyaya qoşulmuş, müvafiq protokollar imzalanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif ölkələrlə təbiəti mühafizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın qurulması yönündə işlər yerinə yetirilmiş, Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Latviya, Serbiya, Yunanıstan, Xorvatiya hökumətləri, “Belarus Respublikası Təbii sərvətlər və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlığa dair” sazişlər, “Rusiya ilə Samur çayının rəşional istifadəsi və qorunması haqqında” saziş, “Türkiyə Respublikası ilə meşə təsərrüfatı və

meteorologiya sahələrində əməkdaşlığa dair anlaşma memorandumları”, “Almaniya Federativ Respublikasının Texniki Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə təbii sərvətlərin davamlı idarə olunması sahəsində əməkdaşlıq” haqqında və “Koreya Respublikası Ətraf Mühit Sənayesi və Texnologiyalar İnstitutu arasında Azərbaycanda Ətraf Mühitin idarə edilməsi üzrə Baş Planın hazırlanmasına dair anlaşma memorandumları” imzalanmışdır.

Belə ki, 2010-cu ilin 5-6 iyul tarixlərində Qəbələdə UNEP və ETSN –nin birgə təşkilatçılığı ilə Avropanın Ətraf Mühit Nazirləri və mütəxəssisləri, ekspertlər səviyyəsində konferensiya keçirilmiş və nəticə etibarilə ,yekun sənəd kimi “Qəbələ Bəyannaməsi” qəbul edilmişdir. 2010-cu ilin 5-6 oktyabrında 22-ci sessiya keçirilmişdir.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanda qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və ölkədə fəaliyyət göstərən normativ-hüquqi aktların ölkəmizin tərəfdar çıxdığı və yaxud ratifikasiya etdiyi beynəlxalq konvensiyaların, müqavilələrin prinsiplərinə , o cümlədən Aİ-nin mövcud hüquqi bazasına uyğunlaşdırılması bu kontekstdə realizə olunan prioritet istiqamətlərdən biri kimi nəzərdən keçirilir.

Diqqət çəkən daha bir məsələ ondan ibarətdir ki, ölkəmiz “Əsrin müqaviləsi”nin imzalandığı dövrdən etibarən müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilən bu strateji lahiyəyə uyğun olaraq ABŞ-ın , Norveçin, Yaponiyanın, Böyük Britaniyanın, Rusiyanın, Fransanın, Türkiyənin, İtaliyanın və digər ölkələrin dominant mövqeyə malik neft şirkətləri Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük həcmdə investisiya qoymuşlar və müasir innovativ texnika və texnologiyaların tətbiqi sayəsində öz fəaliyyətini yüksək ekoloji norma və normativlərə standartlara uyğun olaraq təşkil etməyə qarşılarına məqsəd qoymuşlar.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra müxtəlif sahələrdə olduğu kimi ətraf mühitin mühafizəsində də beynəlxalq miqyasda əməkdaşlığın genişləndirilməsi ön xəttə çəkilmişdir. Bu aspektdə ETSN-nin fəaliyyəti təqdirəlayiqdir.

İndiki dövrdə heç bir ölkə bu qəbildən olan problemləri təkbaşına həll etmək qabiliyyətinə malik deyildir. Bu məqsədlə bir çox razılaşmaları, memorandumları

ratifikasiya etmək və konvensiyalara qoşulmaq zəruri xarakter daşıyır. Son bir neçə il ərzində “Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikası hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Razılaşma”, “Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və İran İslam Respublikasının Ətraf Mühit Departamenti arasında Anlaşma Memorandumu”, “Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan Respublikası arasında Qarşılıqlı Əməkdaşlıq” , “BMT-nin İqlim dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Kioto Protokolunun həyata keçirilməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Danimarka Krallığı Hökuməti arasında Anlaşma Memorandumu” imzalanmışdır.

Türkiyə və həmçinin ölkəmizdə dayanıqlı ətraf mühitə dair strategiyanın müddəaları, məqsəd və prinsipləri aşağıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- insan sağlamlığının yaxşılaşdırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi
- ekoloji tarazlığa nail olunması və onun qorunub saxlanması
- mədəni, tarixi və təbii sərvətlərin qoruması vasitəsilə iqtisadi artım və sosial tərəqqiyə nail olma prioritet məqsədlərdən biri kimi çıxış edir.

Nəzərdən keçirilən fəaliyyət proqramı çərçivəsində müəyyən edilmiş böyük əhəmiyyətə malik aktivitələr analiz edilməli, bu mənşədən olan problemlərin həllini tapması birbaşa və dolayı yolla əlaqəsi olan idarələr və strukturlar arasında partnyorluğun təmin edilməsinə istiqamətlənmiş vasitə və mexanizmlər təkmilləşdirilməli, bu məsələdə əhalinin maarifləndirilməsi və ekoloji məlumatlılığının yüksəldilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Uzunmüddətli perspektivli zaman çərçivəsində ekoloji problemlərin effektiv həlli üsullarının tapılması üçün həyata keçirilən sosial-iqtisadi strategiyaların və siyasi təşəbbüslərin qonşu ölkədə və respublikamızda mövcud reallıqlar və perspektivlər diqqət mərkəzində saxlanılaraq bu istiqamətlərin AB-nin qəbul etdiyi beynəlxalq standartlar və normativlərlə uyğunluğunun koordinasiyasını şərtləndirir.

Dayanıqlı İnkişafa dair milli planların hazırlanması ekologiya və inkişaf arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılığın olmasını özündə əks etdirmək üçün mühüm nöqtələrdən biridir. Sözügedən konsepsiyanın və plan-proqramların tərtib edilməsi və reallaşmasında müxtəlif istiqamətli yanaşmaların mövcudluğu nəzərə çarpırdı. Bu kimi plan –proqramların müəyyən qisminin müxtəlif strukturlar və ya qurumlar tərəfindən planlaşdırılması, geniş spektrdə diskusiyalar aparılaraq uzun müddət ərzində ,az bir qismi isə bu sferada ixtisaslaşan beynəlmiləl qurumlar tərəfindən qısa zaman kəsiyində işlənib hazırlanır.

1992-ci oldən etibarən ölkəmizin Avropa Şurası ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. 1996-cı ildə keçirilmiş iclasda Azərbaycan Respublikasının Şuraya üzv olması, həmçinin ölkə ərazisində gedən demokratiyaya keçid mərhələsinin sürətləndirilməsi nöqtəyi-nəzərən ölkəmizin hakimiyyət orqanları və digər strukturları ilə müvafiq məqsədyönlü danışıqların intensivləşdirilməsi ,müəyyən proqramlar çərçivəsində yardım göstərilməsini özündə birləşdirən qətnamə qəbul edildi .1997-ci ilin 10-11 oktyabr tarixlərində ümummilli lider Heydər Əliyev Şuraya üzv ölkələrin hökumət başçılarının iştirakı ilə Strasburq şəhərində baş tutmuş zirvə toplantısında yaxından iştirak etdi və AŞ-ına üzv ölkələrlə birgə ölkəmizdə gedən proseslər haqqında fikir mübadiləsi apardı və bu məsələlərdə ölkəmizin iddialı və qətiyyətli mövqeyini ortaya qoydu.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, siyasi aspektdən olan məsələlər və müstəqillik üzrə komitə eyni zamanda parlamentin sosial məsələlər ,səhiyyə və davamlı inkişaf komitəsi ölkəmizin işğal edilmiş torpaqlarında reallaşan qeyri-qanuni, qanundankənar fəaliyyət ilə bağlı yaranmış ekoloji vəziyyəti aradan qaldırmaq məqsədilə 2015-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının cəbhə bölgələrində yaşayan əhalinin qəsdən su ehtiyatlarından mərhum olunması” adlı qərar qəbul etdi.

Qərarla düşmən ölkə olan Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi və bu ərazidə bilərəkdən şüurlu şəkildə ekoloji durumu pisləşdirərək sözügedən ərazidə yaşayan sakinlərin normal həyat fəaliyyətini mümkünsüz etməsi ekoloji təcavüz adlandırılaraq qəti şəkildə tənqid olunmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki ,Azərbaycan Xarici İşlər naziri çıxışlarının birində bildirmişdir ki,Lüksemburqda ratifikasiya olunan müqavilə beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirmək üçün müəyyən mexanizmlər yaratmaqla bərabər , ölkəmiz ilə İttifaq arasında olan münasibətlərə geniş imkanlar açmışdır.Haqqında danışılan saziş ticarət sahəsi,siyasi dialoq, iqtisadi ,mədəni, insan hüquqlarının təmini və digər məsələlər üzrə qlobal miqyasda partnyorluğu nəzərdə tutur.Qarşıda duran ən mühüm məqsədlərdən biri ölkə qanunvericiliyinin İttifaq hüquq normaları ilə uzlaşmasına nail olmaqdır.

Qeyd olunanlara əsasən ,Azərbaycanla İttifaq arasında çoxtərəfli tərəfdaşlığın həyata keçirilməsi məqsədilə ticarət ,iqtisadiyyatın bir çox sahələri və onunla birbaşa əlaqəli hüquqi məsələlər çərçivəsində alt-komitə və enerji sektoru,nəqliyyat sahəsi,ətraf təbii mühit məsələləri ilə əlaqədar alt-komitə kimi struktur təsisatlar formalaşmışdır.

2004-cü ildə ölkəmiz üçün ikitərəfli əməkdaşlıq mövzusunda irəli doğru atılmış ən mühüm addım tərəfdaşlıq əlaqələrində əhəmiyyətli siyasi və iqtisadi nöqtəyi –nəzərən yüksək səviyyəli inteqrasiya vəd edən AQS-ə qoşulmağı olmuşdur.

Bundan əlavə,qonşuluq siyasətinə qoşulmaq əmtəə və xidmətlərin, o cümlədən kapitalın sərbəst hərəkətinin təmini məqsədilə müasir inteqrasiya və demokratiya proseslərində səmərəli iştirak, iştirakçı-üzv dövlətlərlə optimal siyasi məsləhətləşmələr,güzəştli əsaslarla ticarət,miqrasiya prosesləri,narkomaniya və mütəşəkkil cinayətkarlıq ilə mübarizə, investisiyaların cəlbi,potensial maliyyə mənbələrinin aşkarlanması və s. kimi məsələlərdə tədbirlər həyata keçirməyi tələb edir.

Əməkdaşlığın ən mühüm istiqamətlərindən biri enerji dialoqudur.Bu dialoq çərçivəsində Brüssel şəhərində imzalanmış “Aİ ilə ölkəmiz arasında enerji sektorunda strateji əməkdaşlıq haqda Anlaşma memorandumu”enerji sahələrinin inkişafı və ehtiyatlardan qənaətlə istifadə istiqamətində perspektiv imkanlar irəli sürdü.Bu sazişin mühüm məqsədləri sırasına üzv ölkələrin enerji təchizatının şaxələndirilməsi və enerji təhlükəsizliyi ilə bərabər, Azərbaycan Respublikasının enerji

infrastrukturunun tərəqqisi və modernləşdirilməsi, enerji ehtiyatlarının məqsədəuyğun istifadəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı zaman kəsiyində innovativ texnika və texnologiyaların tətbiqi və mənimsənilməsində AI –nin əvəzedilməz köməyi olmuşdur.

Deyilənlərin fonunda onu nəzərə almaq lazımdır ki,2019-cu ildə istifadəyə verilməsi planlaşdırılan TANAP və TAP qaz kəmərləri Azərbaycanın qaz ixracatının artmasında mühüm rol oynayacaqdır.

Nəhayət,dayanıqlı inkişafın təmini vektorunda başlıca mövqe tutan İNOGATE layihəsi zəminində baş tutan əməkdaşlıqla yanaşı,stratejik ehtiyatlara və coğrafi mövqeyə malik Avropa və Asiya dövlətlərinin enerji təchizatı və nəqli potensialının effektiv istifadəsinə istiqamətlənmiş fəaliyyətdə siyasətə üzv dövlətlərin iştirakı ilə enerji sektorunda əməkdaşlığın genişləndirilməsi bu sahədə qazanılan nailiyyətlərdən xəbər verir.

Göstərilənlərdən aydın olur ki , Minilliyin inkişaf məqsədləri kontekstində iqtisadi tərəqqi baxımından mütərəqqi nailiyyətlər qazanmış dövlətlərdən biri Azərbaycandır.Buna bariz nümunə kimi ölkəmizin son bir neçə il ərzində iqtisadiyyat sahələrini 3,5 dəfəyə qədər artırmasını göstərmək olar.

BMTAİK kontekstində ətraf mühitin idarə edilməsi üzrə tərəfdaşlıq məsələləri xüsusi yer tutur.Qeyd etmək lazımdır ki,bu məsələ üzrə təşkilat çərçivəsində ,həmçinin ölkəmizin tərəfi olduğu “Transsərhəd kontekstdə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında”Espoo Konvensiyası, “Sərhəddən keçən su axınlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi üzrə Konvensiya”,”Ətraf mühit və bağlı məsələlərdə məlumatın əldə edilməsi,ictimaiyyətin qərar qəbul edilməsində iştirakı və ədalət məhkəməsinin açıq keçirilməsi haqqında”BMT Konvensiyası , “Böyük məsafələrdə havanın transsərhəd çirkləndirməsi haqqında konvensiya”üzrə baş tutan müşavirələrdə iştirak edir və müvafiq katibliklər ilə tərəfdaşlıq layiqincə yerinə yetirilir.

Respublikamızın məqsədyönlü səyi ilə “Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında Konvensiya”sı nöqteyi-nəzərən Ermənistan yeni nüvə reaktorunun inşası üçün konvensiyanın müddəalarını və tələblərini pozmuş və bununla əlaqədar qərar qəbul olunmuş və struktur orqanlara məsələnin ciddi nəzarət altında saxlanması tələb olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz 1993-cü il tarixində etibarən Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatına üzv olmuşdur. Belə ki, respublikamızın təşkilat ilə partnyorluq münasibətləri mövcuddur. Bu münasibətlərin daha da mütərəqqi xarakter daşması üçün Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyev əməkdaşlığın gücləndirilməsi məqsədilə bu sahədə sərəncam qəbul etmişdir. Haqqında danışdığımız sərəncamın məsədəuyğun yerinə yetirilməsi isə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə tapşırılmışdır.

Ölkə başçısının İrana səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikasının ETSN ilə İran İslam Respublikasının Yol və Şəhərin İnkişafı Nazirliyi arasında meteorologiya və əlaqədar məsələlərə dair Anlaşma Memorandumu” ratifikasiya edilmişdir. Bu iki sözügedən ölkə arasında qəbul edilmiş və imzalanmış müqavilələr münasibətlərin daha da dərinləşməsinin baris nümunəsidir.

2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev Davosda İran Prezidenti Həsən Ruhani ilə görüşdükdəmn, həmçinin ölkə başçısının aprel 2014-cü il tarixində İrana rəsmi səfər etdikdən sonar hər iki dövlət arasındakı münasibətlər yeni mütərəqqi inkişaf fazasına daxil olmuşdur.

Hazırki dövrdə Azərbaycan-İran münasibətləri iqtisadiyyatın çoxstrukturlu, çoxşaxəli sahələrində layiqincə davam etdirilir və eyni zamanda tərəfdaşlığın geniş miqyas almasında sahibkarlar arasında əlaqələrin yüksəlməsi də müvafiq əhəmiyyətli rol oynayır.

2014-cü ildə Azərbaycanın İUCN-a qoşulması global səciyyəli iqtisadi münasibətlər spektrində mütərəqqi addım olaraq dəyərləndirilmişdir. Paytaxt şəhərimizdə “Mərkəzi Asiya və Qafqazda balıqçılıq təsərrüfatı və akvakultura sahəsində regional komissiya”nın müşavirəsi baş tutmuşdur.

2014-cü ildə “Bakı Ekspo Mərkəzində”təbii ətraf mühitin idarə ediməsi və qorunması məqsədilə “Xəzər:ətraf mühit üçün texnologiyalar”nümayişi reallaşmışdır.Sözügedən sərgi Xəzərətrafı və Qafqaz ərazilərində təbii mühitin qorunması və mühafizəsi məqsədilə yerinə yetirilən əhəmiyyətli hadisə statusunu qazanmışdır.

İndi isə Aqro İnformasiya Mərkəzi ilə olan əlaqələrə keçid əlaq.AİM üzv kimi Beynəlxalq Ekoloji Kənd Təsərrüfatı Hərəkəti Federasiyasına qoşulmuşdur. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki,2010- cu ildən etibarən AİM ölkə rayonlarında ekoloji cəhətdən təmiz ,orqanik kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların dəstəklənməsi proyektini yerinə yetirmişdir.Sözügedən layihə miqyasında fermer təsərrüfatlarının maarifləndirilməsi,təcrübə mübadiləsinin səmərəli təşkili,müxtəlif sahələrin məqsədli plan –proqramlarının tərtibi,sertifikasiya sisteminə kömək,bazaar çıxış imkanlarının genişləndirilməsi kimi prioritet məsələlər ön planda yer almışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Təşkilata üzv seçilməsi Xəzər,Qara və Baltik dənizi ətrafı ölkələrlə tərəfdaşlığın qurulması maye tipli yanacaq ehtiyatlarından effektiv istifadəyə şərait yaratmışdır.İlk öncə onu da qeyd etmək lazımdır ki,vətənimizin ölkə hüdudları çərçivəsində olan resurslardan istifadə üçün bir sıra dövlətlərlə sıx əməkdaşlıq qurulmuş və ölkə şirkətləri sözügedən sahəyə böyük həcmdə sərmayə və investisiya qoyuluşları edərək resursların istehsal dövriyyəsinə qoşulması üçün geniş imkanlar açmışdır.

Təhlillərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki,təbiətdən səmərəli şəkildə istifadə çərçivəsində,ekologiya sahəsində mövcud olan planetar səciyyəi əməkdaşlıq təbii resurslardan qənaətlə istifadə etmək və ehtiyatların gələcək nəsillər üçün saxlanılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir.Eyni zamanda müvafiq sahədə yaranmış ümumbəşəri problemləri həll olunmasında beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş sazişlər,proqramlar ekoloji mühitin saflaşmasına müəyyən qədər təsir etməklə əhalinin sağlamlığının qorunmasında və ekoloji cəhətdən təmiz ətraf mühitin yaradılmasında xüsusilə vacib olan sahələr kimi qiymətləndirilir.

Beynəlxalq miqyasda əməkdaşlığın müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, resurslardan istifadəyə perspektivli imkan yaratmaqla bərabər, həmçinin, insanların həyat keyfiyyətinin və şəraitinin yüksəldilməsi məqsədi ilə xüsusi proqramlar, tədbirlər hazırlanır və reallaşdırılır.

Gələcək perspektivli dövrdə ətraf təbii mühitin mühafizəsi və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təmini məqsədilə ölkəmiz xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrini daha da təkmilləşdirəcək və bu sahədə əməkdaşlıq respublikamızın beynəlxalq arenada tanınması üçün daha geniş hərtərəfli imkanlar yaradacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dayanıqlı inkişaf konsepsiyası və dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşdırılması məzmununa dair yerli və xarici sənədlərin öyrənilməsi nəticəsində bu modelin cəmiyyətin iqtisadi, sosial və ekoloji maraqları birləşdirildikdə cəmiyyət və təbiət arasındakı qarşılıqlı təsir prosesində həyata keçirildiyi müəyyən edilmişdir. Davamlı inkişafa keçid radikal dəyişikliklər tələb edir ki, mərkəzdə insanın bütün əsas fəaliyyətlərinin ekologiyalaşdırılması, onun şüurunda dəyişiklik və yeni bir "cəmiyyət" in bir məna sahəsi kimi yaratması tələb olunur. Dünya səviyyəsində idarə olunan noosfer genesis konsepsiyasına əsaslanaraq, sivilizasiyanın inkişafının keyfiyyətə yeni bir modelinə ehtiyac var. İndiki mərhələdə beynəlxalq əlaqələrdə yeni iqtisadi mexanizmlər təşəkkül tapır, insan cəmiyyətinin davamlı inkişafı yolunda yeni əməkdaşlıq formaları yaranır.

Dünya ictimaiyyətinin inkişafının qlobal problemlərinin həllində mühüm mərhələyə 2002-ci ilin sentyabrında keçirilmiş BMT-nin Davamlı İnkişaf üzrə Konfransı ilə yüksəlmişdir. Sammitdə iqtisadi inkişaf üçün qlobal strategiyanın seçilməsi prinsipi elan edildi: müasir dünyanın təhlükəsizliyini təmin etmək.

Dayanıqlı inkişafa keçid, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını qiymətləndirmək üçün sistemdə ekoloji faktorun daxil edilməsini nəzərdə tutur, çünki ənənəvi makroiqtisadi göstəricilər (ÜDM, GNP və s.) ekoloji vəziyyəti tam olaraq əks etdirmir. Buna görə də, inteqrasiya olunmuş ekoloji və iqtisadi göstəricilərə əsaslanan davamlı inkişafın xüsusi göstəriciləri lazımdır. Son illərdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, o cümlədən bir çox aparıcı beynəlxalq təşkilatların, müxtəlif ölkələrin alim və mütəxəssisləri bu sahədə bir sıra tövsiyələr vermişlər. Davamlı inkişaf göstəriciləri iqtisadiyyatın, sosial sahənin və ətraf mühitin vəziyyətində dəyişiklikləri göstərir, problemin kəmiyyət və keyfiyyətli təsvirini verir və vəziyyəti qiymətləndirir. Müəyyən bir ölkənin göstəricilərini seçərkən, müqayisəli analiz üçün imkan verən beynəlxalq göstəricilərdən və razılaşdırılmış metoddan istifadə etmək lazımdır. Eyni zamanda, ölkələrin dövlət strukturunun xüsusiyyətləri və onların digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Aparılan tədqiqat nəticəsi olaraq aşağıdakı bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür:

- 1)Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ətraf mühitin mühafizəsindəki rolunun əhali tərəfindən dərk edilməsi,onun müddəalarına müvafiq olaraq öz fəaliyyətlərini səmərəli şəkildə təşkil etməsi ,eyni zamanda əhalinin sağlamlığına dəyən zərərin minimuma endirilməsi məqsədilə ictimaiyyəti sözügedən konsepsiya barəsində məlumatlandırmaq üçün KİV-də ona geniş yer verilməsi,məlumat xarakterli braşor və bukletlərin əhaliyə paylanması və s. kimi tədbirlərlə həyata keçirilə bilər.
- 2)ABŞ-ın dayanıqlı inkişafı və ətraf mühitin mühafizəsi məsələsini dəstəkləyən bir çox konvensiyalara üzv olmamağının səbəbi hər il ölkə iqtisadiyyatına gələn milyonlarla dolların itirilməsi ilə nəticələnəcək olmasıdır .Bu nöqteyi-nəzərdən digər inkişaf etmiş ölkələrin səyi nəticəsində ABŞ-ın müvafiq konvensiyalara qoşulması atmosfərə atılacaq zərərli qazların kəskin surətdə azalması üçün məqsədəuyğundur.
- 3)Ölkə iqtisadiyyatının ancaq biristiqamətli deyil,çoxşaxəli inkişafına nail olmaq,həmçinin neft sektor ilə yanaşı,qeyri-neft sektoru sahələrinin də inkişaf etdirilməsi,müvafiq iş yerlərinin açılması dayanıqlı inkişafın mühüm məqsədlərindən olan ölkə əhalisinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaradacaqdır.
- 4)Azərbaycan Respublikasının ümumi enerji təchizatında ekologiya üçün zərərsiz olan alternativ enerji mənbələri kateqoriyasına daxil olmuş günəş və külək enerjisinin payının yüksəldilməsinə nail olmaq məqsədəuyğun hesab edilməlidir.
- 5)Alternativ enerji mənbələrinin istifadəsi və inkişafı sahəsində mütərəqqi milli qanunvericilik bazasının qəbul edilməsi və mövcud milli proqramın fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi məqsədə müvafiqdir.
- 6)Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və İqtisadiyyat Nazirliyinin birgə təşəbbüsü ilə icra hakimiyyəti orqanları nəzdində əhalinin ekoloji biliklərinin artırılması,insanların ətraf mühitin idarə edilməsindəki misilsiz rolunun diqqət mərkəzində saxlanması məqsədilə “Cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı üzrə ekoloji problemlərin əlaqələndirilməsi” şöbəsinin yaradılması məqsədəuyğundur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Cəfərov İ.M Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının şərhı. Bakı. "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2010 .
3. Ələkbərov U.K. "Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları". Ali məktəblər üçün dərslik. ƏBakı, Təhsil", 2013, 224 səh.
4. Ələkbərov U., İmanov Q. "Ekoloji sivilizasiya indeksi: konsepsiya və ilk tətbiq", Bakı, "Təhsil" 2011, 360s.
5. Əsədov A.Ə., Axundzadə L.T., Quliyeva Z.N. "Ekologiya hüququ" dərslik, Bakı, 2007.
6. Azərbaycan Respublikasının ekologiya qanunvericiliyi (normativ-hüquqi aktlar toplusu). Bakı: Qanun, 2006.
7. Azərbaycan Respublikasının ekologiya qanunvericiliyi (normativ-hüquqi aktlar toplusu). Bakı: Qanun, 2007.
8. Göyçaylı Ş.Y., Mikayılov N.K. Ətraf mühiti mühafizə və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə. Bakı, Hərbi nəşriyyat. 1996.
9. Ələkbərov U.K. "Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafın planlaşdırılması və idarə edilməsi : beynəlxalq təşkilatların qiymətləndirilmələri", Dövlət idarəçiliyi : nəzəriyyə və təcrübə , Bakı, 2014, 272 s.
10. Mustafayev Q.T. Ekoloji hüquq. Bakı, Futuroloq 1999.
11. Məmmədov Q .Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi, Bakı, Elm 2006.
12. Əsgərov Z. "Konstitusiya hüququ" , Bakı, 2011. 760 s.
13. Azərbaycan Respublikasında ekologiyaya dair milli proqramların təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (18 fevral 2003-cü il).
14. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "İqlim dəyişmələri haqqında çərçivə konvensiyasına dair" Kioto Protokoluna qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (18 iyul 2000-ci il).
15. "AR-ın iştirakçısı olduğu beynəlxalq konvensiyaların milli qanunvericilikdə təsbiti". E.Süleymanovun redaktəsi ilə . Bakı, Qanun 2003.
16. Beynəlxalq sənədlər toplusu cild, GİSO enterprise KRİMB, 2005.

- 17.Məhərrəmov A.A. ekoloji problemlərinin həllinin beynəlxalq normativ – hüquqi əsasları.AMEA.Məruzələr,2007.
18. “Alternativ və Bərpa olunan Enerji mənbələrindən istifadə üzrə 2015-2020”Strategiyası .
- 19.A.Ə.Əsədov,L.T.Axundzadə ,Z.N.Quliyeva “Ekologiya hüququ”,2007,Adiloğlu
- 20.Məhərrəmov A.A. “Beynəlxalq ekologiya hüququnun prinsiplərinin beynəlxalq ekoloji təhlükəsizliyinin rəhbər başlanğıclarının formalaşmasında rolu”
- 21.Dolxanov A.B. “Təbiətdən istifadənin hüquqi əsasları”,Bakı,2008
- 22.Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar
- 23.“Enerji resurslarından istifadə haqqında”Azərbaycan Respublikasının Qanunu,Bakı,2006.
- 24.Məmmədova S. “Ekoloji modernləşmə Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitin mühafizəsi siyasətinin prioritet istiqaməti kimi”, Tarix və onun problemləri.№1,2014
- 25.Dayanıqlı inkişafa əsaslanan ekoloji siyasətin həyata keçirilməsində Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığı(müasir dövr), Zəngin Eyüp Mustafa oğlu,Bakı,2011.
- 26.Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında strateji araşdırmalar mərkəzi,“Yaşıl inkişaf:enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr”Bakı,2014.
- 27.Babayev A. Ətraf mühitin mühafizəsi işində beynəlxalq əməkdaşlıq, Bakı,2006.
28. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə”Strateji yol xəritəsi(6 dekabr 2016-cı il).
29. “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında”Azərbaycan Respublikasının Qanunu ,2002.
- 30.Enerji səmərəliliyi :davamlı inkişaf üçün yeni vasitə

- 31.Elşən Hacızadə “Davamlı inkişaf konsepsiyasının sosial-iqtisadi aspektləri”,Elmi əsərlərin siyahısı,2012.
- 32.Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İclər İdarəsinin Prezident Kitabxanası “Ekoloji siyasətin əsas istiqamətləri”.

Rus dilində

- 33.Бегун Т.В. Устойчивое развитие:определение,концепция и факторы в контексте моногородов ,Перм: Меркурий,2012.
- 34.Б.Е.Большаков Наука устойчивого развития,Москва ,2011.
- 35.Экологическое право ,под редакцией профессора С.А.Боголюбова , «ИД Юрайт»,2011.
36. Горшко В.Г. Энергетик биосфер и устойчивость состояни окру Жающе среды. Итог наук и техники. Теоретически и общи вопрос гео графии. Т.7. - М., 1990. - 239 с.
- 37.А.А.Воронии «Устойчивое развитие- миф или реальность»
38. Михаил Михайлович Бринчук «Концепция устойчивого развития:потребности в совершенствовании»2015.
- 39.Ганкеви Татьяна Владимировна, «Формирование концепции устойчивого развития экономики с учетом экологического фактора»Санкт-Петербург,2006 г.

Internet resursları

- 40.<http://express.az>.
41. <http://xalqqazeti.com>.
- 42.<http://azertag.az>
- 43.<http://m.apa.az>.
- 44.<http://az.m.wikipedia.org>
45. <http://www.az.undp.org>.

REFERAT

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Qloballaşan dünyada ətraf mühitdə gərginliyin artması elmi-idraki dəyərə sahib dayanıqlı inkişaf modelinə keçiddə ekoloji faktorun nəzərə alınmasını obyektiv bir zərurətə çevirmişdir. Dayanıqlı inkişafın konseptual ideyaları və model təqdimatları milli, regional və s. siyasətlərə və proqramlara inteqrasiya etməyə yönəlməli, beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmlərində əks olunmalı, indikatorların və göstəricilərin köməyi ilə müəyyənləşdirilməli və yerinə yetirilməli olan tapşırıqlara uyğun olaraq məqsədyönlü düşünülmüş alətlər vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir.

İqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının müasir konsepsiyası BMT-nin Ətraf mühit və İnkişaf üzrə dünya konferensiyasının qərarlarının birbaşa təsiri altında formalaşmışdır. Nəticədə, elmi dövriyyəyə cəmiyyət və təbii mühit arasındakı münasibətlərin uyğunlaşdırılmasını və müasir sənaye-istehlakçı cəmiyyətdən bir noosferik sivilizasiyaya keçidi nəzərdə tutan qabaqcıl dayanıqlı inkişaf anlayışı daxil olmuşdur. BMT-nin global səciyyəli konfransının sənədlərini nəzərə alaraq, illər ərzində davamlılıq ideyalarının həyata keçirilməsi konsepsiyasına və təcrübəsinə əhəmiyyətli dəyişikliklər və əlavələr edilmiş və hələdə edilməkdədir.

Büdcə resurslarının cari və perspektivli vəziyyətini nəzərə alaraq, iqtisadi inkişafa yeni yanaşmaların təsdiq olunması bu günün əhəmiyyətidir və bu, cəmiyyətdə inkişaf etdirilən resurs və ekoloji siyasətdə və yerinə yetirilməsi üçün müvafiq mexanizmlərdə əks olunmalıdır.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, müasir ideyalar prizmasından əhalinin böyük hissəsinin həyat müddəti və keyfiyyətinə əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklər etməyən iqtisadi artım dayanıqlı hesab edilə bilməz.

Müasir mərhələdə dayanıqlı inkişafın məqsədini həyata keçirmək üçün yeni iqtisadi mexanizmlər və müvafiq alətlər formalaşmışdır. Bu alətlərin fərqli xüsusiyyətləri yüksək sosial-ekoloji və iqtisadi səmərəlilik, çeviklik, müasir ekoloji

problemlərin xüsusiyyətlərinə uyğunluq təşkil edir. Alətlər bazasının yaradılması bazar mexanizminin qaydalarına əsaslanmışdır.

Dissertasiyanın məqsədi çağdaş dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının nəzəri əsaslarını aydınlaşdırmaqdan, ekoloji amilin milli iqtisadiyyatın inkişafına və əhalinin həyat keyfiyyətinə təsirinin açıqlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın əsas məsələləri onun məqsədi ilə müəyyən edilir və aşağıdakılardır:

1.cəmiyyətin iqtisadi, sosial və ekoloji məqsədlərinə balanslı yanaşma ehtiyacını nəzərə alaraq, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının məzmununu aydınlaşdırmaq;

2.ekoloji faktor nəzərə alınaraq davamlı inkişaf göstəricilərinin seçimi və əsaslandırılması;

3.ekoloji problemlərin həllində ölkələrin praktikasının təhlili;

4.ölkəmizin dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün gördüyü işlər və dövlətdaxili hüquq sistemini nəzərdən keçirmək;

5.beynəlxalq ekoloji hüquq müstəvisində dayanıqlı inkişafın qısa tarixi təhlilini aparmaq;

6.ətraf mühitin mühafizəsi və davamlı inkişafa dair əsas beynəlxalq müqavilələri nəzərdən keçirmək

Dissertasiya tədqiqatının obyektı dövlət sərhədləri çərçivəsində bazar idarəetmə forma fəaliyyətinin şərtlərində təbiətin idarə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində ekoloji, iqtisadi, sosial ,hüquqi və siyasi əlaqələr sistemi,predmeti isə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ekoloji baxımdan hərtərəfli təhlilidir.

Tədqiqatın nəzəri- metodiki və məlumat bazası.Dissertasiya tədqiqatının metodik əsasları Rusiya və xarici mütəxəssislərin elmi nailiyyətləri, o cümlədən dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının formalaşdırılması problemlərinə həsr olunmuş işlərdir.Tədqiqat zamanı yerli və xarici alimlərin dövlət ekoloji siyasətinin formalaşdırılması, onun göstəriciləri və tətbiqi vasitələri sahəsində təcrübələrindən

istifadə olunmuşdur: Tədqiqatın informasiya bazası BMT-nin və beynəlxalq təşkilatların metodoloji və analitik materiallarından, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunlarından, normativ-hüquqi aktlarından, statistik göstəricilərindən, həmçinin, xarici ölkələrin statistik məlumatlarından və sənədlərindən ibarətdir.

İşin yazılması zamanı ümumi elmi tədqiqat metodları, sistem analizi üsulu, sosial iqtisadiyyata metodoloji yanaşmalar və təbiət idarəetmə iqtisadiyyatı, statistika metod və s. istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işi aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməyi qarşıya qoymuşdur:

1. Dayanıqlı inkişafın müasir konsepsiyası sosial və təbii -ekoloji metasistemlər arasında qarşılıqlı əlaqələndirmədə yeni inkişaf modelinə keçid imkanı və iqtisadi, sosial və ekoloji maraqların balanslaşdırılmış uyğunlaşdırılması öz əksini tapmışdır.

2. Ekoloji faktor, sosial-iqtisadi və siyasi parametrlərlə yanaşı, cəmiyyətin həyatında, müasir sivilizasiyanın inkişafında sistem yaradan amil kimi qiymətləndirilməlidir. Davamlı inkişafa keçid, ətraf mühitə təsir göstərməyi və əhalinin ehtiyaclarını rasionallaşdırmaq da daxil olmaqla, mərhələlərin və prioritetlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə yönəldilməlidir.

3. Qloballaşmanın artan miqyası nəzərə alınmaqla, cəmiyyətin məqsədyönlü inkişafı Yer biosferini qoruyan dövlətlərin səylərini birləşdirmək zərurəti ilə müəyyən edilir. Bu əməkdaşlıq bütün insanlar üçün vacib olan prinsiplərə və dəyərlərə əsaslanmalıdır. Yeni bir qüvvə ilə mövcud vəziyyətdən sivilizasiyaya keçid edərkən, yalnız əhalinin geniş təbəqələri arasında deyil, həmçinin rəhbərliyin müxtəlif səviyyələrində qərar qəbul edənlər arasında müasir ekoloji bilik yaratmaq üçün daha çox aktiv səy göstərməyə ehtiyac duyulur.

4. Dayanıqlı inkişafa transformasiya, ətraf mühitin vəziyyətini əks etdirməyən ənənəvi makroiqtisadi göstəricilərin məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasına yönəldilən ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi sisteminə ekoloji faktorun daxil edilməsini nəzərdə tutur. İntegrasiya olunmuş ekoloji və sosial-iqtisadi

göstəricilərə əsaslanan və milli və regional səviyyədə effektiv tətbiq oluna bilən dayanıqlı inkişafın xüsusi göstəricilərinə ehtiyac vardır. Qlobal səviyyədə vahid ekoloji məkanın fəal şəkildə formalaşdırılmasını nəzərə alaraq, milli göstəriciləri beynəlxalq qəbul edilmiş yanaşmalarla uyğunlaşdırmaq məqsədəuyğundur. Onların tərifində əsas prinsip, ətraf mühitin çirklənməsi və təbii ehtiyatların tükənməsini makroiqtisadi səviyyədə əhalinin həyat keyfiyyəti və həyat müddəti ilə birlikdə öyrənilməsi zərurətini nəzərə almaqdır. Dayanıqlı inkişaf indikatorları iqtisadiyyatın, sosial sahənin və ətraf mühitin vəziyyətində olan dəyişiklikləri vaxtında əks etdirmək, ən aktual problemlərin kəmiyyət və keyfiyyətlə təsvir edilməsi və vəziyyətin inkişafının proqnozlaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

5. Qloballaşma nəzərə alınaraq ətraf mühit problemlərinin təbiətindəki dəyişiklik onların həlli üçün yeni mexanizmlərin tətbiqini tələb edir. Kioto Protokolu qüvvəyə mindikdən sonra, ilk dəfə istixana qazı emissiyası kvotalarının satışına dair bazar vasitələri qlobal miqyaslı ekoloji problemlərdə gərginliyi minimuma endirmək və ətraf mühitin qorunmaq üçün prioritet vasitə kimi istifadə olunmağa başlamışdır.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi, qloballaşma faktorunun artan əhəmiyyətini və yeni bir ekoloji siyasət alətindən asılı olmağı nəzərə alaraq, önləyici iqtisadi inkişaf modelinə keçid dövründə sosial-iqtisadi maraqların cəmiyyət səviyyəsində həll olunmasıdır.

Elmi yeniliyə malik olan əsas nəticələr aşağıdakılardır:

1. Dayanıqlı iqtisadiyyatın müasir konsepsiyasının məzmununun əsaslandırılmasında əsas nəzəri yanaşmaların təhlili və sistemləşdirilməsi;
2. “Resurs” və “biosfer” konsepsiyasının müqayisəli analizindən ictimaiyyətin inkişafının açıqlanması;
3. Resursların istifadəsinə və ətraf mühitin vəziyyətinə təsir edən dayanıqlı inkişaf göstəricilərinin seçilməsi və əsaslandırılması;

4.Əhali amilinin resurs istehlakı səviyyəsinə və fərdi ölkələrdə və bölgələrdə ətraf mühitin vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi;

5.Milli ekoloji siyasətlərin dayanıqlı iqtisadi inkişafa və ətraf mühitin vəziyyətinə təsirini müəyyənləşdirir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və səkkiz yarım fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat və əlavələrdən ibarət olmaqla tərtib olunmuşdur.

ANNOTATION

The master dissertation has been written about the analysis of sustainable development concept on the basis of ecological factor.

The sustainable development concept was established in the 1980's and developed in the 1990's. As the society is developing throughout the 21st century, the problem of sustainability becomes a matter of urgency.

The different opinions about the relationship between economical development and environment have been reflected in the research. The sustainable development concept is a new social-economical paradigm.

The term was used in 1987 for the first time. It should be noted that the sustainable development concept requires to be paid the most important demands of all people at the same level.

АННОТАЦИЯ

На основе экологического фактора была написана магистерская диссертация о анализе концепции устойчивого развития.

Концепция устойчивого развития была создана в 1980-х годах и разработана в 1990-х годах. По мере развития общества в течение XXI века проблема устойчивости становится неотложной задачей.

В исследовании нашли отражение различные мнения о взаимосвязи между экономическим развитием и окружающей средой. Концепция устойчивого развития - это новая социально-экономическая парадигма.

Этот термин был впервые использован в 1987 году.

Следует отметить, что для концепции устойчивого развития требуются самые важные требования всех людей на одном уровне.